

ÖRÖKSÉG

2008. JÚLIUS-
AUGUSZTUS
XII. ÉVFOLYAM
7.8. SZÁM

M Ű E M L É K ■ R É G É S Z E T ■ M Ű T Á R G Y

A KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG ÁLLAMMI HIVATAL TÁJÉKOZTATÓ FOLYÓIRATA ■ WWW.KÖH.HU

TARTALOMJEGYZÉK

NAPIRENDEN

A műemlék a nemzeti öntudat kincsé? /Hajós Géza.....	3
A történelmi magyar városok tipológiája /Mész Zoltán.....	6
A külső tér /Meggyesi Tamás.....	11
Győr, Széchenyi tér /Winkler Gábor.....	13
Scarbantia fóruma /Gömöri János.....	16
Extergom Várhegy /Tétényi Éva.....	18
A miskolci Erzsébet tér esztétikája /Szonyogh László.....	20
Kopcsói kővelken a hajai Szereháromság tér /Merk Zsuzsa – Rapcsányi László.....	22
Az újjászülötett kecskeméti főter /Király József... ..	25
A Budai várpalota és Szent György tér problémája /Déry Attila.....	27
A szoc.reál. klasszicizmusa – Dunasújváros /Mezős Tamás.....	31
Egy mindig más(ik) város? /A. Gergely András.....	33

FÓRUM

Nem is tudom, milyen buborék kell nekünk? /Nagy Gábor.....	35
--	----

MAGYAR TÚKÖR

Volt egyszer a Gerevich-gárda /Éri István.....	36
A Weberle-telep /Nagy Gergely.....	38
A tihanyi Övedéskori sínce /Nagy Levente.....	40
A halastanfűredek firkótelep /Nagy Levente.....	41
Bibliai kert nyitja.....	42
Jakovác Hasszán dalmája.....	42
Milliárdos kormányelöltes: Edelény.....	43

KÁRPÁT-MEDENCEI PANORÁMA

„Megmaradni és élethen tartani” II. rész /Balázs Tamás.....	44
Marosillye ünnepére /Schevcsyn József.....	46
Egy szelet opertorta /Várallyay Réka.....	48
Az aranygyéreni kastély angol ura /Messik Miklós.....	49

Uborkaszezon?

E számunk szerzői:

BAGDÁNY JUDIT, dr. jogász
BALÁZSIK TAMÁS művészettörténész
DÉRY ATTILA építész
ÉRI ISTVÁN régész
A. GERGELY ANDRÁS, dr. egy. tan.
GÖMÖRI JÁNOS, dr. régész, Sopron
HAJÓS GÉZA, dr. egy.tan., Bács
KIRÁLY JÓZSEF építész, Kecskemét
LŐVEI PÁL, dr. művészettörténész
MÁTÉ ZSOLT tiszteleti egy.tan.
MEGGYESI TAMÁS, dr. prof. emeritus
MERK ZSUZSA múzeológus, Baja
MESSIK MIKLÓS újságíró
MEZŐS TAMÁS, dr. Csé építész, egy. tan.
NAGY GÁBOR építész
NAGY GERGELY építész
NAGY LEVENTE régész
RAPCSÁNYI LÁSZLÓ újságíró
SEBESTYÉN JÓZSEF építész
SZUNYOGH LÁSZLÓ építész, Miskolc
TÉTÉNYI ÉVA építész, BVE
VÁRALLYAY RÉKA művészettörténész
VEÖREŐS ANDRÁS építész
WINKLER GÁBOR DSc.

ÖRÖKSÉG

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal tájékoztatója – ISSN 1786-7894
Felelős kiadó: dr. Mezős Tamás elnök.
Szerkesztőbizottság: Balázsik Tamás, Bálint Marianna, Bugár-Mészáros Károly, Deák Ildikó, dr. Deme Péter (elnök), dr. Durczi Zsuzsanna, Farbakyné Deklava Lilla, Hack Róbert, Nagy Gábor, Nagy Levente, Özvegy Györgyi, Róna Katalin, Turok Margit.
Alapító-főszerkesztő: Nagy Zoltán

A szerkesztőség címe:

1014 Budapest, Szentháromság tér 6.
Telefon: 224-5281, fax: 224-5282,
e-mail: orokseg@koh.hu
Laptervező: Lelkes Design Bt.,
e-mail: dlelkes@t-online.hu
Nyomdai kivitelezés: Stádium Nyomda Kft.
Telefon: 455-5050

Nyár van, ez a konferenciák és nyaralások évada, némileg a számvetések is, és úgy tűnik, ilyenkor „érnek be” a jól megérdemelt kitüntetések is. Vállalva a nyilvántartás hiányosságából adódó pontatlanság következményeit, itt és most csak a házunk tája fontosabb kitüntetéseire emlékeztetünk. (Mert igaz ugyan, hogy a kitüntetéseket elsősorban adják és csak másodsorban kapják, de tegyük azért hozzá: mégis csak az eredményekért adják. A megemlékezések és kitüntetések a Műemléki Világnappal kezdődtek – lásd az Örökség májusi számát – s ekkor osztották ki az ICOMOS-díjakat is. Idén is örülhettünk az Europa Nostra jutalmazottjainknak. (Talán nem tűnik szerénytelenségnek, ha a mieink közé számítjuk a bonchidai Bánffy-kastély helyreállítását és az ott folyó tudományos és szakmai munkát méltányoló elismerést.) Ugyanebben a díjban részesült dr. Alföldy Gábor a somlói park rekonstrukciós tervéért.

A Város és Faluvédők Országos Szövetsége idei, XXVII. Országos Találkozóján adták át az arra érdemeseknek a Podmaniczky-díjat. (A kitüntetettek névsorát lásd e számunk 54. oldalán.) Júniusban beszámoltunk róla, hogy a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat Henszlmann Imre díját idén *Bardoly István* kapta, de a felsorolásból kimaradtak a Pasteiner-díjjal jutalmazott kollégáink: *Prakfakvy Endre* és *Somorjay Selysette* nevei. Tőlük – a szerkesztőbizottság nevében is – utólag – elnézést kérek. Az Ybl-díjakat az Építészek, Építőmesterek VII. ünnepén vehették át a kitüntetettek.

Mindeközben zajlott bár ez sem közvetlenül minket érintett, a reneszánsz év kiállítás-megnyitásainak sorozata, de az új SzMSz július 1-jei életbe lépését követően, illetőleg azt megelőzően a Nagy Hivatali Költözködés örömtelinek csak igen visszafogottan értékelhető esemény-sorozata már annál inkább. (Az új SzMSz-t lásd a Hivatal honlapján.)

A munka, az élet és a tanácskozások az átszervezés alatt is folytak. Kezdjük egy márciusi konferenciával. A KÉK, a Kortárs Építészek Központja szervezésében Problémás örökségünkről folyt eszmecsere. Erről áprilisban *Győr Attila* számolt be. Ugyancsak áprilisi esemény volt az ELTE BTK HÖK a Művészettörténeti Intézetrel közösen szervezett Colligite Fragmenta – Örökségvédelem Erdélyben című tanácskozás Budapesten. Fialat művészettörténészeink látványos felvonulása volt ez a csaknem negyven előadásból álló konferencia. Néhány nap múlva Balatonfüreden a Teleki László Alapítvány, a KÖH-hel és több nemzetközi szervezettel együtt Közép-Európai Örökség – Európai Örökség címmel tartott eszmecsere a Kárpát-medencei építészeti kapcsolatokat, kárpátaljai, lengyelországi, szlovéniai, osztrák, litván műemlékes kérdéseket vitattak meg a magyar és nemzetközi előadók. (A tanácskozásról több alkalommal is beszámoltunk, Hajós professzor cikkét e számunkban közöljük.)

Június 16-án a Hivatal félévi munkáját értékelte az Elnök Úr. Erről, a júliusban érvénybe lépett új szervezeti szabállyal, illetőleg a KÖH stratégiai terveivel összefüggésben össze egy interjúban számolunk be.

Júniusban a történeti kertekről rendezett tanácskozáson dr. Örsi Károly és dr. Alföldy Gábor révén voltunk érdekeltek.

Sokakat vonzott az ugyancsak Teleki László Alapítvány szervezésében rendezett csíkszeredai konferencia. A Megújuló örökség című tanácskozáson és az ugyanott megnyíló fotókiállításon azt a hatalmas munkát tárták az érdeklődők elé Mihály Ferenc restaurátor és a TLA által felkért helyi és magyarországi előadók, amelyet az elmúlt években végeztek Erdélyben a műemlékvédő építészek, művészettörténészek, régészek. (A megbízók és az elvégzett munkák korántsem teljes névsora *Balázsik Tamás* cikkének itt közölt, második részében olvasható.) Sajnos aktuális helyszínen aktuális témáról kellett tanácskoznia a Magyar Limes Szövetségnek Dunaszecskőn, és a közelmúltban ért véget az egri műemlékes, teljes nevén Román András Műemlékvédelmi Nyári Egyetem.

Lapunk megjelenésekor folyik Szombathelyen a Magyar Urbanisztikai Társaság Savaria Nyári Egyetemének Történelmi városmagok és közterületeinek megújulása témakörében szervezett, ezúttal már 41. évfolyamon számon tartott konferenciája. (Több előadó írását e számunkban is közöljük.)

Most még csak az kellene, hogy felsoroljuk hol, mennyi engedélyezésben, helyreállításban, restaurálásban vagyunk érdekeltek...

Uborkaszezon? Ugyan!

Nagy Zoltán

A műemlék:

- a nemzeti öntudat kincse? • a szülőföld védelme? • a környezetvédelem része?

Ha a műemlékvédelem politikai történetét kellene vázolnunk egy jelenlegi helyszín meghatározásához, feltűnő, hogy a művészet és kultúrafogalom mögött – tebát a műemlék fogalma mögött – a felvilágosodás és a romantika óta különböző társadalmi jelenségek húzódnak meg. A műemlék fogalma változott, bár a műemlékvédelmi intézetek képviselői között voltak, akik ennek ellenkezőjét állítják. Ma a föld kulturális örökségét a jövő számára biztosítani szándékozó nemzetközi törekvésekben, az UNESCO és az ICOMOS értelmezésében már három szinten lehet elméletileg és gyakorlatilag definiálni:

1. a kiemelkedő önálló műemlékek védelmeként, 2. a városi vagy vidéki műemlékegyüttesek revitalizálásaként és 3. a széles kultúrtájak a környezetvédelemben integrált megőrzéseként.

A három felfogás egyben a műemlékgondozás 18. század óta változó történelmét is tükrözi, amikor Európa hozzáfogott a monumentumok rendszeres védelméhez.

HAJÓS GÉZA

A műemlék, mint a művészet és a történelem összeolvadása

Az európai kontinensen a modern nemzetállamok, melyek az „ancien régime“ összeomlását követően kényszerben állnak arra, hogy az ipari fejlődés érdekében mindent feláldozzanak, ami csak útjukban állt, fékező romantikus határokat kerestek a felvilágosodás rengeteg bizonytalanságot és elidegenedést hozó, felgyorsultnak vélt idején.

Ezt a bonyolult civilizációs folyamatot a nemzeti múlt tisztelete juttatta kifejezésre, amelynek a polgár számára a középkor elveszett „isteni és állandó“ rendje helyett a győzedelmes (haladás folytonosságának) benyomását kellett keltenie az egyre inkább változóknak, állhatatlannak érzékelt világban. Mint ismeretes, *Winckelmann* óta művészetet „historizálják“ és a történelem lefolyását „esztétizálják“. Ez azt jelenti, hogy a művészetben az ideál, ami felé törekedtek, már nem az „örök“ antik modell szerinti akadémikus szabály volt, helyébe egyre inkább a változásban lévő, egyre közvetlenebbül szemlélt és tanulmányozott képletes természeti jelenségek léptek. Másrészt a „történelem“ egyre kevésbé jelentette az elveszett paradicsom (legyen az keresztény vagy pogány) megtalálásának mítoszát, hanem szemléletes fejlődési szakaszokra bontott és feltartóztatathatlan folyamatként értelmezték. Ez a kétoldalú és dialektikus jelenség (a művészet, mint történelem és a történelem, mint művészet) alapvetően meghatározta a 19 századi felfogást. A mindenható történelem maga (an sich??), szinte, mint természeti jelenség (az addig szokásos történetek sokasága helyett), illetve az ebből a fogalomból eredő /univerzális fejlődésgondolat/, mint a világ új rendező ereje, lett a /historizmus/ világszemléletének bölcsője, ami nélkül a műemlékgondozás társadalmi szükség-szerűségként elképzelhetetlen lenne.

A baza, szülőföld vagy „otthon“ fogalma és a „kor“ mint az „idősülés“ tisztelete

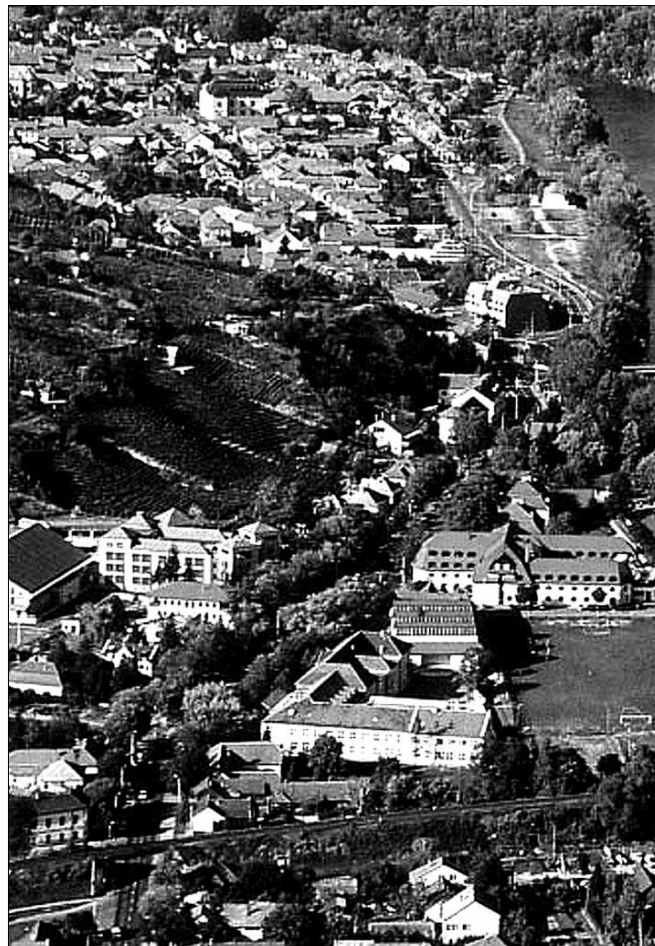
Az ipari „Gründerzeit“ idején a régi települések egyre gyorsuló lerombolása és a nagyvárosok gátlástalan építési spekulációban formát öltő, egyre inkább elviselhe-

telenné váló embertelensége miatt új, a haladásnak ellenálló ideológiák keletkeztek, amelyek célja a természetes életformákhoz való visszatérés, a vidéki élet idealizálása és az intakt polgári család tisztelete volt. Német nyelvterületen ezek készítették elő a talajt az 1900. körül keletkező „szülőföld védelme“ mozgalomnak (Heimatschutzbewegung). A „Heimat“ szó eredete a 19 század elejére vezethető vissza (*J. Möser*), de ideológiai-politikai jelentőséget csak a *Grimm* testvérek és elsősorban *Wilhelm Heinrich Riehl* munkásságával kapott, aki 1861-ben kiadta nagyhatású „Land und Leute“ című könyvét (Vidék és emberek). Ebben elkeseredett harcot indít a bércsászárnyak, a kapitalizmus „beteg“ jelenségével szemben. A történelemben először fordult elő Európában, hogy a romantikus múlt (meghitt és kedves) környezetének szétrombolását dörgedelmesen támadták. Ezek a gondolatok befolyásolták a műemlékvédelmet, amely a „szülőföld védelme“ mozgalommal párhuzamosan már az addig szokásossal ellentétben, nem pusztán a műemlékekkel, hanem a biedermeier városokkal és az iparosodástól még érintetlen falvakkal is foglalkozni kezdett. Ezzel először jelent meg művészettörténetészekben az a vágy, hogy ne csak a „magas“ művészetrel foglalkozzanak, hanem mellette a műemlékek gondozása iránti igényt széles tömegek számára is érthetővé tegyék. Németországban először *Ernst Rudorff* (aki a „Heimatschutz“ – a szülőföld védelme – fogalmat megalkotta, *Paul Schultze-Naumburg* és *Georg Dehio* álltak ki nagy energiával az új célkitűzések mellett. Ausztriában *Karl Giannoni*, *Hugo Hassinger*, *Max Dvorák*, *Hans Tietze* és végül *Alois Riegl* nevét kell megemlíteni, akik mind szinte profetikus erővel harcoltak a műemlék fogalmának „demokratizálásáért“, és felismerték a műemlékvédelem „szocialista“ azaz szociális jellegét. Ezzel együtt, igen magas szinten foglalkoztak a /művészettörténet tudománnyal/, és megalkották /konzerválás /korszerű/ filozófiáját, ami egy új restaurálási módszerrel a műemlékvédelmet a szakmában a legmagasabb fokra emelte.

1900 körül a „modern“ szövetségesei voltak, melynek képviselői pl. *Otto Wagner* vagy *Adolf Loos* Bécsben a historizmus akkor „hazugnak érzett“ gipsz-homlokzatait, igen patetikus történelmi öntudattal, egy addig soha nem látott radikális következetességgel utasították el. A történelmet már nem a „stílusformák

tárházának“, és ezért tetszőlegesen reprodukálhatónak tekintették, hanem a (rég) kor materiális okozati-értékre összpontosító és megismételhetetlen termékének tartották. A központi fogalom mind a kortárs építészetben, mind a műemlékvédelemben a /valódiság/ (autentitás) lett, amit pótolhatatlannak tartottak. Ezzel a műemléknek meg kellett válnia a nemzeti öntudattal való szokásos összefonódástól, megszabadult a politikai érdekek kifejezésétől, és az univerzális természeti körforgás tanújává vált, ahogy Alois Riegl 1903-ban a „Modern műemlékkultusz“ (Moderner Denkmalkultus) c. írásában mély értelmezéssel megfogalmazta. Az, amit a „kor vagy inkább öregezés („Alterswert“) értékének/“ posztulált, nem volt más, mint *John Ruskin* nyomdokain annak utópisztikus reménye, hogy a modern fejlődéstudat egy modern történelemtudattal párosul, illetve azzal kiegészíthető. A szülőföld védelme és a műemlékvédelem összekapcsolásában már az 1900-as években sok pozitívumot találhatunk: az egésze összpontosító megközelítés, ami nem választotta szét az építészetet és a természetet – mint a későbbi korokban – hanem a /szülőföld (Heimat)/ egységét vette alapul (ennek a fogalomnak akkor még nem volt az a rossz mellékíze, mint Ausztriában és Németországban a nemzetiszocialista időkötvetően). Ma újra megfigyelhető, hogy a „környezet“ és a „kültúrtáj“ fogalmával tudományos-módszertani, de politikai értelemben is igyekszünk visszatérni ehhez az egységhez, az emberi kulturális erőfeszítések és a természeti erők harmonikus szimbiózisához. A „szülőföld“ fogalma azonban a két világháború közti időszakban egyre fetiszálódott, míg teljesen el nem vesztette eredeti haladó frissességét. *Eduard Spranger* így írt 1923-ban: „A szülőföldről akkor beszélünk, amikor egy darabka földre gondolunk az ott élő embercsoport élményvilágának teljessége szempontjából. A szülőföld az anyafölddel való megélt és megélhető teljesség. És több is annál: A szülőföld a szellemi gyökeket jelenti. Ezért nem lehet a szülőföldet csupán pusztán természetnek tekinteni: a szülőföld az élményszerűen elsajátított, következőképpen átszellemült és végül kimondottan egyénileg kiszínezett természet. Bár ebben az idézetben sok mindent találónak és jól megfogalmazottnak tekinthetünk (a mögöttes gondolatok eredetileg *Alexander von Humboldt* táj-definíciójára nyúlnak vissza), mégis néhány gondolatát félremagyarázták, és így egyre közelebb hozták „föld és vér“ (Blut und Boden) ideológiájához. Az „idő“ és „tér“ – filozófiai – alapfogalmát a 18. század második felében az /evolúció/ és az /állhatatosság/ dialektikája is (felvilágosodás és romantika) kifejezésre jutatta. A 19. század történelemfilozófiája, a historizmus mechanisztikus és dogmatikus értelmezésének olyan lineáris időfelfogását az 1900-as évek után joggal bírálták. A /tér/ így őt megilletően, sokkal nagyobb jelentőséget kapott, és a hangsúlyeltolódás a mai napig hasznosnak tekinthető az egyre kiterjedtebb műemlékvédelem szempontjából. A vesztély azonban az volt, és ma is az, hogy a kultúra, „időn túli“ komponenseit, az un. konstansokat a térképző tényezők „népi“ és nem változó tényezőiben keresik. *Ernst Bloch* filozófus – és ez kevésbé köztudomású – Riegl művészet- és műemlékvédelem elméleteivel is foglalkozott, és a „Kunstwollen“ („a művészet akarása“) fogalmával a „kültúrkör-elmélet“ csírázó veszélyeire is utalt: ennek a felfogásnak az alapja „...az elsőbbség gondolata, hiszen a fasizmusban a tér fogalma egészen penetráns módon megelőzte az idő kellemtelen folyamat-kifejezését is. Így Frobeniusnál, Spenglernél és más „morfológusoknál“ az igencsak egyenes vonalú „historizmus“ helyébe egyfajta

„geografizmus“ kerülő.

Ezeket a fogalmakat és érveket a súlyos politikai terheltségük miatt a második világháborút követően azonnal érvénytelennek tekintették, és nem tárgyalták. A műemlékvédelem térbeli kibővítésének problematikája azonban így is megmaradt.

A műemlékegyüttesek és kultúrtájak mint a környezet védelmének részei

Közvetlenül a második világháború pusztításai után, még a negyvenes években felvirágozott a nemzeti identitás és a kialakult (történelmi) lakókörnyezet egészségének kérdése. Nem csak Varsóban kellett a teljes óvárost rekonstruálni, Németországban és Ausztriában is a szimbólumnak tekintett, de súlyosan lerombolt székesegyházakat, dómokat eredeti formájában kellett helyreállítani (lásd pl. a bécsi Stephansdom-ot).

Emellett azonban a 20. század '50-es, '60-as és '70-es éveiben az európai kontinensen kitört egy második ipari forradalom, Gründerzeit: A „történelmet“ egyszerűen kiszorította egy agresszív, pusztán gazdasági megfontolásokra visszavezethető modernizálási hullám, az óvárosokban kíméletlenül, történelmi kontextusokat figyelmen kívül hagyva, aránytalan, magasra törő, csupasz iroda, bank és lakótornyokat emeltek. *Jürgen Habermas* filozófus később ezt a „modern kor izolációs arroganciájának“ nevezte.

Az izoláló megközelítés – itt a jövő, ott a múlt – fontos szerepet játszott a műemlékvédelem szigorú megőrző felfogásában. A feladatokat a műemlékek /materiális eredetiségére/ korlátozta és nem, vagy csak nagyon ritkán kereste a műemlékvédelemtől független modernséggel való kontextuális párbeszédet. Az építészek is alig foglalkoztak a történelmi stílusú formanyelvekkel, túlzottan nagy teherrel vált a 19. század historizmusa.

Párhuzamosan a „modernizmus“ bimbózó kritikájával, hamarosan megjelent a 20. század hatvanas éveiben az elveszett „ambiens“, a kialakult, konkrétan a még mindig meglévő óvárosi központok iránti igény vagy vágy, mely jóleső élettérként jelent meg a modern külvárosokkal, alvó-várossokkal szemben. Két könyvet kell ezen a ponton megemlítenünk: *Kevin Lynch, /The Image of the City/, 1960* és *Alexander Mitscherlich, /Die Unwirtlichkeit unserer Städte/, 1965.* c. könyveit. Mindkét mű egyformán vázolja, hogy a modern ipari kor városa nem pusztán a történelmi fejlődés terméke, és nem is csak a jövő projektjeinek helyszíne, hanem pszichikailag befolyásoló alakzat. Ez a felfogás a „struktúra-elemzés“ módszereit használja, amit már a két világháború közti időben is a művészettörténelem a történelmi műtárgyak értelmezéséhez használt. E felfogás definíciója szerint a (város)lakó a hétköznapijait döntően alakító nagyvárosi benyomások befogadója. Ezeket a gondolatokat a műemlékvédelem nem hagyhatja figyelmen kívül, hiszen Riegl és Dehio óta először a műemléket nem a művészettörténészek és történészek vizsgálati tárgyának tekintik, hanem annak demokratikus és társadalmi gyökereit keresik a társadalom széles köreibben. A 60-as évek óta a műemlék, mint az azonosulás elemének fogalmában a használó vagy a szemlélő közvetlen érintettsége jelenik meg. A műemlékvédelem nagy módszereit: a konzerválást, a restaurálást és a rekonstrukciót a kezdetektől fogva az egyes műemlék tárgyakra/ vonatkozóan alkalmazták, ezeket nagyon nehéz volt a műemlékek /kontextusára/ átírni, amiben az egész sokkal fontosabb, mint az egyes elemek egymásra tett halmaza. Ez a módszertani hiányosság a mai napig gondot okoz pl. az osztrák műemlékvédelemben, melynek nincsen törvényi lehetősége arra, hogy a műemlékegyütteseket hatékonyan védje.

Hiszen a műemlékegyüttesben egyformán fontos a nem beépített terület és a beépítést tartalmazó, amelyen az egyedi műemlékek találhatók...

Sok nehézséget kell még áthidalnunk a műemlékvédelem legújabb feladatainál: a történelmi zöldterületek védelme, teljes kultúrtájuk védelme, ahol a természetet és a kultúrát elválaszthatatlannak kell tekintenünk.

Ha a műemlékvédelem két alapfogalma a második világháború előtt a /nemzet/ és a /szülőföld/ volt, akkor azokat mára már felváltotta a /környezet/ fogalma, ami már nem pusztán a művészet és a történelem összeolvadását jelenti, vagy a saját elődök iránti tiszteletet, hanem egy erősen globalizált és iparosodott világban a /diverzitás/ megtartásának szükségszerűségét állítja előtérbe. A természettudományos környezetvédelem „bio-diverzitásról“ beszél, a társadalomtudományok olyan antropológiai tulajdonságokról, amelyek „kulturális diverzitásban“ nyilvánulnak meg. A nemzet és a szülőföld > határait meg kell nyitni, és a védett műtárgyakat (nemzeti parkokat és kultúrtájakat) világszintű hálózattal kell összekapcsolni. Nem szabad gőgösen feltételeznünk, hogy a saját környezetünk jobb minőségű, hanem a „mások“ alkotásainak, munkájuk eredményének sokszínűségét is olyan kincsnek kell tisztelni, amely minden embert egyforma intenzitással érint meg a globalizált világban. Így kell értelmeznünk pl. az UNESCO világörökség listáját is, melyben az ICOMOS (a kulturális emlékekért) és az IUCN (a természeti emlékekért) működik együtt. Így alakul ki a műemlékvédelem új filozófiája, melyben a homogén módon meghatározott európai „az önmagában létező műemlék“ fogalma már nem állja meg a helyét, és amelyben az egész világ sokszínű műemlék-értelmezése vertikálisan és horizontálisan azonos rangot élvez. ■

„A szülőföld az anyafölddel való megélt és megéltelhető teljesség.

És több is annál: A szülőföld a szellemi gyökereket jelenti.

Ezért nem lehet a szülőföldet csupán pusztán természetnek tekinteni: a szülőföld az élményszerűen elsajátított, következőképpen átszellemlített és végül kimonodottan egyénileg kiszínezett természet.“

Tisza-Bodrog találkozások légi felvétele – Tokaj

Fotó:

Civertan Bt.

Hajós Géza portréját Váradi Levente fotográfus készítette

A történelmi magyar városok alaprajzi tipológiája

MÁTÉ ZSOLT

Avárosszerkezet vagy helyesebben település-szerkezet összetett fogalom. Leegyszerűsítve az utak, utcák rendjét értik alatta, ennél azonban sokkal több. Két alapvető fogalomkört ölel fel: a térbeli, két- és háromdimenziós fizikai elrendezést és az emberi-gazdasági tényezőt, amit idegen szóval humánökológiai tényezőnek nevezhetünk. Ezek természetesen egymást feltételezve, egymás kölcsönhatásaként alakultak a történelem során. A településszerkezet a történelem részeként csak az idődimenzióval együtt értelmezhető. Gyakorlati haszonnal járó tipológiát az utcák, terek, városfalak és várfalak, lakótelkek rendszerének és jellegzetes térbeli összefüggéseinek alapján, a legfontosabb történeti-társadalmi hátteret is tekintetbe véve ajánlatos összeállítani. Az így felismert jellegzetességek képezhetik a települési örökség védelmének alapját.

Az alábbi jellegzetes településszerkezeti típusok nem képeznek elfogadott „akadémiai” rendszert. Sokszor az elnevezések más vagy módosult formában lelhetők fel a szakirodalomban. A sokszor emlegetett „szabálytalan nőtt település”-t nem használjuk, hiszen nem ragad meg egy konkrét jellegzetességet sem. Ugyanakkor lesznek olyan települések is, amelyek egyszerre több típus jellegzetességét is hordozzák.

Míg egyes településeknél kezdetűl csak egy központ mutatható ki, vannak több településből összenőtt városok is. – Debrecen estében például négy, Szegeden három-négy középkori településmag határozható meg. A szerkezetelemzés során ezek a korábbi önálló településekhez tartozó településmagok gyakran ma is szerkezeti csomósodásnak bizonyulnak. – Az ilyen településrészek az eredeti település szempontjából önálló, tipológiai meghatározottságúak lehetnek, – az egész település szempontjából pedig egy nagyobb, másodlagos szerkezet fő elemei.

Két alapvető településtípust könnyedén elkülöníthetünk – a falusias és városias települést. Ezt az osztályozást célszerű követni.

Falusiasnak praktikusán az alapvetően mezőgazdasági életforma településeit, városiasnak pedig a magasabb szerveződési szinten álló polgárosodott, iparosodott, szolgáltató vagy egyéb meghatározó szerepkörrel bíró településeket tekintjük.

A magyarországi települések vonatkozásában a korai városok és falvak kialakulása eltérő utat követett. A városok esetében feltétlenül érvényesültek a nyugat-európai hatások, kapcsolatok és párhuzamok. A honfoglaláskor betelepülő népességnek nem volt városalkotó polgársága. Az államalapítást követően felerősödő nyugati kapcsolatok kulturális átvétel is jelentettek. Ha létszámban nem is, de hatásában bizonyára rendkívüli jelentőségű volt az udvar által behozott idegenek szerepe az első városiasodó tele-

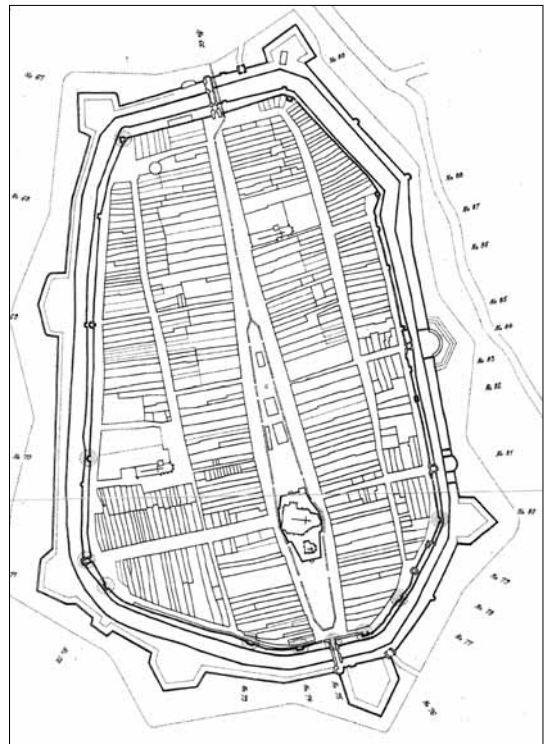
pülések, a királyi székhelyek életében. A kereskedelem ipar, és bányászat, ami az első polgári közösségek kialakulásának csírája volt legtöbbször idegen eredetű lévén, magával hozta a nyugati települési hagyományokat is. Természetes, hogy a magyarországi város-alaprajzok tipológiai rendszere is tartalmaz a német vagy olasz szaktudományban használatos típusokat.

1. PIACUTCÁS VÁROS

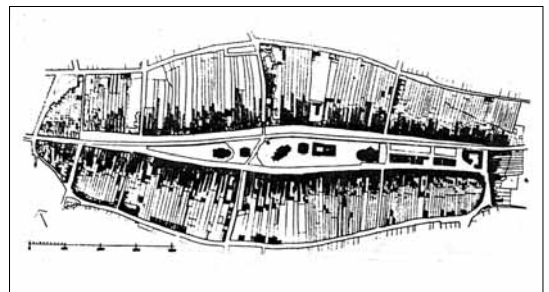
– *Erődített piacutcás város*

A városi funkció egyik igen jellemző eleme a vásártartás, piac. A vásárok tartásának fontos, védelmiileg is biztonságos keretét a vásártér adta a város területén belül. Az ellenőrzött vásártartás, ha heti- vagy esetleg országos jellegű is volt, jó útkapcsolatokat és a vámolás miatt ellenőrzött utakat igényelt.

Így alakult ki a város testén keresztül vezető piacutca, amely szűk keresztmetszetű városkapun vagy sorompón jutott be a városba, illetve vezetett ki onnan, a belsőben viszont a funkcionális igényeknek megfelelően kiszélesedett. Jellegzetes orsós formája jól felismerhető a várostestben. Némely város esetében a piacutca szélessége akár 150 métert is elérte. A kiszélesedő főutcán épül fel aztán a templom és a városháza.

A piacutcás településnél legtöbbször kimutatható a telepített jelleg. Kassát például flamand és szász telepesek alakították ki. Azonos típusúként említhető Eperjes is. – A királyi városok erődítését Zsigmond rendelte el 1405-ben, – az erődítés királyi rendelethez

*Jobbra fent:
Kassa – erődített
piacutcás város*

*Jobbra lent:
Igló – erődítés
nélküli piacutcás
város*

kötött jog és kötelezettség volt.

– *Erődítés nélküli piacutcsás város*

Az előzővel azonosan kialakult, de nem erősített város-alaprajz. Jó példa erre Igló 1260 után kialakult szerkezete, vagy Sátoraljaújhely tatárjárás után települt városa, amely az elpusztított település megmaradt lakosainak új helyre telepedésével alakult ki. Sátoraljaújhelynél az eredeti jelleget mára útpálya szélesítés miatt épített támfalrendszer tönkretette, csak térképen látható, a helyszínen nem érzékelhető.

2. ALAPÍTOTT VÁROS

Általában hospes (vendég telepes) települések. A 13. század második felétől Nyugat-európai – jórészt bányavidékekről származó – telepesek alapított települései.

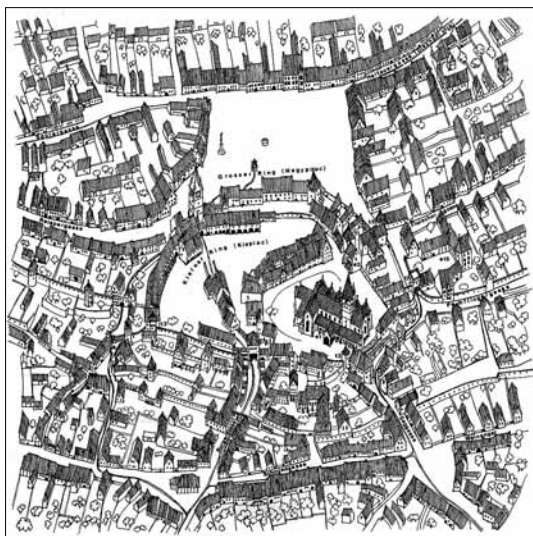
– *Hosszfőteres alapított város*

Az átmenő piacutca helyett hosszan elnyúló téglalap formájú főter a piac és a vásár helye. Itt helyezkedik el a templom és a városháza. Ez már nem kibővített utcaterület, hanem tervezett, kijelölt tér, amelyet szabályosan kiosztott telkek vettek körül. Kisebb városok esetében gyakran az egész város nem volt több mint a hosszfőter és az azt körülvevő telkek. – Jellegzetes hosszfőteres városok Lőcse és Bártfa

– *Tér körül telepített város*

Ebbe a típusba tartozó városok az alapításkor egyetlen körbeépített, zömök arányú térből, a vásártérből állhattak, a vásártér közel négyzetes, nagyobb telkek övezték. Ez a vásártér a piacutcsákkal és hosszfőterekkel ellentétben beépítetlen maradt. A templom félrehúzóva vagy külön magaslaton épült. Jellegzetes példája Körmöcbánya, Felsőbánya.

Balra fent:
Bártfa – alapított hosszfőteres város

Jobbra fent:
Nagyszeben – kétpiacos erődgyűrűs város

3. KÉTPIACOS, ERŐDGYŰRŰS VÁROS (KÜLÖNLEGES TÍPUS)

A típus alappéldája Nagyszeben. Nagyszeben – Niedermayer kutatása szerint templomos lovagok alapították.¹ A templom körül eredetileg tágasan épült város mai rendszere úgy alakult ki, hogy a 13. században előbb a templomot övezte fal, majd ehhez kapcsolódott a belső piacot körülvevő erődfal. A belső piac, kispiac tere a lakosság saját szükségleteit ellátó heti kereskedés színhelye volt. A 15-16. századra a falak mentén települt házsorok valóságos kettős erődgyűrűt alakítottak ki a templom körül.

A házak külső gyűrűjén belül fekszik a kispiac, kívül a nagy piactér.² Maga a templom is erődtemplommá épült ki, és a polgári lakoságnak a két erődgyűrűn kívül elterülő városrészét is erődrendszer vette körül. Így a városon más településtípus jellegzetességei is felismerhetők. A védelmi vonalban települt házsorok még megvannak. A templom erődjét már lebontották és a polgárok városfalából is csak egyes szakaszok, tornyok maradtak meg.

4. PÜSPÖKVÁRAS TÍPUSÚ VÁROS

A típus jellemzője, hogy a közel négyszögletes alaprajzú, fallal erődített település egyik sarkában helyezkedik

Balra lent:
Felsőbánya – tér körül telepített város

Jobbra lent:
Kőszeg – püspökváros típusú város

¹ Niedermaier, Paul: *Siebenbürgische Städte*, Bukarest 1979. pp. 106-117.

² dr. Korompay György: *A Kárpátmedence középkori településformáinak kialakulásáról* p. 554-556

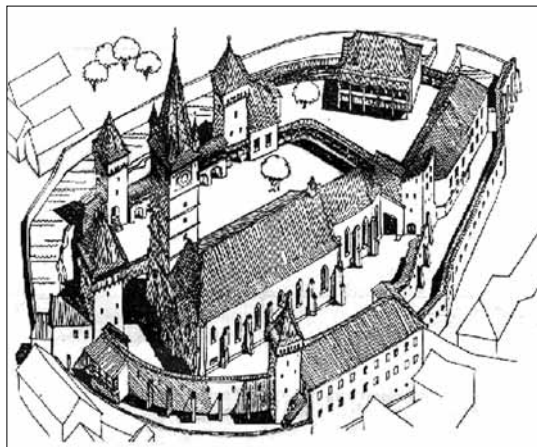

el a belső vár, amely a lehetőségek szerint magaslaton áll. Az elrendezésből általában következtethetünk arra, hogy a kisebb erősség mellett, hogy a város urának (püspök, király, főúr, egyházi intézmény stb.) a fészke, az egész erődrendszernek is része, és katonailag a belső vár szerepét is játssza. Jellemző példája Pécs, amelynek L'Haüy által 1686-ban készített felmérésén a típus minden jellegzetessége felismerhető. Hasonló elrendezésű a kolozsvári Öregvár, a város legrégebbi településmagja, Kőszeg stb.

5. ERŐDTEMPLOMOS VÁROS

Az erődtemplomos város egész szerkezetét uralja a lehetőleg magaslaton ülő, várszerű erődfallal körülvett templom. Erdélyben, a székely és szász településeken a legjellemzőbb, bár Felvidéken is előfordul. Erdélyben főleg a Jagelló korban épültek ki az erődtemplomok. Ezeknek igen szép példája Medgyes, ahová 1276-ban települtek szász telepesek. Nagyszombathoz hasonlóan itt is megtaláljuk az erődrendszer házigyűrűt, de a belső magjában található templom igazi erődíjé van kiépítve.

Az erődben általában megtalálható mindaz, amire a polgároknak a tartós védelemhez szükségük volt. A céhek külön-külön toronnyal rendelkezők, (Körtelgyártó-, Szabó-, Késcs-, Szűcs bástya), volt kaputorony, huszárlaktanya, a családoknak közös éléskamra (szalonatorony), az erődgyűrű belső oldalán családokként külön tároló kamra volt, ahol – felkészülve a szükséghelyzetre, – a lakosok terményeik egy részét békeidőben is állandó jelleggel tárolták. A templom magas tornya messze kilátást biztosított, őrtoronyként is működött. A város külső fallal is körül volt védve, az erődtemplom belső várként szolgált, végső menedékkül pedig maga a védhetően – emeleti lőrészekkel, szurokontövekkel – kialakított templom szolgált. Pl.

Balra:
Medgyes –
erődtemplomos
város

Jobbra fent:
Temesvár – két-
főteres város

Jobbra lent:
Buda – vár-vár-
alja település

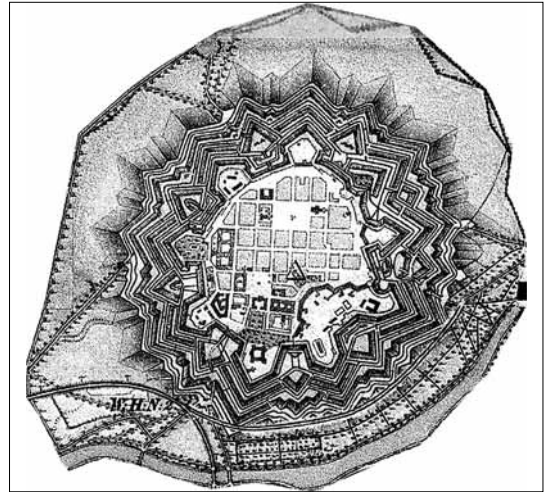
Szászhermány, Prázsmár, Székelyderzs stb. A mai Magyarország területén fennmaradt erődtemplomot nem ismerünk. Kisebb, templom körüli erődrendszer kiépítések egykori léte azonban szép számban igazolható. Ezeknek azonban településszerkezetet meghatározó szerepe általában nincs. A hódoltság idején a törökök várként erődítették Mecseknádasd, Vál, Ságvár, Balatonfőkajár, Ellés templomát.

6. KÉTFŐTERES VÁROS

Ez a város típus a németországi és olaszországi kétfőteres városokkal rokon eredetű (Piazza del Duomo,

Piazza della Signoria – Firenze). Talán ide tartozik a történelmi Pécs. De nem ismerjük L'Haüy 1686-ból való térképén ábrázolt két tér igazi szerepét. Tudjuk, hogy a főterei dzsámi helyén korábban állt a középkor Szt. Bertalan plébániatemplom, de nem tudjuk, hogy a másik tér volt-e a városi igazgatás helye. Jellemző kétfőteres város Brassó. Niedermayer³ szerint Brassó jelenlegi térstruktúrája a 13. század végére már kialakult. A világi főtéren a városháza, az egyházin a főtemplom áll. A templom egyébként erődtemplom volt, s a város is külső fallal volt körülvéve.

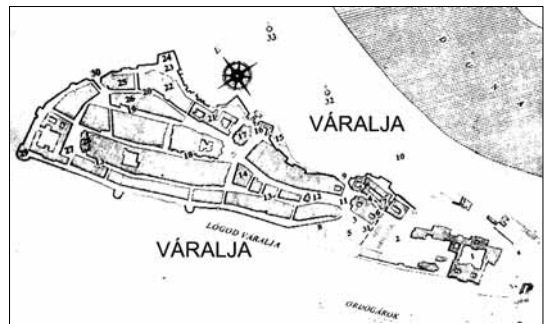
Jellegzetesen kétfőteres a felvidéki Késmárk és a középkori Nagybánya is. Nagybánya templomterén csak

a gótikus torony maradt meg. A világi főtéren nyugati oldalán állott a városháza, amelyet 1905-ben lebontottak.⁴ A piactér visszaállítása – az üdülőkert jellegű növényzet eltávolítása 2004-ben megtörtént. Kétfőteres a történelmi Zalaegerszeg és Temesvár is.

7. VÁR-VÁRALJA TELEPÜLÉS

Önmagáért beszélő elnevezés. Legkorábbi királyi vagy főúri váraink és az ellátó váralja települések tartoznak ide. A vár tövébe települt város önmaga általában nem volt erődített, de Buda esetében ez is fallal körülvett város volt. A védelmi koncepció szerint vész esetén a várba húzódott a váralja népe, s részt vállalt a védelemben. Jellemző példája Szepes, Szepesváralja. Itt a vár csak lovagvár, főúri fészkek volt. Buda esetében a királyi vár és az erődített lakónegyed együttesen látta el felső vár szerepét a Viziváros, Szt. Péter város, és a Külváros felett. A veszprémi erődített várfennsík a királynő és püspök vára volt, amelyben polgárságot vagy kereskedőnépet nem találunk. A palotát beépí-

³ i. m. p. 126.

⁴ Thurmann Zoltán: *Gyermekkorom Nagybánya in: Művelődés 2005. május p. 8.*

⁵ Zolnay László: *Ünnep és bétköznap a középkori Budán, Bp. 1975. pp. 74-75.*

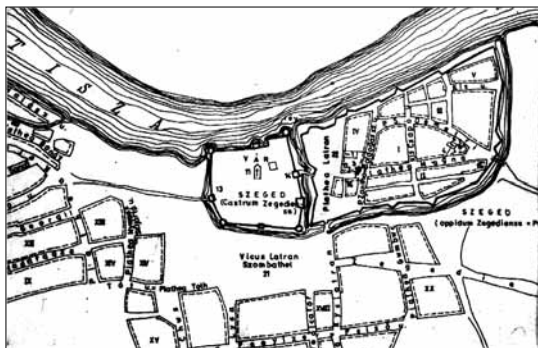

tetlen elővár és a fennsíkot elválasztó kettős fal védte. A váralja pedig laza beépítésű halmaztelepülés volt.

8. VÁR-ELŐVÁROS TELEPÜLÉS

A topográfiailag védhetőbb fekvésű, jól erődített királyi, királynői várhoz védelmi célból beépítetlen térség közbeiktatásával kapcsolódik a fallal, palánkkal körülvett település.

Budán a palotát kettős védőfal és szárazárok választotta el a piactérről, s ezután következtek a polgárok házai. Szeged síkfeldű fekvésű lévén, a királyi várat vizesárok és a Tisza teljesen körbefogta. A déli várak mentén helyezkedett el a piactér. A piactérhez kapcsolódó „elővárost”, a palánki városrészt cölöpsor és sánc vette körül. A Tisza vizével összekapcsolt sáncárok délről futott a várakhoz, cölöpfal pedig összekapcsolódott a várerődítmény falaival.

9. HAJDÚVÁROS

Nagy kiterjedésű alföldi településtípus. Szokásos értelemben vett erődítésről ezekben a városokban nem beszélhetünk, csak erősített cinterem falról. Maga a funkcionális gyűrűkben települt város képezett erődöt. Legfeljebb helyezkedett el az erődített templom. Böszörmény, Nánás, Szoboszló, Hadház, Hajdúdorog és erődítései régészeti és térképeken jól kimutathatók, Hajdúdorogon, Szoboszlón, Tiszavasváriban, Megyaszón, Hejcéen jelentős falak is megmaradtak, Nánáson rekonstrukció készült.

Az erősített templomot körülvevő, apró telkes lakóterület cölöpfallal (palánkkal) volt körülveve, az volt az ún. huszárvár. A huszárvárat övezte a „latterkert”, amely a lakóteleknél jóval nagyobb, rakott sárfallal körülvett ólaskertekből állott. A várost kívülről legfeljebb tüskés sövénykerítés védte, a bevezető utak kapuinál őrség volt. A huszárvár lakótelkei kezdetben kerítetlen, házak közötti belsőseget alkottak, itt csak

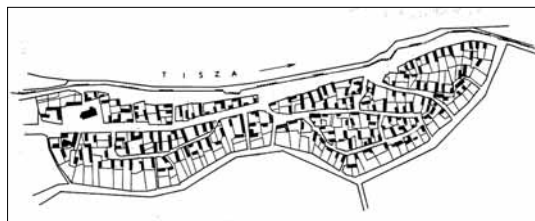
utóbb alakították ki az apró telkeket. Az utcaszerkezet és a telekméretek megfigyelhető jellegzetességei azonban ma is őrzik az egykori településszerkezet nyomait.

10. KERTES VÁROS

(kétbettelkes, szálláskertes település)

Egy 1848-49-as honvéd a hadi események során az alföldi Kenderesen járva, egy ilyen településen szerzett benyomását érzékletesen írja le a következő sorokkal: „Nohát, ha valaki egy alföldi Kun-várost látott, ahol tél idején minden udvar utca is, kerítés sebol, a város közepén tó, melyet csak az udvarokra kitéréssel lehet megközelíteni, azon kívül tavaszkor itt is tó, ott is dagonya, mocsár, – nem csodálkozik, hogy egy kassai születésű baka, az utcákká taposott udvarok labirintusából nem tudott kiigazodni.” (Karsa Ferenc: Szabadságharcos napló, Zrínyi kiadó 1993, p. 146, kiemelés tőlem)

Erről a településformáról Györffy István értekezett először tudományosan a Kunság és a Nagyalföld településeit vizsgálva. A típus legfőbb ismérve a jellegzetes gazdálkodási módhoz kötődő településszerkezet. Telekhasználata a hajdúvárosokéval rokon, de ez a településfajta nélkülözi a katonai, védelmi berendezkedést. A belső (bel)telek csak házhely, amely semmilyen gazdasági funkciót nem fogad be. Kicsiny, – s mint a fenti leírásból is láttuk, – a 19. század közepén még kerítetlen. Beépítési vonatkozásban a belső mag – mivel utcák nem alakultak ki –, rendezetlen. A telkek lekerítésére a Bach korszak közigazgatási rendező, nyilvántartási szándéka kényszerítette a lakosságot. A másik, a külső (bel)telek szintén város belterületére esett. Ezeknek kerteknek – a szálláskerteknek vagy ólaskerteknek – az övezete körülvette, vagy a földrajzi adottságoktól függően egyik vagy másik oldalról övezte a belső telkek sűrű csoportozatát. A Nagyalföldön több városunk őrzi ezt a településszerkezetet. Csongrád-Belvárosban a belső házhelyek csoportja telkesített formájában – mind az épületállomány mind

településszerkezet – igen szépen fennmaradt, és ma már műemléki védelem alatt is áll. – Az ólaskertek általában a 19. század közepe táján felosztódtak, beépültek. Térképi és telekszerkezeti vizsgálat azonban sokhelyen jól kimutatja a rendszert. (Csongrád, Poroszló, Polgár, Mezőcsát, Mezőkeresztes stb.)

11. UDVARTERES, – UDVARUTCÁS VÁROS

Orbán Balázs 1862-ben Kézdivásárhelyről írva a következőket jegyzi meg: „Hanem, ami az idegent meglepi, az azon sajátosság és csakis a legrégebb székely városoknál (mint Sz.-Udvarhely) észlelhető építési módor, miszerint minden udvar egyszersmind utca is – vagy inkább sikátor –, amely egy hátsó utcával van összefüggésben. Az ily sikátorok sűrűn egymáshoz épült, többnyire földszinti házakkal vannak szegélyezve, ily udvar-utcák vannak mindenütt a piacon és a város más részeiben is.– A telek elején állt az iparos vagy kereskedő háza, amely a piacra nézett, azután gazdasági épületek következtek. A szaporodó család fokozatosan lakóházakkal váltotta fel a melléképületeket. A főtérről emeletes ház kapuján vezet a belső házakhoz a bejárás, amely valóságos utcaként műkö-

Balra fent:
Szeged – vár-
előváros település

Balra lent:
Jellegzetes
hajdúváros

Jobbra:
Csongrád –
Belváros

dik. Az irodalom mint székely sajátságot tartja számon, pedig Sátoraljaújhely még 1980-ban is ilyen volt. Az értetlen rehabilitáció csak kevés nyomát őrizte meg ennek a településszerkezeti kuriózumnak.

12. TÖRTÉNÉLMILEG MEGHATÁROZOTT SZERKEZETŰ VÁROS

Ebbe a településszerkezeti típusba azok a városok vagy településrészek sorolhatók, amelyek a középkori újra-településkor szerkezetükben ókori vagy későbbi romokhoz, utcarendszerhez igazodtak. Ilyen Sopron falal körülvett városmagja, amely tökéletesen megőrizte a római fal vonalát az Árpád-kori ispáni vár és a Zsigmond-kori városfal építéskor.

A budapesti Szentendrei út kilométereken át a római a katonai út (limes-út) vonalán halad. Az út mentén futó aquaeductus pilléereinak maradványai ma is láthatók. Szombathely több utcájában sikerült a római utcák régészeti nyomát fellelni, azonban úgy tűnik, hogy a mai utcákkal való egybeesés csak véletlenszerű. A mai városszerkezet egyáltalán nem követi a feltárt római utcákat.

Több történeti kor jellegzetes lenyomatát őrzi Győr, a több periódusú településszerkezetet leglátványosabban bemutató magyar történelmi város. – A Káptalandomb és külső erődítés alapján a püspökvarás típusba soroltuk. Alaposabb szerkezeti elemzéssel három utcarendszert különíthetünk el: A káptalandomb nagyjából észak-dél és kelet-nyugati utcái – nem egy átépítés után is – megerősített római castrum lenyomatát őrzik. Műemléki és városképi szempontból külön érték, hogy a középkori és barokk utcakerkezet műemléki épületállománya is őrzi az idő-meghatározó stílusjegyeket.⁶ A történelmileg meghatározott város-szerkezeti túlélésre fentebb ókori példákat hoztunk. Jóllehet Magyarország területe hosszú évezredek óta folyamatosan lakott, építészeti nyomokkal mégsem lehet Magyarországon egyetlen településen sem kimutatni az ókortól máig tartó települési folytonosságot. A városi épületek leromlottak, összeomlottak. A vízvezetékek, burkolt utak elpusztultak. Az ókori településszerkezetek továbbélése éppen a többszáz éves cezúra miatt érdekes és tanulságos, hiszen ez bizonyítja a városszerkezet építészettől is független állandóságát, illetve hosszantartó voltát.

13. TERVEZETT VÁROS

Egyetlen történelmi karakterű tervezett városunk említtem, Szegedet. Szeged 1879-ben árvíz nyomán rombadőlt, majd teljesen új, a maga korában legkorszerűbbnek tartott, – Lechner Lajos által tervezett – sugaras gyűrűs szerkezettel épült újjá körülbelül 20 év alatt.

Az új utcakerkezet elemei a régi szerkezetben adva voltak. Főleg az utcaszélességek és a szabályosabb vonalvezetés továbbá az árvízről védett szinteket határozták meg. Az újjáépítés a 19. század egyik legnagyobb jelentőségű technikatörténeti tette is volt. A rendkívüli tempójú újjáépítéshez városrészenként jellemző karakterű lakóház típusterveket dolgoztak ki az eltérő beépítési és lakossági igényekhez igazodó változatokkal. A középületek és rangosabb paloták pedig kiváló egyedi tervezés alapján épültek. Az új, korszerű városszerkezethez illő eklektikus építészeti stílus az egyik legegységesebb magyar városképet eredményezte. Sajnálatos, hogy a rendkívül korszerű gondolkodást tükröző újjáépítési típustervek alapján emelt épületek ma nincsenek felkutatva és nem állnak az őket megillető védelem alatt.

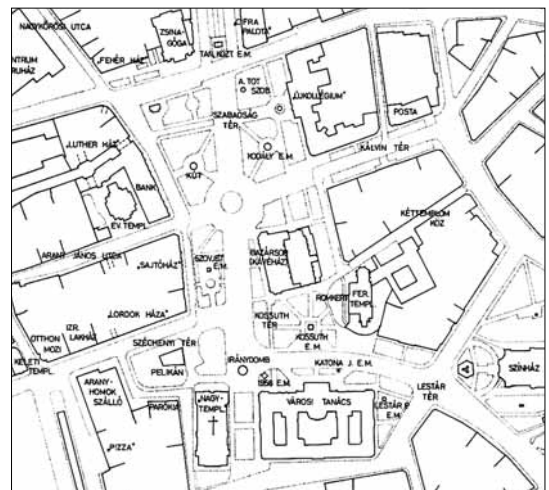

A 20. sz. második felében az erőszakos iparosítás Magyarországon néhány újabb tervezett várost eredményezett, például a Sztálinváros néven épült Dunaújvárost és a Leninváros néven épült Tiszaujvárost. Ezeknek a városoknak települési értékei jellegzetes kordokumentumok, amelyek védelme egyáltalán nem lenne érdektelen.

14. ÁTALAKÍTOTT VÁROS

Vannak olyan történeti települések, amelyek nem tervezett városok, de a Kiegyezés utáni polgárosodó Magyarországon a központjuk olyan tervezett átalakításon ment át, amely a városszerkezetet alapvetően megváltoztatta. Több városunk központját új szerkezettel valóbbi száz évre hozzáigazították a megváltozott követelményekhez.

Kecskemét példája említhető ebből a szempontból. A fejlődés 1880-ban érte el azt a szintet, hogy a városra átfogó városrendezési tervet kellett készíttetni. Ez a terv, amely a régi zegzúgos központ helyett a legértékesebb épületek megtartásával új főteret tűzött ki, és szabályozta a központba vezető utcák szélességét, a következő 60 évre meghatározta a város alakítását. A gazdasági, társadalmi, igazgatási, technikai változások éppen akkor robbantották szét a középkori kereteket, amikor az átalakítás páratlanul szerencés módon fonódhatott egybe az új építő stílus megjelenésével. A főteret végül a késő eklektika és a szecesszió legnagyobb mesterei építették körül – *Ybl, Zitterbach, Fellner és Helmer, Pártos és Lechner, Szécsény, Komor, Jakab Dezso, Mende Valér* – a magyar építészet óriásai.⁷ ■

Jobbra fent: Szeged – tervezett város

Jobbra lent: Kecskemét – átalakított város

⁶ Winkler Gábor: Győr, *Magyar Építészet '93/2*

⁷ Király József: "A piac szerepe Kecskemét város főterének alakulásában a XIX. Század második felétől az I. világháború kezdetéig" c. műemlékvédelmi szakmérnöki szakdolgozat – *BME 2008.*

A külső tér

MEGGYESI TAMÁS

A közelmúltban örvendetes módon megsza-
porodtak a hazai történeti városmagok
főtereinek és főutcáinak komplex, vagyis
a közterületek megújítását is magába foglaló
megvalósult rehabilitációs programjai. Az idei
Savaria Urbanisztikai Nyári Egyetem a legjelentősebb
programokat mutatja be és teszi összehasonlító-kritikai
elemzés tárgyává, ami várhatóan éles szakmai
vitákat vált majd ki. (Debrecen, Vác, Kaposvár, Gyula,
Pécs, Szeged, Tokaj). Az épületállomány megújításában
európai szinten állunk, de a közterületek ezzel
összhangban történő megújításában sokszor egy jószándékú,
de olykor naív laicizmus is megfigyelhető. Ezért
talán nem árt, ha megpróbáljuk összefoglalni mindazt,
amit a külső terek, konkrétan az utcák és terek városépítészeti
alakтанáról tudnunk kell.

A külső tér a mai építészeti és műemlékvédelmi gyakorlatban
sokszor nem jelent mást, mint a közvetlen környezetet,
és esetleg a szomszéd építményeket. Ez a szemlélet még a
modernizmus hagyatéka, amelyik az „áramló tér” kissé ezoterikus
fogalmával eltűntette a tradicionális utcák és terek világát,
miközben Bruno Zevi megpróbálta elhitetni velünk, hogy az
építészeti egységként is csak a belső terek alakításáról szól:
ami nem az, az nem is építészeti¹. Pedig a külső tér aligha
választható el a belső tértől. Nem csak azért, mert rengeteg az
átmeneti térforma, hanem azért is, mert valójában csak
egyetlen tér létezik, amit építészeti eszközökkel az adott
kultúrára jellemző módon differenciálunk. Érdeemes egy
felületes leltárt készíteni, hogy a külső tér alakításának
milyen sokféle elemi módját ismerjük: ilyenek a megjelölt hely
(illetve a szabadon álló épület által generált tér), a batárolt
(csak a felszín textúrájában elkülönülő) tér, a kerített tér
(a fal, vagy az épületsáv, mint térfal), a fedett (folytonos
falak nélküli) tér, a süllyesített és a kiemelt tér, vagy a köztes
(épületek közti) tér, valamint a terek nyitottságának és
zártaságának, vagy fedettségének, és ezen keresztül a tér
belsőségének vagy külsőségének dimenziói, amely arra utal,
hogy – az ablaktalan cella vagy sírkamra kivételével –
valójában csak átmeneti terek léteznek. Ha pedig a külső
teret az épített környezet kontextusában, vagyis egy folytonos
települési szövetben vizsgáljuk, akkor további gazdag
tipológiára bukkanunk². Ezt a tipológiát érdemes kicsit
részletebben is feltárni, mert számos olyan – egyébként
tisztos – elméleti munka létezik, amelyek a terek alakját
tekintik az osztályozás alapjának. Ilyen pl. Robert Krier
tipológiája³, amelyik a kör, a háromszög és a négyzet,
valamint a rajtuk végrehajtható külön-

böző geometriai transzformációk segítségével a térformák
káprázatos enciklopédiáját állítja elő, ami viszont a gyakorlat
számára alig több mint egy formalista „leplegűjtemény”.
Ennél Camillo Sitte és nyomában Korompay György,
valamint Pogány Frigyes is többre mentek, mert az utcákat
és a tereket valódi kontextusukba, valamint kialakulásuk
folyamatába beágyazva vizsgálták. Az utcák és terek
posztmodern „revival”-jának a jelentősége inkább az,
hogy hosszú idő után felhívták a figyelmet a tradicionális
térformák létezésére és sokféleségére. Az alábbiakban
néhány szempontot mutatok be a külső terek kontextualista
és genetikus értelmezéséhez.

A külső terek egyik lehetséges osztálya a közlekedési
bázisokhoz és a csomópontokhoz kapcsolódik. Ennek
alapján a legegyszerűbb térforma az anger, vagyis amikor
az utca egy szakasza egyszerűen kiszélesedik. Ez lehet
folytonos, orsós jellegű (ú.n. angerfalvak, vagy Kassa),
de lehet szakaszos is (pl. a Liszt Ferenc tér Budapesten,
a szegedi Kárász utca, a prágai Vencel tér, a bécsi Graben
stb.). Az utca és a tér között folytonos átmenet
lehetséges: organikusan fejlődött városaink és falvaink
bővelkednek olyan utakkal, amelyek tele vannak
térbővelkedésekkel – egyes alföldi mezővárosok
kifelé szélesedő főutjairól nem is beszélve. A másik
jellegzetes térforma az útelágazás, illetve útelágazás
tere, ami minden nőtt települési szövetben megtalálható,
és analóg a káoszelméletből ismert fraktál kategóriájával
(a Várnegyedben pl. a Dísz tér-Szentháromság tér-Hess
András tér sorozata, a pesti oldalon a Horváth Mihály tér,
Nagykanizsa vagy Gyula központja stb.). Ezzel némileg
rokon formáció a tölcserút; úgy keletkezik, hogy egy utca
nekimegy

„A tipológia csak arra szolgál, hogy segítségünk-
re legyen a tér egységiségének,
személyiségének megközelítésében.
Mert végül is minden tér egy-
szeri, megismételhetetlen,
személyes realitás: nem
kijestőkönyv, hanem megele-
vítésre váró vízszintes térfal...”
(Győr, Széchenyi tér)

Fotó: Winkler Gábor

¹ Bruno Zevi: *Architecture as Space* (Horizon Press New York, 1957)

² I. a szerző „Külső tér” c. munkáját (Műegyetemi Kiadó, Budapest, 2004), valamint a 2008 év végén a TERC kiadó gondozásában megjelenő „Városépítészeti alaktan” c. könyvét.

³ Robert Krier: *Urban Space*. Academy Editions, London, 1979)

egy másíknak, de előtte tölcsérszerűen kiszélesedik⁴. A legtöbb hazai kis- és középvárosunk főtere az útelágazás és a tölcsértér ötvözete (Vác, Esztergom, Szombathely, Debrecen stb.). Az *útkeresztveződés* önmagában is tér, amit csak azért nem érzékelünk, mert nem tudunk odaállni; pedig ez a tér a hossz-

„Az útelágazás, illetve útelágazás tere, ami minden nőtt települési szövetben megtalálható, és analóg a káoszelméletből ismert fraktál kategóriájával...”

Gyula – az átépített Kossuth tér – Bagyinszky Zoltán fotográfius szemével

és keresztházas templomok négyezeti terének rokona: két térsáv áthatásának, metszetének terméke. A tervezett városokban gyakran találkozunk az útkeresztveződés sarkainak *lecsapásával* (pl. Barcelona), *lekerékítésével* (pl. Körönd), vagy aszimmetrikus térfalakalkítással. Végül érdemes felfigyelni a *csillagterekre*: ilyenek az egykori vár- illetve palánkkapuk tövében négy-nél több utca sugárirányú összefutásánál kialakuló egykori *piacterek* (pl. a Kálvin tér, a madridi Plaza Real, vagy a budai körterek), amelyek kisebb méretekben az alföldi városok egykori akolkertes övezeteiben is előfordulnak⁵. Akinek sikerül egy ilyen tér centrumába beállni, páratlan élményben lehet része. A csillagterek szervesen, sokszor kellemetlen változatai jöttek létre sok amerikai és koloniális nagyvárosban, amikor a raszter-hálóat átlós utakkal kombinálták. Az így keletkezett terek tömb-roncs temetőik, alakatlan ürök, amelyeket nehéz városépítészeti rendbe hozni. Végül a település utcahálózatával van kapcsolatban a leggyakoribb városi térforma: a tömbtér is. A *tömbtér* egyszerűen egy vagy több beépítetlenül hagyott, vagy utólag kibontott tömb a derékszögű-hálós városalaprajzon belül. Ezt a térformát már az ókori telepésvárosokban is alkalmazták. Számos változata jöhet létre attól függően, hogy a sarkai útkeresztvezések, T csatlakozások, netán zár-

tak, vagy az utca nem a sarkokon, hanem a tér tengelyében halad. Az organikus fejlődött középkori eredetű városok és a nőtt települések tömbtereinek természetesen nem szabályosak, viszont általában *összetettek*. Ez utóbbi körülmény arra hívja fel a figyelmet, hogy a kialakulás folyamatának rekonstrukciója nélkül aligha érthetjük meg a tér alakjának természetét.

A tömbterek már átvezetnek egy másik archetípushoz, amit röviden – és sajnos differenciálatlanul – *udvartérnek* neveznek. A valódi udvartér történeti kategória, és úgy keletkezett, hogy egy császár, fejedelem vagy király mesterségesen bevágott egy-egy teret a meglévő folytonos, sűrű települési szövetbe. Ilyen udvarterekből állnak a római császárfórumok, de ilyenek az európai barokk ún. királyterek is (pl. a Madridi és Cordobai Plaza reálok, a Place Vendome és a Place Vosges Párizsban). *Nyitott udvartérként* értelmezhetők a barokk paloták cour d'honneur-jei. A valódi udvartér lényegéhez tartozik, hogy a tér háttér: a sűrű települési szövet *folytonos* természetű (a cour d'honneur-ök esetében a közhasználat elől elzárt), vagyis a tér szempontjából érdektelen, hogy „kifelé” meddig tart. Ezt a térformát meg kell különböztetni az ún. *keretes beépítés udvarterétől*. A keretes beépítés valójában a *kerített tér* kategóriájába tartozik: a térfal túlságosan vékony ahhoz, hogy a háttér-jellegű települési szövet képzetét keltse – különösen akkor, ha az épületsávok a sarkokon szétválnak, és kilóg a lóláb, pontosabban: az udvar kifolyik. Legrosszabb esetben (és sajnos ez a leggyakoribb a lakótelepek esetében) akárhová állunk, nem lehet tudni biztosan, hogy kint vagyunk, vagy bent vagyunk. Egy valódi udvartérnél ilyen kétségeink nem támadhatnak. A budapesti belső városrészek rehabilitációjánál a tömbbelső részbeni kibontása mellett a megmaradó épületszárnyak és az előkertszerű magánzónák segítenek elkerülni a keret-hatást, miközben a lakók úgy is dönthetnek, hogy az udvart nem nyitják meg a közforgalom elől. Ebben az esetben már nem udvartérről, hanem egyszerű (magán- vagy csoport-) *udvarról* van szó. Egyébként érdemes megjegyezni, hogy a görög agora is az esetek többségében *szervezeti beágyazottsága* szempontjából tömbtér, de *morfológiai* szempontból (a sztoák által három oldalról) kerített tér. És végül nem árt tisztázni, hogy a legtöbb barokk tér, így a római Szent Péter tér, vagy a híres crescentek Bathban szintén *kerített terek*: a kolonnádok, ill. a háromszintes palotaszorok inkább kulisszák, falak, amelyek mögött ott áll tépetten a megerőszkolt települési szövet. A barokkról ritkán lehet elmondani, hogy városépítészeti együttese szervesen illeszkednek a meglévő települési szövetbe. A lényeg az, hogy újra fel kellene fedeznünk, hogy a magánzóna és a korlátlan közhasználatú területek között számos *átmeneti zóna* létezik, amelyek a valódi urbánus környezet érzékeny, de fontos kéllékei. Valójában ezt a szerepet töltik be a néha csomópont-jellegű *átmeneti terek*, amelyek tipológiája a bejáratok terétől a fél-nyilvános előtereken át és az árkádokon keresztül a térben és időben korlátozott közhasználatú félig nyitott vagy zárt szintfelületekig tart⁶.

A város terek csoportosításának számos további szempontjai lehetnek. Ilyen pl. a *térfalak jellege* (zárt, nyitott, dinamikus, íves stb.) és a *térrányok* (Vitruvius és a reneszánsz szerzők szerint pl. az 1:5 térránynál szélesebb terek már szétesnek, és inkább parknak lát-

⁴ Elsősorban az alföldi városok esetében a tölcsérterek és a kifelé szélesedő főutak az egykori extenzív állattartással vannak összefüggésben.

⁵ L. a szerző "Települési kultúránk" c. korábbi kutatásának faximile kiadását a TERC kiadó gondozásában, 2008.

⁶ E témával foglalkozik Benkő Melinda: *Külső és belső tér közti átmenetek kontrasztok és áttünések c. kutatása* (PhD értekezés 2005, kézirat).

szanak), a tér közepén, szélén, sarkán stb. álló szabadon álló épület elhelyezkedése szerint, a tér eredeti funkciója alapján (piac tér, katonai és ünnepi felvonulási tér, reprezentatív előtér, díszter, forgalmi tér stb.), és persze azért az alaprajzi forma ill. alak alapján is. Különösen hálás lenne áttekinteni az összetett tereket, valamint a kiemelt utcák és terek folytonosságában végigjárható és megélhető városépítészeti együttes fogalmát. (Ez utóbbival legutóbb Pogány Frigyes foglalkozott.) Kár, hogy azóta még a kifejezést is kerüljük, mintha valami elavult, romantikus, szégyellnivaló dologról lenne szó. Ennek a rövid írásnak a keretei közt ezek kifejtésére nincs lehetőség, legyen elég itt a klasszikus munkákra való hivatkozás⁷. Különösen figyelemre méltó a szekvenciális látványelemzés módszertana⁸, amelynek számos változata ismert, és ami igen jól alkalmazható a városrehabilitációs programok szakmai előkészítésénél. A tipológiák és a módszertanok azonban arra is felhívják a figyelmet, hogy mind a metodika, mind az osztályozás könnyen válhat öncélúvá. Pedig tudni kell, hogy minden tipológiának annyi az értéke, amennyivel hozzájárulhat az egyes utcák és terek egyediségének megértéséhez. Ezért befe-

jezésül rá kell mutatnunk, hogy a mai köztéri rehabilitációk egyik legfontosabb és sokszor elhanyagolt előfeltétele a tér pontos anatómiai feltérképezése és értelmezése. A mai főtér rehabilitációk egyik problémája a térszínnek a határoló térfalak architektúrájától és a kontextustól független kezelése. A térnek mindig van egy sajátos, csak a kontextusban tetten érhető irányultsága, sodrása, vagy éppen centralitása, esetleg többközpontúsága, ahol a tér láthatatlan erővonalai összesűrűsödnek, vagy széteszlanak. Az összetett és az átmeneti terek esetében lényeges lehet a tér-részek történetileg kialakult tagolódásának felfedezése, illetőleg értelmezése, s a természetes törésvonalak városépítészeti, vagy/és kertépítészeti eszközökkel történő megjelenítése. Mindezt nem kitalálni, hanem megtalálni kell. A tipológia csak arra szolgál, hogy segítségünkre legyen a tér egyediségének, személyiségének megközelítésében. Mert végül is minden tér egyszerű, megismételhetetlen, személyes realitás: nem kifestőkönyv, hanem megelevenítésre váró vízszintes térfal, szó szerint ötödik bomlózat, ami annyiban fontosabb, mint a többi, hogy járunk rajta, megérintjük, közvetlen fizikai és lelki kapcsolatba kerülünk vele. ■

7 Az utóbbi időszak erre vonatkozó legfontosabb munkái közé tartozik Spiro Kostof: *The City Assembled (Thames and Hudson Ltd, London, 1992)*, valamint *The City Shaped (Thames and Hudson Ltd, London, 2001)* c. könyve, amelyek a klasszikus előképeket (Joseph Stübben, Paul Zucker stb.) is tárgyalja.

8 Gordon Cullen: *The Concise Townscape (Architectural Press, London, 1961)*

Győr, Széchenyi tér

WINKLER GÁBOR

A Széchenyi tér – egykori Piac tér – nagy kiterjedésű, szabályos térség, a hagyományos városmag meghatározó motívuma, a történeti település fontos szervező eleme. A tér ma kiábrándítóan elhanyagolt és üres: sorsa és jövője hosszú idő óta foglalkoztatja a város vezetését és közvéleményét.

Helyén az időszámításunk előtti évezredekben vízjárta, áradásoknak kitett térség volt, mely fokozatosan töltődött fel és vált alkalmassá a letelepedésre. Egykor az ókori Róma Aquincumba vezető hadiútja szelte keresztül: a kőút mentén, szabálytalan elrendezésben kereskedők, iparosok és a várban szolgáló katonák családtagjai építették fel szerény lakóházait.

Az első magyar letelepedések nyomára a régészek a mai Széchenyi tértől nyugatra, a Duna déli partjának szél hordat homokdűnéin és az akkor még a Kálvária-dombig nyúló Rába folyó partján akadtak: váruk a Káptalandombon épült fel a 10. században. A vár tövében, az egykori római polgár város helyén a 11. században polgári település jött létre. Az apró, félig-meddig földbe süllyesztett házacskák az árvíz járta,

Hauptplatz der königlichen Hauptstadt Győr in Ungarn 1832.

vízfolyások szabdalta terület magaslataira épültek. A nagyjából körte formájú települést fa gerendákból épített palánk védte.

A kora középkori váralja egészében falusias település volt, hosszú, keskeny, szabálytalan vonalú, íves utcákkal és sugár irányú, szűk közökkel. A település keskeny síkatorai a kiszáradt vízfolyások természetes vonalát követték: ezek összefüggő utcarendszert alkottak. Szeszélyes vonalvezetésüket enyhe ívek és merész törések gazdagították.

A város kora középkori vallási központja – így a 16. században elpusztult román stílusú plébániatemplom és az azt körülvevő temető – a Széchenyi tértől valamivel keletebbre, a mai Nefelejcs utca tölcésresedésében helyezkedett el. A tőle nyugatra elterülő Széchenyi teret „piactérként” először 1093-ban említették. Az egykori tér formája feltételezéseink szerint nem egyezett a maival: a szabálytalan körvonalú tér

Az Apátúr-báz, a régi városbáza és az egykori „fővárt”, a későbbi Niggl József-féle kávéház a Fő téren. Jobb oldalon a kéttornyú Szent Ignác templom.

mentén az ásatások során földbe mélyített Árpád kori házak és kőkemencék nyomaira bukkantak.

A teret keretező, szerény megjelenésű, földszintes épületek. Legtöbbje a térre merőlegesen elrendezésű, oromfalas ház volt. Az épületek pincéjét raktározásra használták. A középkori előzményépületek egy részét később beépítették az újabb házakba: ezek mai alaprajzából a korábbi épületek falai jól kivehetőek. A házak pincéinek megmaradt elrendezése is azt bizonyítja, hogy a tér mai barokk épületei helyén egykor az utcákra merőleges, „fésűs elrendezésű“ keskeny házak álltak.

1271-ben, a városi jogok elnyerése nyomán hatalmas városrendezési munkák kezdődtek, melyek megváltoztatták Győr településszerkezetét és külső képét is. Az Árpád-kori épületek nagyobb részét lebontották, a Váralja teljes területét kavicssal töltötték fel, felszínét rendezték. Új, szabályos, egymásra merőleges utcák vonalát jelölték ki; ugyanakkor megtartották a korábbi keskeny sikátorokat és teresedéseket is. A város körvonala továbbra is szabálytalan maradt: későbbi szabályos formáját csak a török korban, az újolasz bástyarendszer felépítésével nyerte el.

A Széchenyi tér a 14-15. században, a késő középkori városrendezés során vált igazán jelentőssé. Ekkor – minden bizonnyal a szabályos, hálós utcaszerkezethez illeszkedve – alakult ki végleges mérete és négyzetes alaprajza. A térfalak beépítése azonban csak a török korban, pontosabban 1567-ben, a telekhatárok végleges rendezésével vált teljesen szabályossá. A török kori metszetek már a mai formájában és méreteivel ábrázolják a győri piacot.

A Széchenyi tér keleti harmadában, a tér középvonalában jó tíz éve törökkori börtön téglafalait tárták fel. A 17. században katonai őrhely – „fővárta“ – épületét találjuk a tér közepén. A ház 1784-ben került a város tulajdonába: ekkor kávéház, majd vidgató céljára alakították át. 1826-ban, kora historizáló – „klasszicista“ – stílusban bővítették. 1861-ban a Győri Lloyd Általános Kereskedelmi Testület vásárolta meg és nagyobbította székház céljára. A második világháború után az épületet bővítették, megmagasították: az amúgy is nagy tömegű épületet a szocialista-realista építészeti stílusában „művelődési háznak“ alakították át. Az egykori Lloyd azonban már évek óta nem szolgálja eredeti céljait: a hatalmas tömegű ház jó néhány éve üresen áll.

A tér keleti harmadában emelkedő épülettömeg a nagyméretű, szabályos, téglalap formájú teret két részre osztja. A nagyobb, nyugati térség önmagában is szabályos, zárt „piazza“, monumentális városi tér; a keleti oldalon található második térrész – piazzetta – keskeny, utcaszerű kialakítású. Az ilyen fajta, összetett térformálással hazai városépítészettünkben leginkább a felvidéki és erdélyi történeti településeken találkozhatunk. Győrben, a Széchenyi téren szigetyszerűen elhelyezett nagy tömegű épület sorsa körül évtizedek óta heves szakmai és politikai viták zajlanak. Az épületet ugyanis sokan bontani akarják.

A győri Széchenyi tér megjelenése az elmúlt századok során sokat változott. A teret napjainkban övező épületek különböző korokban és egymástól eltérő stílusban épültek, a tér homlokzatai ennek ellenére egységes jelleget mutatnak. A tér zártsága és monumentális hatása is szerencsésen megmaradt. Ennek titka, hogy a széles, egyenes utcák sarkain csatlakoznak. A tér közepén hasábj alapú talpazaton karcsú oszlop áll, tetején Máriával, karján a kis Jézussal. Ez itt az egyik legrégebbi, megmaradt építmény. A bécsújhelyi mintájára készült barokk Mária-oszlopot gróf Kollonits Lipót győri püspök emeltette a török háború idején, Buda 1686. évi visszafoglalása emlékére.

A tér északi oldalának házaiban egykor kalmárok, iparosok és markotányosok laktak. A Király-féle sarokház valamikor „lábás ház“ lehetett. A mellette álló ház két emeletét klasszicizáló középrizalit foglalja magába. A manzárdtetős, saroktornyos, középkori eredetű, barokk stílusú Zittrisch-házat vasutskós-háznak is nevezik. A sarkán álló vastuskó a bécsi „Stock im Eisen“ példájára az itteni fűszerkereskedés cégére volt 1850-től. A híres Apátúr-ház 1948-tól múzeum céljaira szolgál. Előtti kis téren állt az un. „Theatrum“, a nemesi vesztőhely. 1715 szeptemberében e helyen fejezték le Korponayné Géczy Juliannát, a „löcsei fehér asszonyt“. A városi pellengér 1715-ig a tér átteljes oldalán, a Liszt Ferenc utca torkolatában helyezkedett el. Itt égették el 1688. április 7-én az utolsó győri boszorkányt, a bűbájosságával vádolt Bolla Orsolyát. 1809-ban a téren sorakoztak fel a Napóleon elleni kismegyeri csatába induló magyar nemesek.

A Széchenyi tér déli falát a jezsuiták egykori épület-együttese foglalja el. A jezsuiták 1627-ben telepedtek le a városban. Az egykori jezsuita gimnázium – ma Czuczor Gergely Bencés Gimnázium – helyén kora barokk iskolaépület állt, amelyet a 18. században két emeletre magasítottak. A század végén – a jezsuita rend feloszlása után – az iskola a bencések tulajdonába került. A barokk iskola helyén 1888-ban elegáns neoreneszánsz gimnáziumot emeltek.

A jezsuita templomot 1633 és 1641 között II. Ferdinánd és Dallos Miklós győri püspök segítségével építették fel. A lapos pillérekkel és erőteljes párkánnyal díszített főhomlokzat a római Gesú-templom mintájára készült. A kőkeretes, oromzatos, kagylódíszes bejárat felett az 1641-es dátumot olvashatjuk. A főhomlokzat két barokk sisakos tornyát a 18. században emelték.

A templom melletti hatalmas méretű, egyszerű homlokzatú, kétemeletes jezsuita rendház – Bencés Rendház – 1651 térre néző főhomlokzatának egyetlen díszes a kőkeretes, íves oromzatú kváderes kapuzat. A képszékebe vésett 1667-es évszám az építés idejéről tudósít.

A Széchenyi tér nyugati térfalát kétemeletes házak harmonikus sora zárja. A dél-nyugati sarokház a szigorú historizmus stílusában épült: felső emeletét egykor fényképész műterem ivergfala gazdagította. A szomszédos, kétemeletes, sarokkerékes késő barokk városi ház helyén az 1400-as évekig a „nagy ház“, a káptalani vendégfogadó és borkimérése állhatott.

A város kisgyűlése 1938-ban a Duna-partra költöztette az évszázadok óta a Széchenyi téren működő, élénk életű, virágzó piacot. A „város egyik legszebb, léptékben is leghangulatosabb tere“ az 1940-es évek elejére megcsendesedett. A térre fákat ültetettek, a ligetes elrendezés kellemessé tette az ittlétet. A korábban a téren zajló pezsgő kereskedelemre legfeljebb a házak földszintjének boltjai, no meg a harsány üzleti feliratok, táblák, cégérek, festett hirdetések emlékeztettek. Weichinger Károly, győri születésű építész egy tanulmányában arról tudósított, hogy ez időben a téren néhány „jó arányokkal bíró, de lélektelenül modernizált épületet“ találtak.

A teret szegélyező házakat az 1950-es évek végétől folyamatosan helyreállították. A házak homlokzatáról eltűntek a Weichinger professzor által kifogásolt, ormótlan kirakatszekrények. Májig nyitott kérdés maradt azonban a Lloyd épület sorsa és nem történt meg a tér rendezése, burkolatának megújítása sem.

Győr Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala 1998 őszén a „Széchenyi tér burkolatcseréje“ címmel meghívásos tervpályázatot írt ki. A tervpályázat célja a kiírás szerint „Magyarország egyik legszebb barokk terének rendezése volt: olyan építészeti megoldások feltárása, amelyek a Széchenyi teret visszahelyezik

az öt megillető rangjába, hogy az ismét „főtérre” válhasson“. A pályázat nyertesek közül *Czigány Tamás* DLA építész és munkatársait bízták meg a tanulmánytervek, majd a kiviteli tervek elkészítésével. Elképzeléseik alapján a Lloyd épület déli oldalának és a kapcsolódó utcáreszkeknek – Liszt Ferenc u. és Fazekas köz – térburkolása el is készült: ezzel egyidőben a terecskén elhelyezték Czuczor Gergely és Jedlik Ányos szobrát is.

Az ezredfordulón Győr város vezetői még egyfajta monumentális „városi rendezvénytér” kialakítására gondoltak, mely a „hétköznapi” városi használaton túl nagy látogatottságú vásárok tartására, színpad és nézőtér felállítására, kulturális és sportesemények befogadására is alkalmas lehet. A várospolitikusok elképzeléseiket később szerencsés módon megváltoztatták. A tömegeket vonzó rendezvények számára a Széchenyi tértől északra található, folyóparti Dunakapu teret jelölték ki. Utóbbi tér befogadóképessége jelentősen nagyobb és a rendezvények sem zavarják annyira a belvárosi lakók életét.

A győriek a Széchenyi teret ma inkább a bensőséges találkozások, pihenés, vendéglátás és kultúra színhelyként képzelik el. A korábbi tervekkel ellentétben a polgárok úgy vélik, kerülni kell a tér túlzásfoltosságát, ugyanakkor látványában és használatában jobb összhangot kell teremteni a történelmi környezettel. De továbbra sem vetik el annak a lehetőségét, hogy a Belváros szívében elhelyezkedő tér a történelmi hagyományoknak megfelelően a jövőben is színhelye legyen kisebb rendezvényeknek, összejöveteleknek.

A tervezők az új elképzeléseknek megfelelően dolgozták ki a vízfelületek, teraszok, térbútorok elhelyezését és a térburkolatok, növényzet kialakítását. A terv lényege, hogy a téren zajló eseményeket építészeti eszközökkel igitkezzenek annak belseje felé terelni. Ennek érdekében a teret határoló, lámpasorral megjelölt közlekedési sávokon belül csigavonalban kialakított térbútorozást képzeltek el, mely oldalanként eltérő kialakításával alkalmazkodik a tér egymástól karakteresen különböző térfalaihoz. Az elképzelt „spirál” vége a tér közepére mutat és erősíti a Szent Ignác

templom és a tengelyében elhelyezett Mária-oszlop közötti, hagyományos kapcsolat.

A Széchenyi tér északi sávjába kerülnének a napvédő ponyvákkal felszerelt vendéglátó teraszok. A nyugati oldalon fásított pihenőhelyek – ülőalkalmatosságokkal gazdagított árnyas pihenő szigetek – kialakítását tervezik. Déli irányban, a barokk templom- és kolostoregyüttes jobb érvényesülése érdekében széles sávot hagynának üresen: ide nagyobb vízfelületek, csobogók, szökőkutak, „vízi mobiliák” kialakítását képzeltek el. A tér kialakítása a szintkülönbségek megszüntetésével és egységes, nagy kő- és vízfelületek alkalmazásával bátran vállalná korunk „minimalista” építészeti szemléletét.

A tér végleges kialakítása szempontjából kulcsfontosságú az egykori Lloyd épület térhez való viszonyának és jövőbeli „szerepének” tisztázása. Úgy tűnik, hogy a győri városatyákat és a város polgárait végül sikerült meggyőzni arról, hogy az épület semmiképpen nem bontható le, hiszen ezzel a Széchenyi tér hagyományos térbeli felépítése – és ezzel együtt megszokott hangulata – jellegét veszítené.

Az egykori Lloyd épület új élettel történő megtöltésével *Rosta Csaba* építész és munkatársai jó egy évtizede foglalkoznak. A helyreállítás tervezésének kiinduló adatai az épület földszintjén és pincéjében folyó régészeti és építéstörténeti vizsgálatokkal egészültek ki. Az épület alagsorában előkerült a római út és újabb hun kori sírja is akadtak.

A város vezetői, a műemléki hatóság és a jelenlegi befektetők egyetértenek abban, hogy a kiemelt fontosságú épületnek mindenképpen közösségi célok kell szolgálni.

Városépítészeti szempontból a legfontosabb feladat az 1950-es évek rossz döntéseinek kijavítása. Ennek érdekében mindenek előtt a nyugati homlokzat évszázadokig fennálló, hagyományosan szoros kapcsolatát kell visszaállítani a nyugati térrészszel.

Az elkövetkező évek változásai meg fogják mutatni, hogy a kitűzött célok helyesek voltak-e. Ha igen, a Széchenyi tér néhány év alatt visszanyerheti méltóságát és hagyományos központi szerepét Győr város életében. ■

Győr, Széchenyi tér észak keleti térfala 1950 körül

FORVM SCARBANTIAE (Scarbantia fóruma)

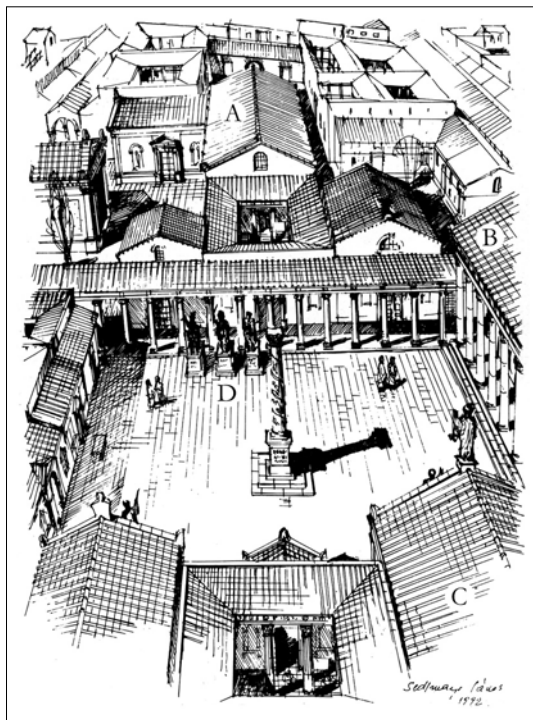

Sopron belvárosa alatt négy és fél méterre a római kori Scarbantia romjai búzódnak meg. Az 1944. december 6.-án lebombázott sarokház helyén (és körzetében) 1979 és 1988 között az OMF költségén tárta fel a Soproni Múzeum régésze Pannonia eddig ismert egyetlen tipikus főterének, fórumának részleteit. Az Új utca – Szent György utca sarkán álló modern épület pinceszintjén a scarbantiai fórum déli részletét láthatjuk az 1994-ben megnyitott FORUM Múzeumban.

GÖMÖRI JÁNOS

Sopron helyén már Tiberius császár korában (Kr. u. 14-37), volt egy kisebb település, amelynek első említését „*oppidum Scarbantia Iulia*” néven Plinius *Historia naturalis* című munkájából ismerjük. A korábbi kelta falutól távolabb, az Ikva- és a Rák-patak között, a mai belváros területén építették fel rómaiak fa- és vályogházaiakat. A Flavius dinasztia uralkodása alatt új korszak kezdődött a kis település életében. Vespasianus vagy Domitianus császár idején, a 70-80-as években a városi közösség municipiumi rangot kapott, hivatalos neve MVN (icipium) FL(avium) SCARB(antesium) lett.

Az 1. sz. végétől a 2. század közepéig tartó időszaban, főleg Traianus (98-117) és Hadrianus (117-138) korában császári és helytartói támogatással épülhettek fel a jelentősebb scarbantiai középületek, köztük a fórum, a capitóliumi templom, a városi fürdő és az amfiteátrum. A részleteiben itáliai típusú főter – négyszögletes

Jobbra fent:
A scarbantiai fórum rekonstrukciója.
A: városbáz (curia);
B: a törvénykezés háza (basilica);
C: a capitólium, az államvallás temploma;
D: a három lovas-szobor.
Sedlmayer János rajza, az ásató, Gömöri János tervei alapján

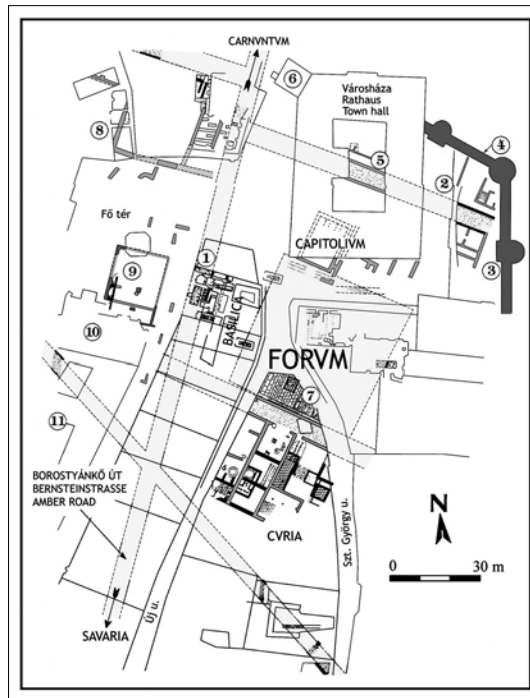
Balra:
A fórum feltárása

alaprajza miatt – a görög *agora* formáját idézi. A főtér lakatosi lajtaméző lapokkal burkolt tér területe 45x46 m. Mind a négy oldalon gondosan faragott, nyitott esővíz-elvezető csatorna határolja a teret. A fórum déli szélén oszlopcsarnok, *porticus* emelkedett, e mögött állt a *curia*, a városháza. A déli porticus előtt három lovas-szobor alapzata is előkerült. Ezekon valószínűleg

császárok életnagyságú bronzszobrai álltak. A fórum nyugati részét teljes szélességében lezárta egy oszlopcsarnokos pódiumépület, a *basilica* (a törvénykezés háza, Ennek három lépcsőfokú feljáróját – a különböző közműépítések földmunkáinál adódó kutatási lehetőségeket kihasználva – több helyen feltárták a régészek. A tér keleti részét padlófűtéssel ellátott, emeletes épület zárta le. Az államvallás főtemploma, a *capitolium* a tér ÉNy-i sarkán emelkedett. A scarbantiai fórum körburkolatos tere – hasonlóan az aquileiai és tergestei (Triest) fórumokéhoz – egy lépcsőfokkal mélyebben található a környező utcák szintjénél. A Pompejiben talált fórumábrázolás alapján feltételezhetjük, hogy nappal kereskedők árusították portékéikat a fórumon. Az esti óráktól és ünnepi alkalmakkor itt cserélték ki nézeteiket és helyi polgárok a távolról érkező kereskedőkkel, illetve a provincia, vagy a Birodalom ügyeit intéző hivatalnokokkal, akik a nagy forgalmú távolsági úton Carnuntum (Pannonia Superior helytartói székhelye, legiós tábor), Vindobona (Bécs, legiós tábor), vagy éppen Savaria (Szombathely) irányából érkeztek. Scarbantiaiban, a fórum környékén minden olyan szolgáltatást megtalálhattak az utazók, amelyek nagyobb római városokban általánosan voltak. Kényelmes szálláshelyek, fürdők, üzletek, borozók, műhelyek és szentélyek várták a vendégeket. A fórum északnyugati sarkánál (a mai városháza 1894-95. évi építései) tárta fel Bella Lajos az Anto-

ninus Pius (138-161) idején újjáépített capitoliumi templom maradványait, a capitoliumi triász kisázsiai fehérmárványból faragott szobraival, amelyeket most a Fabricius-ház kőtárában (Fő tér 6.), Szakál Ernő szobrászrestaurátor összállításában csodálhatnak meg a látogatók. A kereskedők a fórum mellett *Mercurius* szentélyben állítottak oltárkövet. *Liber Pater*, azaz *Bacchus* hívei is a közelben mutattak be áldozatot. *Silvanus* szentély és *Isis* templom is emelkedett a fórum közelében. Scarbantia a 3. századig védtelen, nyílt település volt. Miután a 4. század elején, Diocletianus császár (284-305) idején, Scarbantiaiban felépítettek egy úti erődöt, a város fórumától kivezető utakat K-i és Ny-i irányban eltorlaszolták. A ovális alaprajzú erődítmény É-D-i hosszstengelyét a Borostyánkő út (F) 400 méter hosszú szakasza képezte. Ettől a gneiszkő-lapokkal fedett, 6 méter széles úttól kelet és nyugat felé is 100-125 méteres sávot kerítettek le a korábbi városból az útelzáró erődhöz. A 35 vasalóalakú bástyatoronnyal erősített – egykor 3,5 méter vastag és 8,5 méter magas – erődfal máig is meghatározza a soproni Belváros területét. Kaput csak É-i és D-i irányba építettek. Az É-i kapu tornyai a Borostyánkő út részletével a Várostorony melletti védőépület alatt láthatók (E). A fórum háztömbjének észak-keleti sarka a római úttal és a városfalakkal a Scarbantia Régészeti Park területén, a Városháza mögött tekinthető meg.

A fórumot 568-ig, a longobardok Itáliába vonulásáig, Scarbantia elnéptelenedéséig használták. Itt került elő az a longobard ruhakapcsoló túvel keltezhető téglakarcolat, amely egy 6. századi keresztény közösség imaházának egyik padlótéglája volt. *Vigilius episcopus Saravaciensis*, vagyis *Vigilius* scarbantiai püspök neve az 570-es évek elejéről az gradói zsinat püspöklistánjáról ismert. Ezután a magyarok 10. századi bejöveteleig romosan álltak a város falai, a fórum épületei pedig, a közéjük épült népvándorlás kori viskókkal szinte „a földdel váltak egyenlővé.” ■

Jobbra: A fórum alaprajza

SCARBANTIA- szakvezetést a Fórumon és a római kori város maradványainak megtekintésére a Scarbantia Régészeti Park Alapítvány biztosít, előzetes telefonos, vagy e-mail egyeztetés alapján: scarbantia.arch.park@chello.hu; Irodalom: Gömöri János: Scarbantia fóruma. Il foro di Scarbantia. Das Forum von Scarbantia. The Forum of Scarbantia. Budapest. 1993. TKM 455-455A; Póczy Klára: Scarbantia. A római kori Sopron. (Sopron in the Roman Period). Budapest 1977.

Lent:
A Fórum Múzeum kiállítása, előtérben a lovas-szobor talapzata, háttérben a II-III. szentély faragott kövei

Fotó:
Bolodár Zoltán

Esztergom – Várhegy

a klasszicista téralkotás félbehagyott emléke

Magyarország jelölt világörökségi helyszíne az esztergomi Várhegy és történelmi környezete. Esztergom történelmi jelentősége, kulturális hagyományai és európai egyházi központi szerepe megkülönböztetett helyet biztosít számára a történelmi városok között. 1990-ben a Váregyüttest építészeti, történelmi, régészeti és képzőművészeti értékei elismeréseként a Nemzeti Örökség részévé nyilvánították.

TÉTÉNYI ÉVA

A magyar kereszténység ezeréves szimbóluma Esztergom. A Bazilikában a Várhegyen tartották meg a magyar kereszténység 900 éves jubileumát 1900. augusztus 15-én és száz évvel később ugyanezen a helyen ünnepelhetette a magyar nép az ezeréves államalapítást 2000. augusztus 15-én. Az esztergomi Várhegy a magyar és az európai kereszténység életében kiemelkedően fontos események színhelye, a világban szétszóródott magyarság zarándokhelye. A „Magyar Vatikán” megépítése részben valósult meg,

tartják. Az orgona 65 regiszteres 3500 síppal. A Bazilika oltárképe a világ legnagyobb egyetlen vászonra festett képe. A 13 x 6,5 méter befoglaló méretű festményt *Angelo Grigoletti* festette, és Mária mennybemenetelét ábrázolja, amely Tiziano Velencében található Assunta alkotásának felnagyított másolata. A Bazilika alatti kriptában az esztergomi érsekek temetkezési helye található, ahol a 20. századi magyar történelem kiemelkedő alakja, *Mindszenty József* hercegprímás hazahozott földi maradványai is méltó nyughelyet találtak. *II. János Pál* pápa magyarországi látogatásakor személyesen rótt le tiszteletét a hányatott sorsú magyar katolikus egyházfő sírjánál.

A török elleni hadjáratok során 1595-ben sikerült visszafoglalni az esztergomi várat, de 1605-ben újra török kézre került, s ott is maradt 1683-ig, amikor a híres párkányi győzelem után *Sobieski János* lengyel király és *Lotharingiai Károly* seregei végleg kiűzték a törököket Esztergomból. (1685. július 30.-augusztus 16.) A háborúkban rommá lett jelentős település helyén szerény kisváros alakult újjá. *Mária Terézia* 1763-ban adta vissza Esztergom várát *Barkóczy Ferenc* érseknek, aki megbízta *Franz Anton Hillebrandt* építész egy új koncepció kialakításával. (1762-64)

A jelentős terepalakítással járó beavatkozás miatt a Várhegyen lévő építményeket le kellett bontani, ezért a munkák megkezdése előtt felméréseket végeztek. *Széless György* nyomán (1759) maradt fenn az utókorra a középkori maradványok feljegyzése. Az esztergomi Széptemplom romjait ugyanolyan tisztelettel szemlélte, mint a magyar koronát és a koronázási jelvényeket. Az új székesegyházba beépítették a Bakócz kápolnát, a faragott kövek töredéke pedig a Vármúzeumban látható. A török elől Nagyszombatba és Pozsonyba menekült érsekség csak 1820-ban tért vissza ősi székhelyére, s kezdte meg az új egyházi központ kiépítését 1802-ben. Az új székesegyház *Kübnel Pál*, *Pákh János* és *Hild József* tervei szerint 1802-1869 között épült fel. A Bazilika kupolájának kicsinyített mását Esztergomban, a Szent Anna városrész plébániatemploma őrzi. *Pákh János*, építész ezen a területen élt, és az új típusú térlefedés modellezésére építették a Kerektemplomot. 1823-ban *L. Beethoven* ajánlotta fel a Missa Solemnist a templom szentelésére, erre azonban csak 1856. augusztus 31-én került sor *Liszt Ferenc* erre az alkalomra komponált Esztergomi miséjével, melyet maga is vezényelt. A Bazilika előtti tér térfalai igen eltérőek, mivel a Bazilika építésekora a városszerkezeti kapcsolatokat a jelentős szintkülönbségek miatt drasztikus beavatkozásokkal oldották meg. A tervekben is látszik, hogy a grandiózus elképzelés a városszövetet felbontotta, sőt a főszékesegyház építésével a középkori régészeti, történelmi emlékeink nagy része elpusztult. Az 1838-ban készült "rendezési terv" a teljes kiépítést ábrázolja. A kanonoki házsorok 1763-1824 között készültek el, de a félköríves lezárás nem épült fel.

A vatikáni mintára tervezett együttes elengedhetetlen

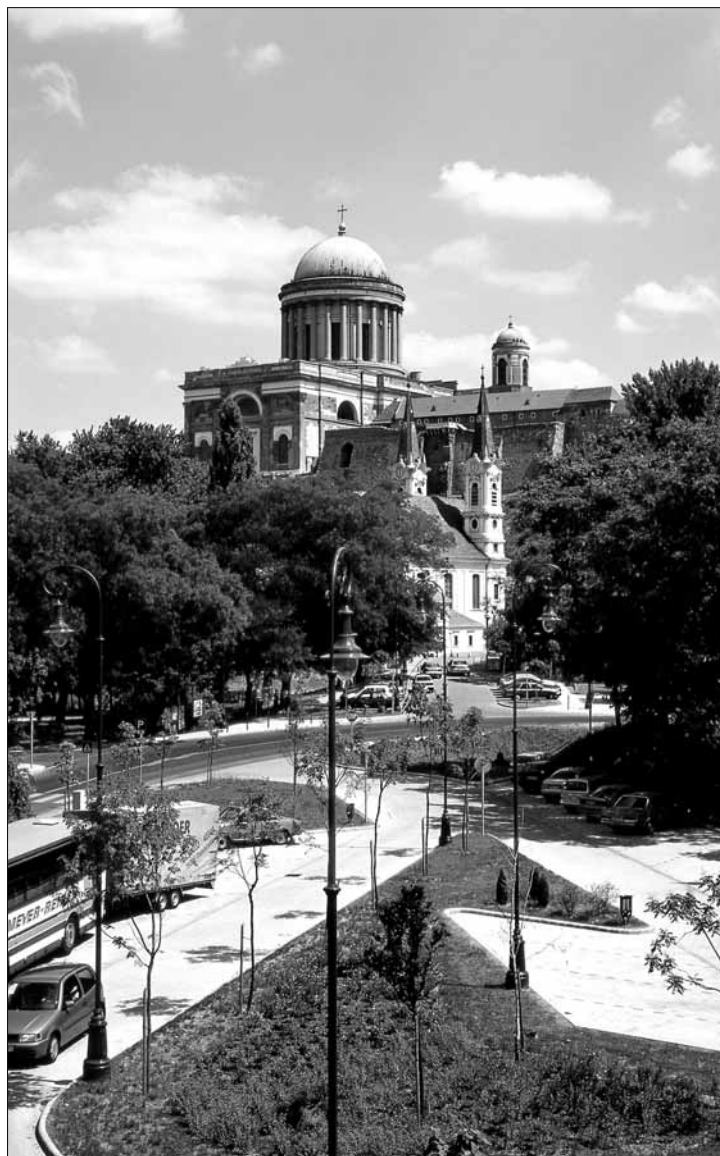
Egy 1838 körüli tervrajzon jobban szemügyre vehetjük a korabeli beépítés tervét.

de Közép-Európa máig jelentős egyházi központjává tette Esztergomot. A Bazilika Magyarország legnagyobb temploma. Főbb méretei: magassága a kriptától a keresztig 100 méter; hossza 118 méter; szélessége 49 méter; a kupola belső magassága 71,5 méter; átmérője 33,5 méter. Az atemplom falai 17 méter vastagságúak, a vasbordás rézfedeles kupolát hatméteres falak

része a felvezető tér kialakítása. A félkörívben zárt, szimmetrikus teret a Bazilika nagyléptékű tömege koronázza meg. A két oldalt húzódó kanonoki házsorok szigorú rendben keretezik a felvezető utat. Az épített rámpa alatt gyönyörűen boltozott pincesor található. A hegyet átszelő Sötétkapu éppen az Őszeminárium bejáratához vezet. Klasszicista terek sorával találkozunk ezen a területen. A hatalmas méretek, a sorolt azonos elemek, a szimmetria, a kiszámítható szerkesztésmód jellemzi mind a székesegyház előtti részt, mind a lejtő melletti teresedéseket, az épületsort és a mögöttük lévő kerteket. Az akkori építők nem voltak tekintettel a középkori maradványokra, és a kompozíció érdekében feláldozták azokat. A város léptékétől eltérő kiépítés azonban torzó maradt.

Pár évvel ezelőtt építészeti tervpályázatot írtak ki a területre, mely elsősorban a Balassa Bálint iskola (a teret ma északkeletről lezáró épület) bővítésére vonatkozott, s annak kapcsán vált szükségessé a környezet újragondolása, a Bazilika előtti tér rendezése, a város és a hajdan megálmodott egyházi székhely viszonyának értelmezése. A díjazott pályaművek mindegyike adott valamilyen választ a Várhegy építészeti együttesének kiegészítésére. Felmerül a kérdés, hogy szabad-e a 150 évvel ezelőtt megálmodott teret ma megépíteni, vagy az elveket figyelembe véve lehet-e új utakat, formákat keresni az összhang létrehozására? Mindkét irányzatnak akadnak támogatói. Egyesek úgy vélik, hogy a zseniális építészeti kompozíció csak akkor lehet teljes és befejezett, ha az eredeti elképzelés szerint valósul meg, azaz a meglévő épületek, és a fennmaradt tervek alapján épül fel a „magyar Sion”. Ebben az esetben el kell dönteni, hogy a magyar műemlékvédelem mit tekint rekonstrukciónak és lehet-e hiteles egy másfél évszázaddal ezelőtti terv mostani felépítése. Arról sem szabad elfeledkeznünk, hogy a Bazilika és környezete sem az eredeti elképzelés szerint épült fel, valamint a város azóta benőtte a Várhegyet, tehát a tervezett tér-együttes jelentős szanálásokkal valósítható meg.

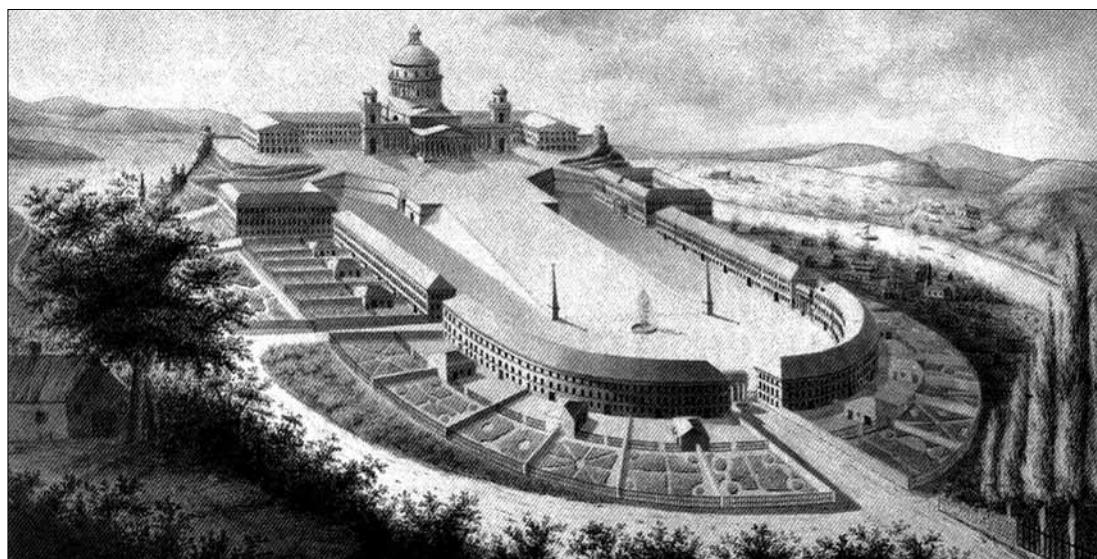
Mások úgy vélik, hogy a mai kor építészeti stílusában is lehet jó megoldást adni a kanonok-sor házainak lezárására, s erre érdemes lenne egy nemzetközi építészeti tervpályázat meghirdetése. Érdekes momentum, hogy a Balassa iskola épületét, amit annak idején nem az építészeti együttes szerves elemeként hoztak létre a KÖH védetté nyilvánította, ami szinte ellehetetleníti a tér méltóságteljes kialakításának lehe-

tőségét. Abban mindenki egyetért, hogy a készülő szabályozási terv nem vállalhatja fel e dilemmák feloldását, ám a terület rendezéséhez, a tulajdonjogok tisztázásához alapot adhat. ■

„...Felmerül a kérdés, hogy szabad-e a 150 évvel ezelőtt megálmodott teret ma megépíteni, vagy az elveket figyelembe véve lehet-e új utakat, formákat keresni...”

Fotó Tétényi Éva

Az esztergomi Várhegy tervezett kialakítása – a 18. sz. vége

A miskolci Erzsébet tér esztétikája

A szépség nem szorul magyarázatra. Tetszik – akár érdek nélkül is. Ennek ellenére, az élmény mellett, előszeretettel boncolgatjuk, elemezgetjük szobrok, irodalmi művek és más műalkotások esztétikájának mibenlétét. Benne van ebben a kíváncsiság, a titok megfejtésének izgalma, és a tudásvágy, mert bát, okulni is lehet belőle. Egy tér esetében, amely összetettsége folytán építészeti alkotás is, a város szövetének élő eleme, ez utóbbi sem elhanyagolható. Sem a várost alakító szakembereknek, a tervező építészeknek, sem a város lakóinak. Okulásként is. Mert aki járt már a miskolci Erzsébet téren tanúsíthatja, hogy a legszebb terek egyike az országban. Esztétikájának megfejtése izgalmas feladat, feladvány is.

SZUNYOGH LÁSZLÓ

Dobrossy István több helyütt is részletesen leírta a tér keletkezését, történetét. A nagy árvíz után a Pap-malom végleges elbontásával kialakult üres területen szándékosan városi teret kívántak kialakítani a városvezetők. Az Avast, amelynek oldalában egykor született, s ahonnan leköltözött a központja a jelenlegi főutcai tengelyre, a város szinte teljesen kizárta magából. Egyáltalán, a főutca teljes egészében mesterséges környezet, a zárt házsorok kiiktatják a természet látványát, hiába a közeli Szinva patak, s két oldalt a hegyek,

Miskolc baloldali térfal – az egyenes párkány fokozatosan lelépcsőzik

nem láthatjuk őket. Számtalan példát tudunk csak a Kárpát-medencéből is, ahol egy-egy természeti képződmény látványa a település meghatározó eleme, gondoljunk csak a Duna és a budai Várhegy látványára Pesten, vagy a Magas-Tátra poprádi panorámájára. Egy szinte beépítetlen, természeti arculatot mutató, növényzettel borított hegy a város közepén lenyűgöző, már-már kultikus hatású. Nem olyan régen, amikor a Városház tér déli oldalán bontásokkal tárult föl az Avast, a látvány maga kikövetelte a jelenlegi Szent István tér kialakítását, kialakulását. Nem tudhatom, de valószínűleg hasonló hatással lehetett a miskolciakra a Pap-malom helyén föltároló Avast. Nem lehetett kétséges a teresedés „üresen” hagyása, az amúgy is terekben szűkölködő Miskolcon új díszter kialakítása. A zárt déli házsorban hirtelen „ablak” nyílt a természetre, s ez ablak előtt ott magasodott az Avast hegye, tövében ott húzódott a Szinva patak szalagja. A természeti háttér szépségét ráadásul fokozzák a hegyen található épületek, mert különleges, értékes, a helyi és az országos építészettörténetben is méltán fontos építményekről van szó. Három meghatározó épület festői módon, lépcsőzetesen helyezkedik el a hegyoldalon. Az avasi templom évszázados, s valóban

méltóságteljes gótikus támpillérei fölé emelkedik a harangtorony reneszánsz sisakja, s fölötte áll a város szimbólumának szerepét épp az előbbtől átvevő, a világon egyedi formálású kilátó.

Lehet, ezzel be is érhetnénk, meg van az esztétikum meghatározó eleme; egy épített tér, amelynek háttérét egy szép hegy biztosítja. De további elemek szükségeltettek, hogy ez az adottság különleges esztétikai térélménnyé váljon. Mert elmondható, hogy ha többnyire nem is tudatos tervezés okán, de több egy irányba ható tényező eredményezte, adja ma is az Erzsébet tér szépségét, számos, ellenkező irányú hatás ellenére is.

A tér szélessége alig nagyobb a főutcánál, geometriája alapján egy a főutca befutó merőleges utca is lehetne. A főutca zárt házsora a tér két sarkán befordul, s fut tovább a „mellékutca” kétoldali zárt házsorában. A főutca házainak többsége, s így a térre befordulók is, eklektikusak, zártságukat fokozza a homlokzat szigorú rendje, az ablakok szabályos ritmusa, s a folyamatos, hangsúlyos zárópárkány. A zárópárkány egymagasságban indul a főutcaival. De közelítve a szabálytalan formákból építkező természeti háttérhez, ez a szigorúság enyhülni kezd. A zárópárkány mindkét oldalon lejjebb esik, folyamatosága megszakad. A jobboldali térsorban nem csak a homlokzati elemek oldódnak, tömegében is tagolt, szertelen lesz a beépítés, a fürdő épületénél már kupolás és pavilonos részekre esik szét a házsor addig merev kontúrja. Kicsit enyhébben ez a folyamat a baloldalon is lejátszódik. Itt a kupolás, teljesen szétszabdalt tömegformálásig nem merészkedik el az épület, de a zárópárkányt, az egyenes nyeregetetőt először megtöri egy pavilonos lezárású középrizalit, majd, egy, a tető fölé nyúló oromzat. S az oromzat játékos formálású, szabdalt. Míképpen a homlokzat is játékosan kezeli az eklektikus elemeket, már az Akadémia épületén golyvákkel oldja az oszlopok merev rendjét. Mondhatjuk, hogy *a mesterséges belvárosi környezet ezen a téren kinyílik a természet felé, a térfalak szabályos kontúrja feloldódik, a beépítés magassága lecsökken, az együttes egyre játékosabb, kötetlenebb, azaz természetközeli lesz.* Ezt a hatást akarva, akaratlanul is erősíti a fürdő badozott kupolájának üvegre cserélése. Véletlen, s tudatosan nem is érzékelhető, hogy kitézési hiba folytán a baloldali utolsó ház töri a beépítési vonalat, nem párhuzamos az út tengelyével; hátrafelé szűkül az utca. A szűkülő utca, a kétoldali párkányvonal magasságának folyamatos csökkenése, csakúgy, mint a reneszánszban tudatos tervezés eredményeképpen, a perspektíva torzítása folytán kiemeli, nagyobbak mutatja a háttérrel, itt az avasi hegyet. Csakhogy az Erzsébet téren ez egyáltalán nem tudatos, hanem szerves fejlődés eredménye. Az előbbieken a főutca felől írtam le a térfalak változását, de a tér nem innen

épült be. Elsősorban az Avas felől kezdődtek az építések. Itt, a hegy alatt, a patak parton, természetes, hogy szellősebb, kötetlenebb épületek emelkedtek, amelyeknek sora aztán találkozott a főutca zárt eklektikus házsorával.

Az sem véletlen, hogy a főutca felől írtam le a térfal változását. A tér ugyanis egyirányú, csak innen igazán tér, szépsége elsősorban innen mutatkozik meg. A hegy felől az utcajelleg hangsúlyos, út, amely bevezet a városba, a főutcára. Nem tudja ezt a hatást elnyomni az sem, hogy az „utca“ térnek van berendezve, középtengelyén növényzigetek, szökőkutak, középpontjában pedig szobor emelkedik. A berendezés már tudatos építészeti tevékenység. A szobor és alépítményének arányai, méretei a tér arányaihoz szabottak. A két oldali fasort többször cserélték, de mindig kisméretű fákat ültettek. Sosem törekedtek tekintélyes fasor fölnevelésére, hogy ne az utca jelleg domborodjon, hanem így csak keretet biztosítsanak a középső növényzettel körül. S ahogy a szökőkutas vízmedencék a tér végében lévő vízfolyás mesterséges leképzései, úgy a hegy fáit is csak „kicsinyített változatban“ jelennek meg a téren.

Eredetileg a teret északi irányban folytatni kívánták. Nyilván, építészeti sok minden megvalósítható lett volna egy, a főutcát keresztül szelő, a völgy kétoldali hegyvonalatát összekötő térrendszerből. Abban az esetben a térfolyosó és a főutca metszéspontja lett volna a város és a természet találkozásának színtere, így azonban a „félnek“ maradt tér tölti be ezt a szerepet.

Nem tartozik eddigi okfejtésem fő vonalába, de szölok a tér két apró érdekességéről is. Az akadémiai székház homlokzatán a régi nagymagyar címer hibás, mintegy igazodva a térvég megkövetelte játékosághoz, a legfelső sorban Dalmácia és Horvátország címere fölcserélődött. Mintha a címer készítője, talán olvasva, hogy a horvát „sakktabla“ a jobboldalon, a három dalmát oroszán a balon, csak ezek elkészülte után világosított volna föl, hogy a címertanban az oldalakat sosem szemből, hanem a pajzs „viselője“ felől határozzák meg, mert utána már a többi a jó oldalra tette. A másik, hogy Miskolcon már a költő előtt „békévé oldotta“ az emlékezés eleink harcát, hiszen az ország

első szabadtéri Kossuth szobrával büszkélkedő teret éppen a forradalmárt jelképesen halálra ítéző Habsburg király feleségéről, Erzsébetről nevezték el.

El kell mondani, hogy a tér annak ellenére is szép maradt, jól tudta és tudja betölteni „kapcsolat-szerepét“, hogy szemben a jól megválasztott térberendezéssel, épületei nem különlegesek, sőt az eklektikán belül sem tartoznak az értékesebb vonulatba. A fürdő épülete

Miskolc jobboldal – birtelen ugrással bomlik fel a szögletes záródása bántóan fordítva van a rizaliton és a közbelső mezőben.

A tér szinte teljesen kiépült, foghíj nincs rajta, így, mivel bontásra nem számíthatunk, az elrontás veszélye nem fenyegeti. Vitát váltott ki szakmai berkekben és a közvéleményben is, a fürdő kupolájának üvegre cserélése. Hogy ez szerencsés-e, megengedhető-e ezen az eklektikus épületen, nézőpont kérdése. Véleményem szerint az épület önmagában nem annyira értékes, hogy ne lehetett volna drasztikusan hozzányúlni, s *Viszlai József* átlátszó kupolája tovább fokozza a természet felé történő nyitást, tehát erősíti a tér esztétikáját. S a modern építészeti geg növeli a tér különlegességét is. Ugyanez a pavilonok manzárdján sorolt tetősíklablakokról, illetve a kupolához csatolt szögletes üvegdobozokról már nem mondható el.

A térfalban egy tűzfal található, amelynek bántó hatása a kevésbé fontos irányból, a hegy felől jelentkezik. Itt indokolt a csatlakozó pavilon megmagasításával, több szint ráépítésével a tűzfal eltakarása. Erre *Halmai Attila* készített jelenleg nem engedélyezett tervet, amelynek homlokzatánál fontos lenne a zárópárkánynak a csatlakozó épületénél lentebb helyezése, hogy ne a városi eklektikus tömeg folytatódjon, hanem megmaradjon ezen a ponton is a térfal lépcsőzése. A földszintes pavilon saroktoronyának tervtanács által javasolt megemlése aránytalan, a térfalban feleslegesen hangsúlyos függőleges elem megjelenését eredményezné.

Jelenleg a tér végében folyó Szinva le van fedve. Újbóli kibontása erősítené a tér természetfeleli végének szerepét, s a rajta átvezető híddal emelné az épített környezet gazdagságát, a tér esztétikáját. Amilyen kultikus, szinte a városi közhangulatot emelő szerepe van az avasi hegynek, úgy szolgálná ezt a Szinva visszaadása is, amint ennek példáját már a Szinva-terasz esetében láthatjuk, ahol visszavezették a térszíntet a patakhoz, kézzelfoghatóvá, elérhetővé tették a természetes vizet. ■

A fotókat a szerző készítette

Balra: Miskolc, páratlan sziluett – kupola, templom, torony, kilátó...

Kopogó köveken – a bajai Szentháromság tér Körséta a téren és időn át

MERK ZSUZSA – RAPCSÁNYI LÁSZLÓ

Ez már nem az a város, ahol iskolába jártál, a Sugovicában fürödtél, rágtad a szentjánoskenyeret, ahol hajkurásztuk egymást a főtéren, a Pandúron meg a Déri-kertben, ahol udvaroltunk, a posványosi nádasban búvóhelyet eszkábáltunk, s télen kötelet kötöttünk a lovas szánkó

Bajai céb mesterlevél részlete 1750 körül

mögé, hogy elhúzzon Csanádig...

Ez már nem az a város, ahol éltél – mondják az idősebbek. Ma már tudjuk is, de nem baj, ha így van. Ők sem azok már, akik voltak, mi sem. A mindenkori maiak is mások lesznek holnapra. A települések, városok is élnek, ha más időszámítás szerint is, mint a lakosaik.

Az utcák, terek, házak megszokják az embert és keze nyomát, megőrzik jó és rossz mozdulatait. A városok arcán barázdát von a történelem – jó esetben, kozmetikusként javíthatja, elfedheti a hibákat is. Szépíthetjük is küllemüket, csak győzzük figyelembe venni mindazt, amit megkövetel az infrastruktúra, az ökológia, az urbanisztika meg az államháztartási mutatók. Várost tervezni és építeni manapság nem más, mint jól kiválasztani, megválogatni, vagy esetleg visszautasítani a záporozó ötleteket.

Egy város sohasem készül el, természetes állapota az átalakulás.

A Baja jelképévé vált Szentháromság tér is folyamatosan változott, változik. Talán csak nagyságát – közel két hektár – tekinthetjük állandónak a török időkől napjainkig.

A történeti kutatások szerint itt állhatott a török belső palánkvár. Evlia Cselebi török utazó a következőket írja 1666-ban: „Régi vár a szegedi szandzsák területén, a Duna folyópartján. ... Vára a Duna partján erős vár, nagy kikötővel. ... Kikötőhely lévén, lakói gazdagok és barátságosak. E város utcái mind deszkaburkolatúak, mivel földje mocsaras és lapályos. ... A kikötő tájékán minaret nagyságú domb van, honnét lefelé nézni sem mer az ember.”

A Sugovica – a főtér alá hajló Duna-ág – természetes, védett kikötő. A szédületes magasságú part pedig a mai térről lenézve még mindig az. Nem véletlenül

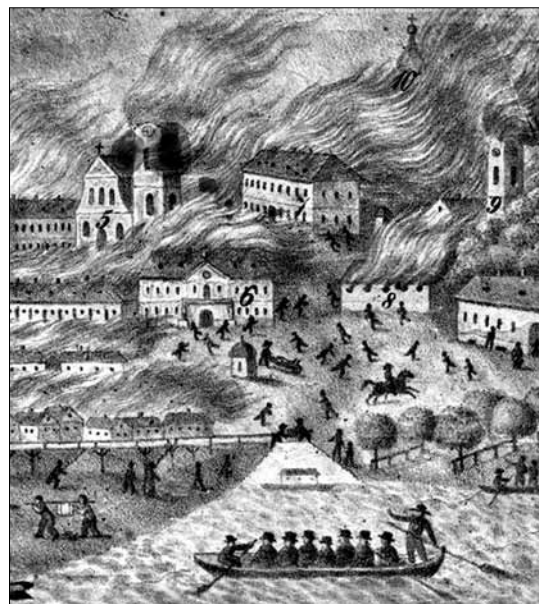
nevezte el az itt élő déli szláv népesség prováliának, vagyis szakadó partnak.

A török uralom után (1686) Baja népessége túlnyomó többségében déli szláv, vagyis katolikus bunyevác és görögkeleti szerb. A város a kamara tulajdona, a fel szabadító háborúban rendkívül fontos hely, éppen kikötője révén.

Baja város rác lakossága 1696-ban folyamodott a szabadalmaztatott mezővárosi kiváltság megszerzéséért az uralkodóhoz. (A rác népességnév gyűjtőfogalom, magában foglalja a déli szlávokat, vagyis az ortodox szerbeket, de a katolikus bunyevácokat is, akiket katolikus rácoknak hívnak a források.)

Baja szabadalmas kamarai mezőváros lett 1696. december 24., ezért látható címerében Ádám és Éva a paradicsomi almafa alatt.

Mi lett a belső palánkvár helyén? Itt alakult ki a mai tér. Legkorábbi, részletes leírását Mindszenty Antal *Egy fordulás az Alföldön* c. munkájából ismerhetjük meg, mely 1831-ben jelent meg a Tudományos Gyűjtemény 15. évfolyamában. „Piacza csak egy van ... ez a piacz mint egy középtájon esik a városban, annak napnyugoti oldalán a Sokovicza parton, szép, rendes négy szegellet, a fő oldalát az uradalmi Kastély, s ennek kertje oldalában épített Kalmárboltok napkeletről; délről volt a Városháza, annak majordja,

A főtér az 1840-es tűzvészkor

s az első városi Jegyző lakása formállyák; a harmadik, északról való oldala, egy sor apró házakból áll, mellyek közül mindenikben kupecz bolt van, a negyedi, napnyugoti oldala szabad, s a Sokoviczának mint egy tíz öl

magas partya által formálódik.“

A tér tehát nyugatról a mai Városházával, mely azonos a Mindszenty által említett uradalmi kastéllyal határolt, keskeny utca választja csak el a ferencesek – ahogy Baján hívják, a barátok – templomától és kolostortól. Az épület azonban korábban nem a földesúr kastélya volt, hanem Patachich Gábor kalocsai érsek építtette, aki 1733-1745 között Bács megye főispánja volt, s ekkor Baján tartották a megyegyűléseket. Itt tartózkodása alatt a ferences barátokkal való feszült viszony miatt kolostorukban megszállni nem kívánt. (A török hódoltság után a világi egyházi hatalom kiépítése sok problémát vetett fel, s az egyháztörténet külön fejezete.) Az érseki kastélyt vette meg 1750-ben a 18. század legnagyobb birtokszerzője, Grassalkovich Antal, a bajai uradalom földesura. A szakirodalom és a mindennapi szóhasználat is leggyakrabban Grassalkovich-palotaként említi. (A Grassalkovich családról Gödöllő jut mindenki eszébe, pedig ékszerűen a Duna-Tisza közti területen is volt birtoka.)

A barokk kastély többször is leégett, telkét nagyobbították, többször átépítették, utoljára 1896-ban, így neoreneszánsz stílusban megújulva köszöntötte a millenniumot, s a mai napig is uralja a Sugovicára néző teret. A tér keleti oldalát víz határolja, három oldalról épületek övezik, ezért is nevezi minden útikönyv a magyarországi Szent Márk térnek.

Néhány szóval szólunk erről a vízről is. A Sugovica elnevezésnek többféle magyarázata van. Romantikus történet az egyik, a gazdag leány, Vica és a szegény fiú tragikus szerelme, ezért az öngyilkosság után is sug a Vica. Valójában bunyevácul a Sugovica döglött vizet jelent, és nincs köze a tüzes vízhez, a kedvelt szilvapálinkához, a sligovicához. Az első világháború után Baja szerb megszállás alá került, s csak 1921-ben került vissza Magyarországhoz. A két világháború között pályázatot írtak ki a Sugovica elnevezés megmagyarosítására, hivatalosan Kamarás-Duna lett, de Baján soha nem nevezték így Duna-ágot.

A mai tér kialakulásának két meghatározó dátuma van. Az egyik az 1840. május 1-jén történt tűzvész, mely az egész várost elhamvasztotta. Ezt követően a régi telekhatárok mentén újjáépítették a várost.

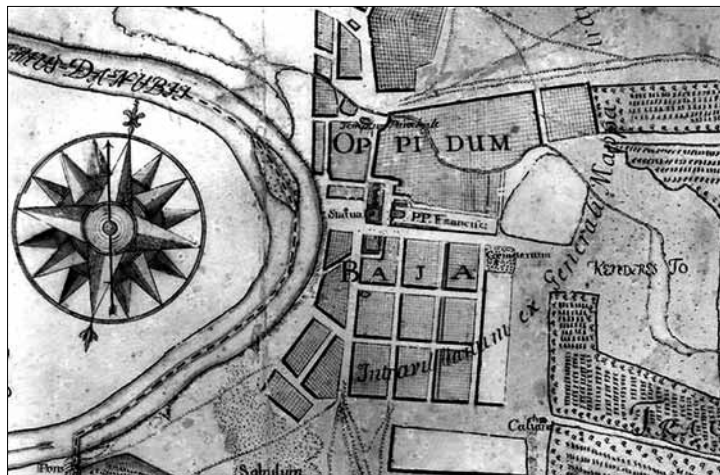
A másik, a város életét döntően befolyásoló év 1862, amikor az utolsó földesurától, a Zichy-Ferraris családtól a megváltotta magát.

A Grassalkovich-palota és a teret nyugatról határoló uradalmi épületek is a város tulajdonába kerültek. Így az uradalmi présházat a Bajai Takarékpénztár vásárolta meg, s építette fel 1865-ben székházát. (Ez, az 1920-as évekre bezáruló épülettömb ad ma otthont a múzeumnak és az OTP bajai fiókjának, egy elég bizarr párosításnak.)

A mai Városháza másik oldalán, ahol szedett-vedett deszkabódék, rossz hírű kocsmák álltak, 1881-re felépült a városi bérház eklektikus stílusú épülete.

A tér déli részén állt a régi Városháza, mely tisztviselőkarával 1892-ben foglalta el mai helyét a Grassalkovich-palotában. Az 1870 körül épült szálloda többzori átépítés után ma is szállodaként, igaz változó neveken – Nemzeti Szálloda, Béke Szálló, Duna Szálloda – fogadja a vendégeket. A mellette 1870 körül felépült bérházak egységes tömbje zárja délről a teret. Az északi rész építészeti szempontból neuralgikus pontja a térnek. Itt állt a 19. század első felében épült földszintes Pilaszanovics-ház – gazdag bácskai bunyevác család –, amit Fischer Sámuel, gazdag zsidó kereskedő vásárolt meg. Klasszicizáló stílusban emeletessé alakította, majd 1896-ban a zsidó hitközségnek ajándékozta. A bérház jövedelmének egy részét az „izraelita sinlódó aggyastyánok menháza és kórháza“ létrehozására

és fenntartására kellett fordítani a tulajdonos kikötésének megfelelően. Ma is a Fischer-féle ház, vagy alapítványi ház elnevezést használja a város lakossága. A Fischer-háztól földszintes házak, boltok húzódtak

a Sugovica irányába. Az első világháború után a MABI – Magánalkalmazottak Biztosítási Intézete – felépíttetett egy emeletes bérházat, mely modern homlokzatával nem illeszkedett a Fischer-házhoz. A közrezárt földszintes épület a két világháború között a város polgárainak kedvelt vendéglőjeként, majd cukrászdaiként működött, de nem illeszkedett sem stílusában sem méreteiben a teret határoló épületek emeletes homlokzatához. Az évtizedek folyamán több terv is született az átalakításra. Végül 2004-ben elbontották, a telken

Balla Antal térképe 1772-ből

A „magyarországi Szent Márk tér“ – 1872-ben

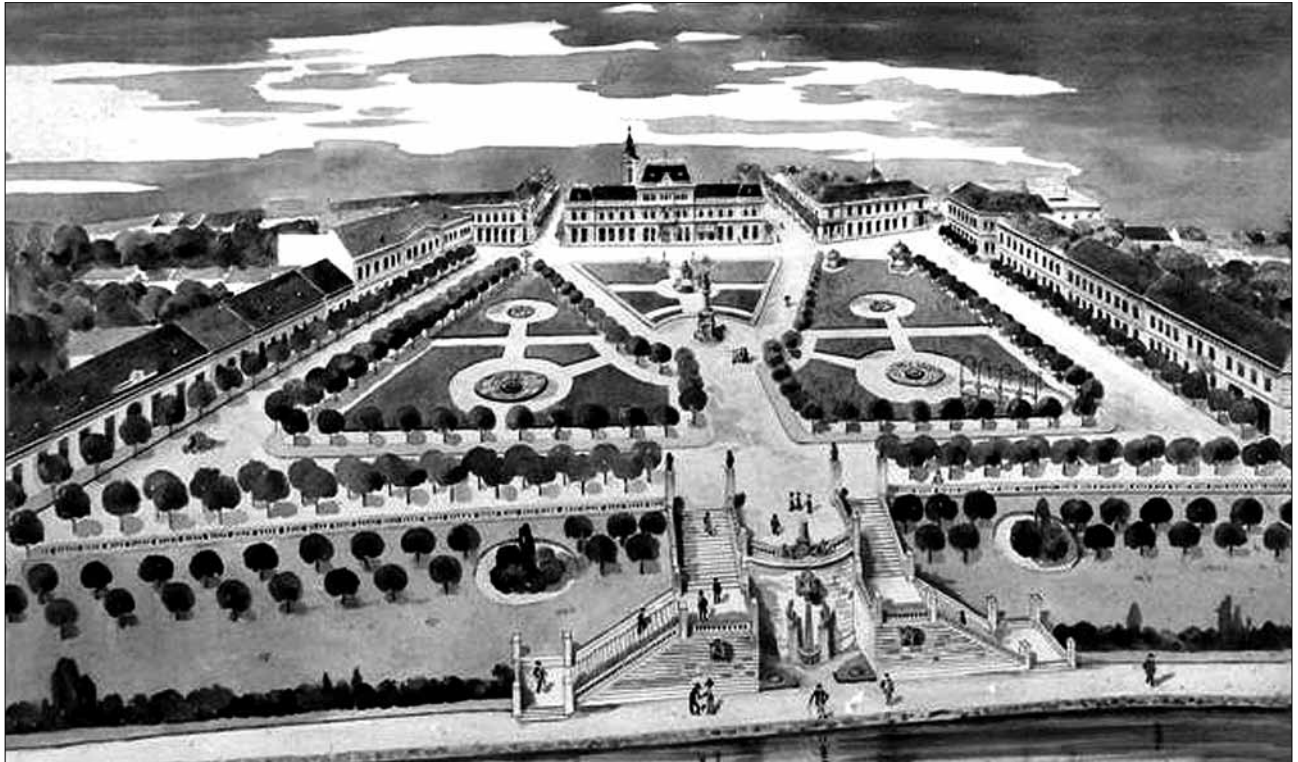
felépítendő ház terve azonban hatalmas viharokat kavart, a város lakóinak nem tetszett, s évekre le is állt az építkezés. A tiltakozások hiábavalók voltak, a ház 2008-ra felépült. Nyilván megszokjuk majd. (Az építésnek nem volt könnyű dolga, hogy áthidalja a MABI modern tömbjét a Fischer-ház klasszicizáló homlokzatával. A minősítés mátlól kezdve az utókoré.)

Mára bezárult a tér.

Baja legrégebbi várostérképét, a Balla Antal által az 1772-ben készítettet elnézve a tér nagysága mit sem változott. Közel két hektár, 19129 négyzetméter.

Kiknek a lépteit őrzi a kopogó kövek? Kik is jártak ezen a téren az évszázadok folyamán?

A 18. század utolsó harmadától napjainkig szerbek, bunyevácok, németek, magyarok élnek a városban. A tér elnevezése sokáig a funkciónak megfelelő volt, vagyis: Fő tér, Piac tér. Majd Szentháromság tér, Szent István tér, Béke tér – ma ismét Szentháromság

Terv a főter parkosítására 1900 körül

tér. Sok más városhoz hasonlóan a Szentháromság-szobor a 18. század közepén állíttatott, a pestis elmúltának hálát adva a Mindenhatónak.

Legtovább Piac tér volt, itt árulták termékeiket és terményeiket a heti vásárok alkalmával Észak-Bácska lakói. Színes kavalkád volt ez az 1960-as évek végéig, hiszen Hercegszántó sokacai, más környező falvak és Baja bunyevác, német lakosai, valamint Szeremle és Csanád sárközi magyarjai itt találkoztak egymással. Három nyelven, tökéletesen megértve egymást alkudtak a terményekre. Baján és környékén szinte mindenki háromnyelvű volt.

A mai napig a tér kövezése okozta a legtöbb gondot. A 19. század első harmadában burkolták mészkővel, s ez a macskakő egészen 1937-ig fedte a teret.

Az első világháború előtt gondoltak a parkosításra is. Versailles-i kertek mintájára készültek a tervek, és sokan, akik ma megnézik ezeket a színes tervrajzokat felsóhajtanak: Milyen szép is lenne... Mi azonban úgy érezzük, hála Istennek, ez az ötlet nem valósult meg.

A zötyögés a kövezeten azonban igen sok bosszúságot okozott az itt élőknél. Major Máté Kossuth-díjas építész, Baja szülöttje így emlékezik: „A (járdák kivételével) az egész térfelület macskakő-burkolatán időnként csattogva-pattogva, szikrát csiholva, lópaták verte ritmust kontrapontozva, rugózatlan parasztszekerek viharzottak át. Különösen, ha szekérhajtóik vir-

tusát jóféle bajai kisüsti vagy homoki bor fűtötte. Például lakodalmak alkalmával, amikor a papi áldás után, szekéren az egész násznép háromszor körülhajtott a téren, s a macskakövek hepéin-hupáin zöcskölődő, meg-megugró szekerek zaját vidám visongatással harsogta túl. Az összekötő áldás után ez volt a fiatal pár összerázásának ceremóniája.“

A szokás ma is él. A Városházán polgári módon összeadott párok ma már automobilon, túlköelve megkerülik a teret – háromszor. Előfordul, egyre gyakrabban, hogy az ifjú pár fiákerbe ül. Szinte csak esküvők alkalmával láthatjuk ezt a hajdanán oly közkedvelt járművet a városban. De hogy hétvégén itt járt a fiáker, azt a lócitrom bizonyítja. Van, aki e szót nem ismeri? Bizony, már ez is magyarázatra szorul.

A bajai főter az évszázadok folyamán sok mindent megélt. Miután a piac új helyet kapott, volt itt benzinkút, föld alá süllyesztett illemhely, vidéki buszmegálló. De mindig emberek találkozóhelye maradt. Az első világháború elején itt tettek esküt a honvéd huszárok 1914-ben, itt gyülekeztek az emberek 1956-ban, hogy elinduljanak a Vaskúti úti laktanyába meggyőzni a katonákat. Innen mentek a fővárosba az élelemmel megrakott teherautók is a még mindig gazdagnak tartott Bácskából.

Hosszú-hosszú évek múltán – hetven évvel azután, hogy a bazalt és andezit kockaköveket lerakták 1937-ben – elkészült a tér új burkolata. Nagy viharok között, de megújult a tér, modern pástortbot lámpák szórják sárgás fényüket, sok a virág; télen műjégpálya is szolgálja a polgárok szórakozását. A Halászlé Fesztiválon emberek tízezrei hömpölyögnek itt, a hatalmas szabadtéri konyhában és ebédlőben.

A Baja jelképévé vált téren a tér még mindig keresi önmagát. Sokunk álma, hogy ne legyen itt parkoló, hogy az átrobogó autók ne zavarják meg hangulatát. Miénk itt a tér, nekünk kell kitalálni új arcát a kopogó köveken. ■

1956 október

A képek a Türr István Múzeum gyűjteményéből valók. Reprodukció: Sultis László

A piac szerepe Kecskemét város főterének alakulásában

KIRÁLY JÓZSEF

Kecskeméti emberként nap mint nap van dolgom főterünkön, elsősorban ügyeim intézése és a különböző rendezvények kapcsán. Úgy érzem azonban, valami hiányzik, ami miatt önfelédten eltöltenék néhány órát beszélgetve, nézelődve, netán újságot olvasva valamelyik kávéház teraszán. Az egykor létező meghitt közösség-élményt hiányolom, amitől a tér a város lelke, lélegző központja. Lehet, hogy társadalmunk jelenlegi helyzete, vagy netán a „hely”, a „tér” mai használata van feloldhatatlan ellentmondásban korábbi rendeltetésével, használatával?

A főter mai képeinek kialakulásában közrejátszó körülményeket elemezve kaphatunk választ arra, hogy a korábban pezsgő életű városközpontot mennyire használjuk, illetve egyáltalán használhatjuk-e úgy, ahogy elődeink tették.

Ősidők óta egyik fő emberi tevékenységünk, melyet a mai napig is űzünk, a kereskedés. Szervezett formájának megjelenése szükségessé tette a megfelelő hely kialakítását. Már a piacozás és a tér fogalmának kibontásakor láthatjuk, hogy a két témakör mennyire kapcsolódik egymáshoz, illetve egymás elválaszthatatlan részei. Piac szavunk olasz eredetű, jelentése „tér, térség, valaminek a közepe, központja”. A templomok és településközpontok körül létesült tereket, kiszélesedő utcárszakokat jelölte, melyeken eredetileg a vásárnapi és később a szombati vásárokat tartották.

A piacozás és a tér történelmileg változó, de mindig összekapcsolódó fogalom volt. *Vitruvius*nál a görög demokrácia és a római játékok színterét jelentette, a középkorban pedig a vallásos élettel kapcsolódott össze. A reneszánszban a piac volt az élet központja, és a városépítés fő objektuma a tér lett. A barokk korszakban a tér egy-egy domináló épületnek alárendelt városkompozíciós elem, később forgalmi csomópont volt. *Andrea Emiliani* korunkban így fogalmaz a piac-terekről szóló írásában: „Ha messzebb tekintünk, és kilépünk a téren megforduló ember perspektívájából, felfedezzük az építészet mértékét, azt, hogy a történelmet házakkal, templomokkal, palotákkal kifejezve élük meg, láthatjuk, hogy a város identitása tükröződik a térben, itt születik a közösség arculata.”

Igaz ez a megállapítás Kecskemét főterének kialakulására is. Ennek a mezővárosnak ugyanis más adottsága sem volt, csak az alföldi utak találkozása és a vásártartási privilégiumok. Éppen a piac, a vásár volt az egyik legfontosabb tényező, amely megkülönböztette a várost a falutól. Az évszázadok folyamán ez állandóan változott. A török korban elterjedt rideg állattartás vezetett szerepét a 18. században fokozatosan átvette a gabonatermesztés, és a tanyavilág kialakulása is erre az időszakra tehető. A 19. században a „sívó homokon” honosodott meg a gyümölcsstermesztés és a mai napig is híres szőlőkultúra.

A megváltozott termelés, a piac nagy hatással volt

Kecskemét Főtere és a Rákóczi út – légi fotó (Civertan Bt.)

a város fejlődésére, s ez megmutatkozott Kecskemét településszerkezetének átalakulásában is. A 19. század elején a város településstruktúrájában még megtalálhatjuk a középkori eredetű főúthálózatot és annak főterei csomózódását. A halmazos utcahálózatú belterületet a főtérből sugarasan szétágazó főúthálózat tagolta, és ezekhez igazodtak a városkapuk is, valamint a szabálytalan vezetésű mellékutcák. Kecskemét egy szabadon terjeszkedő faluból nőtt várossá, s ez meghatározta alaprajzi sajátosságait. A főútvonalak csomópontjában kialakult térrendszerben sorakoztak a köz-

épületek, templomok, különböző piacok (búza, hal, gyümölcs piac), és az üzletek. Itt bonyolították le a város és környéke közötti áruforgalmat.

Kecskemét környékén a több évszázados múltra visszatekintő gyümölcsstermesztés akkor kapott igazán nagy lendületet, amikor 1853-tól a vasúti szállítás lehetőséget adott a távolabbi hazai, valamint a külföldi piacok megközelítésére is. A vasút jótékonyan hatott a város megközelítésére is. A vasút épületek anyaghasználatára, nem beszélve az addig agyagos és téglás utcák kövel történő burkolásáról. A 19. század elején történelmileg kialakult városközpont épületei (Városháza, laktanya, boltok, iskola, templomok) különböző kisebb-nagyobb teresedéseket

A Szabadság tér látképe (Katona József Múzeum, Székelyné Körösi Ilona gyűjtése)

*Zsákokból
árulják a piacon
a pattogatott
kukoricát
(SZÉKELYNÉ,
Kőrösi Ilona:
Kecskemét
Anno...
Képek a régi
Kecskemétről.
CLIO-2000
Könyvkiadó,
Kecskemét 2006.)*

hoztak létre, melyek az akkori piac elkülönülő áruféleségeinek ideálisak voltak. A század második felében azonban a megnövekedett áruforgalom számára ez a térrendszer kezelhetetlenné, zűrzavarossá vált, ami elkerülhetetlenné tette az egész városra kiterjedő városrendezési terv elkészítését. Jól mutatja be ezt a helyzetet a Kecskeméti Lapok 1869. május 22-i számában megjelent cikk is: „Minden városban a város közepe, vagyis a piac a legszebb és legértékesebb épületekkel van környezve. Nálunk ez megfordítva áll, mert alig van városunknak oly rendetlen, oly izléstelen épület halmaza, mint épen piacunkon, melynek okát a városunkba jött idegen el nem tudja képzelni, kivált miután megtudja, hogy ott mind a lakást, mind a boltokat igen drágán megfizetik.“

A Kecskemét történetével és gazdaságával foglalkozó könyvekből, leírásokból kitűnik, hogy két kiváló polgármesterünk, *Lestár Péter* (1819-1896) és az őt követő *Kada Elek* (1852-1913) munkálkodása idején indult meg a ma is látható főter kialakítása és a vasúthoz vezető sugárút szabályozása. A város rendezését a tanács 1872. január 22-i ülésén fogadták el. Ekkor *Nagy Lajos* (1819-1886) volt Kecskemét polgármestere, akit már csak ezért is joggal számíthatunk a város legelismertebb alakjai közé. A szabályozásban a piactér rendezésével külön három pont is foglalkozik. Ezekben szerepel a főtéren lévő különböző épületek mielőbbi elbontása, az új városháza megépítésének szükségessége, és a vasúthoz vezető út szabályozása. Az így megfogalmazott határozatok végrehajtására majdnem húsz évet kellett várni. A pénzügyileg megerősödött város kiváló polgármesterével, *Lestár Péterrel* meg is valósította a korábbi elképzeléseket. Az 1889. november 28-i közgyűlésen *Lestár* a különböző kölcsönök felhasználását illetően – a kötelező állami feladatokat ellátó szervezetek végleges elhelyezésével szemben – a kereskedelem fellendítését hozó piactér bővítésére tett javaslatot.

A főtér kialakítása érdekében 1892-ben és 1894-ben lebontották a Katolikus Egyház boltnégyyszögét és a Buttinger gyógyszerárát, és ezekkel együtt összesen 34 ezer m²-re növekedett a tér területe. Ugyancsak a főtéri résszel egy időben szabadították fel a mai Aranyhomok Szálloda előtti hat lakóházzal beépített tömböt, az úgynevezett „Kozma-négyszöget“ is. Az így

kialakult összefüggő nagy piactér összekapcsolása a vasútállomással elengedhetetlenné vált. Ennek konkrét munkálataira már *Kada Elek* polgármestersége idején került sor. A tervezett sugárút – a mai Rákóczi út – kiépítéséhez a Temető-Nagy és Temető-Kis utcai házak közül negyvenet sajátítottak ki és bontottak le. A negyvenkét méter széles út két felére négy-négy méter széles járdát, és két tíz méter széles utat terveztek, a fennmaradó tizenegy méter széles területre pedig fásított gyümölcspiacot.

A város azt remélte, hogy a MÁV a lassan elavuló pályaudvart a nem szabályozható Nagykőrösi utca végéről a kinyitott új sugárút végére helyezteti át. Ez az elgondolás sajnos a mai napig nem valósult meg, és a Rákóczi út jelenleg napirenden lévő revitalizációjában sem szerepel. Az igazi megoldást a korabeli helyszínen felépítendő új vasúti pályaudvar jelentené. A 19. század végén átalakult városi szövet teremtett lehetőséget arra, hogy az addig jellemző földszintes beépítés helyett emeletes házak, paloták épüljenek. Ezeket a késő eklektika és a szecesszió legnagyobb mesterei tervezték, építették: *Ybl Miklós, Zitterbarth János, Fellner Ferdinánd és Helmer Hermann, Pártos Gyula és Lechner Ödön, Jánszky Béla és Szivessy Tibor, Komor Marcell és Jakab Dezső, Mende Valér*, valamint *Márkus Géza*.

Kada Elek halálával 1913-ban lelassult Kecskemét építészeti arculatának fejlődése, és a város főtere sokáig „óriás faluba zárt városrag“ maradt. A stagnálás okai között említik a mostoha történelmi körülményeket (pl. I. világháború, román megszállás stb.), és a kreatív városi vezető hiányát.

A fentiekből kitűnik, hogy nagy – ha nem a legnagyobb – szerepe a korabeli piacoknak volt abban, hogy *főtér* – a hagyományok tiszteletben tartása mellett megtartott épületek miatt – *nagy, összefüggő térrendszer lett*. Napjainkban teljesen megszűnt ezen a helyen a piacozás, éppen az a tevékenység, ami a főteret létrehozta, s annak mai formáját kialakította. Véleményem szerint ez okozza a már említett hiányérzetet. Ennek feloldását a piac visszahozásában látom, mai világunknak megfelelő léptékben. Ez magával hozhatná a város lakosaiban még élő hagyományok feléledését és ápolását is. ■

A Budai várpalota és Szent György tér problémája

DÉRY ATTILA

A vár és jelentősége

Az Árpádok idejében Buda nem volt „főváros” és a szó mai értelmében nem volt királyi rezidencia sem. A király, a kor szokása szerint, váltogatta székhelyét; a személyes törvénykezés a valóságos hatalomgyakorlás követelménye volt. 1301-1311 között még névleges országos hatalmi központ sem létezett a 19. század közepéig. A királyi udvar 1355-ben települt Budára. A királyi várat kezdetben történelmi mellékszereplők – Nagy Lajos anyja, Piaszt Erzsébet özvegy királyné és Anjou István herceg – építtették. Az 1355-82 közötti első építkezések során kialakult a mai beosztás; a polgári lakónegyed kiszorult a vár, akkor még több dombos déli részéből. A palota Zsigmond hosszú uralkodása (1387-1437) alatt épült ki valóban „királyi” formájában. Itt már kincstár, levéltár, udvartartás is megfelelő helyet kaphatott. E gótikus együttest Mátyás bővítette és szépítette, immár reneszánsz formában. Utódai – Jagelló Ulászló és II. Lajos – már túl szegények voltak ahhoz, hogy tovább építsenek.

E központot lényegében 1355-1526 között használták királyi székhelyként a magyar uralkodók. Jóindulatú becsléssel is legfeljebb e 171 évnvi időszak egyharmadában működhetett itt valóságos királyi székhely.

A török időkben (1541-1686) Buda a magyarországi török uralom hatalmi székhelye volt, de nem lett közigazgatásának tényleges központja. A visszafoglalás (1686) után a város és a palota nem volt olyan állapotban, hogy a királyi székhely visszatelepüljön ide. A palota a konszolidálódó országban – *N. Pacassi, J.-N. Jadot, D. Allio* és társaik munkája nyomán –, csak 1764-re került olyan állapotba, hogy az uralkodónő, Mária Terézia megszállhasson benne. Bár a palotát tovább építtették – még ha vontatottan is –, nem szolgált uralkodói székhelyként. A palota annyira nem volt fontos a Habsburg uralkodók számára, hogy Mária Terézia az angolkisasszonyokat költöztette az épület

egy részébe, és 1777-ben a palotát a nagyszombati egyetemnek adta át. 1848 előtt József nádor lakott benne hosszabb ideig; ám az ő politikai funkciója akkor már csupán névleges volt.

Az 1848 előtti budai királyi palota szabvány barokk kastély volt, nem különösebben igényes tervezésben, gyenge kivitelben; ismeretes volt huzatossága, kifűthetlensége. 1867-ben a tulajdonképpen használaton kívüli palota méreteiben, reprezentációjában, műszaki állapotában nem is volt alkalmas uralkodói székhelynek. A magyar nemzet azonban budai uralkodói székhelyben nemzeti különállása jelképét látta. 1867-1902 között *Ybl Miklós* tervei és koncepciója, *Linzbauer István* kupolás központ-ötlete, valamint *Hauszmann Alajos* és társai – *Györgyi Géza, Hoepfner Guidó* – tervei szerint igen látványos neobarokk-szecessziós palotát építettek itt, a korábbi barokk épületrészek felhasználásával. E palota, monumentális tabáni szárnyával és kiegészítő épületrészeivel – lovarda, istálló, őrségépület – egységes kompozíció és az európai eklektikus építészet kiemelkedő alkotása volt. Különösen jól sikerült a palota és melléképületei, valamint a hadügyminisztériumi tömb között kialakult többszörös tér-együttes, amely a 19. század egyik legnagyobb szabású és legszebb összetett eklektikus tér-kompozíciója volt Európában.

I. Ferenc József törvénytelen országglása (1848-1867) és hosszabb törvényes (uralkodása 1867-1916) idején többször megszállt a változó kialakítású épületben. 68 éves regnálása idején csak kiemelkedő nemzeti ünnepeken, politikai válságok idején, valamint Gödöllőre és hadgyakorlatokra jövet-menet szállt meg itt. Bár a nemzet ismételt követelte, hogy évente legalább pár hónapot töltsön Budán, még a kiépült palotát sem tekintette királyi székhelyének. Utóda, IV. Károly egyetlen éjszakát sem töltött itt; még koronázása estéjén hazautazott Bécsbe.

Az első és egyetlen államfő, aki 1526 óta tényleges rezidenciaként használta a budai palotát, Horthy Miklós kormányzó volt (1920-1944).

A vár kormányzati székhely jellege

1526 előtt a budai vár értelemszerűen kormányzati központ is volt akkor, amikor az uralkodó itt lakott. 1686 után a lerombolt Buda nem volt alkalmas kor-

A nyugati térfal meghatározó épülete volt az 1954-ben elbontott Hauszmann Alajos tervezte istálló (újságfotó, Déry Attila gyűjteményéből).

Balra: A lovarda épülete (újságfotó, Déry Attila gyűjteményéből).

Eredeti architektúra (újságfotó, Déry Attila gyűjteményéből).

mányzati székhely számára; az állam intézményei – vagyis országot ténylegesen irányító Helytartótanács és a Kamara hivatalai – Bécsben és Pozsonyban működtek. II. József államszervezeti reformjaival a Helytartótanácsot, a Kamarát és a Főhadparancsnokságot Pozsonyból, a Királyi Kúriát Pestről helyezte Budára. Budára került az Országos Levéltár és a Provinciális Tábla is. A Helytartótanács és a Kamara vári polgárvárosi épületekben – az Országház utcában – kapott helyet. Az említett intézmények, illetve jogfolytonos utódaik 1867-ig működtek itt.

Az 1870-es években a magyar kormány miniszterelnöki rezidenciaként bérelte a vári Sándor-palotát. Ez, mint annyi hasonló döntés akkoriban, rögtönzés volt. Az 1890-es években a palotát a magyar állam meg is vette kormányfői rezidencia számára. Ez az elhelyezés már csak azért is szerencsés volt, mert kivette a kormányfői lakot a nyüzsgő Belvárosból.

A várban a 19. század végére a miniszterelnökség környékén összpontosultak az államigazgatás fő intézményei:

– A közigazgatást irányító *Belügyminisztérium* – fizikailag is a Helytartótanács utódaiként – a polgári lakónegyvedben helyezkedett el, az Országos Levéltárral együtt.

– Kezdetben a főhadparancsnokság az Űri u. 48-50 számú házban, a miniszterelnökség mellett, a Színház utca 5-7-9 számok alatti egykori kolostori épületben kapott helyet, a minisztérium irodáit pedig a Szent György utca 4. szám alatti egykori Teleki-palotában rendezték be. Ekkor a Cs. Kir. Mérnökkari Igazgatóság – a Genie-Direktion utóda – a főhadparancsnokság mellett, a Dísz tér 18. sz. épületben székel. Amint e katonai szervezetek kinőtték kezdeti – és kezdetleges – kereteiket egységes új központ építésébe fogtak. A *Honvédelmi Minisztérium-Főhadparancsnokság* együttese 1881-1897 között épült *Kallina Mór* tervei alapján.

– A várban – de a polgárvárosi oldalon – alakították ki 1867 után a *Pénzügyminisztériumot*. Kezdetben a minisztérium irodái a mai Hess András tér 1. szám alatti korábbi jezsuita kollégium és iskola épületében kapott helyet, majd az 1901-1904 között *Fellner Sándor* tervei alapján épült új épületbe, a szomszédos Szentháromság térre költöztek

– Bár nem a vár területét épült, mégis szervesen odatartozott az egykori *Kereskedelmi Minisztérium* is, amely a sikló tövébe települt, a vár alá a Lánchíd tér 3-Lánchíd u. 1-3 számú épületbe. Ez a zsúfolt vár mellett megfelelő fejlődési iránynak bizonyult. A *Közigazgatási Bíróság* 1880 után szintén a közelében, a Fő u.

1. számú épületben működött.

– Az első világháború után önállóvá váló Magyarország *külgügyminisztériuma* a Dísz téren, a Vörös Kereszt Egylet korábbi székházában kapott helyet, amely még *Hauszmann Alajos* tervei alapján 1901-1903-ban épült.

– Az *Iparügyi Minisztérium* az 1920-as években a Lánchíd u. 2. szám alá települt, a Kereskedelmi Minisztérium mellé.

– Az 1930-as évek elején a *Légügyi Hivatal* a várfalon túl, a Hunyadi János u. 13. alatt kapott helyet.

A vár jelentőségét növelte, hogy 1892-ben a magyar állam eladta a Teleki-palotát a Habsburg család „magyar”, vagy „józsefnádori” ágának, amely az épületet gyökeresen átalakítva szecessziós jellegű nagy palotát építtetett magának 1900 körül *Korb Flóris* és *Giergl Kálmán* tervei alapján magának. E palotának mintegy másodlagos államfői rezidencia jellege volt – 1944-ig.

A második világháború végén ez az együttes, a palota és melléképületei súlyosan megsérültek, a melléképületeket le is bontották 1946-ban. A miniszterelnöki palota kiégett, csak 2001-2002-ben állították helyre, államfői rezidencia céljára. A Külgügyminisztérium épülete kiégett, maradványait lebontották, helyén ma – a Hunyadi út és Dísz tér sarkán – üres telek áll. Kiégett és nagyrészt lebontották a Honvédelmi Minisztérium-Főhadparancsnokság együttesét is, maradványai romosan, illetve ideiglenesen helyreállított formában állnak. A Belügyminisztérium épület-tömbje megmaradt, ám minisztérium Pestre költözött, akárcsak a Pénzügyminisztérium, melynek főépülete szintén megmaradt. A Kereskedelemügyi és az Iparügyi Minisztériumok épületek megsemmisültek a háborúban. Az egykori Teleki-, később főhercegi palota 1945-ben tönkrement, maradványait lebontották. He-

lyén ma üres telek van. Mindez annyit jelent, hogy a 18. század végén kialakuló és 1944 végéig létező vári kormányzati központ megszűnt.

E központ újjáélesztésére 1946-47-ben történt kísérlet. Az akkor még létező Fővárosi Közmunkák Tanácsa (E.K.T.) 1945 végétől a vár polgári negyedének korlátozottan látogathatóvá, palota-részének teljesen zárt jellegűvé való átalakításával foglalkozott. Terveik szerint a romok nagyarányú bontása után – a volt királyi palota-együttes helyén Kreml-szerű zárt államigaz-

Jobbra: A romos Honvédelmi Minisztérium épülete, 1945. Dr. Csörgeő felvétele. (BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény)

gatási központ, a polgárváros területén pedig félig nyitott, egyéb állami intézményi és követségi központ épült volna ki. E terveknek részben a pénzhiány állta útját, részben az F.K.T. szociáldemokrata támogatottsága, amely végül 1948-ban megszüntetéséhez vezetett. Ezzel a vári kormányzati központ kiépítése lekerült a naprendről.

A várpalota jelenlegi építészeti problémái

Az 1945 utáni sors kirívóan mostohán bánt a királyi palota-együttesrel és környező épületeivel. A nagyarányú bontások áldozataul esett a királyi palota melléképületeinek együttese; így *eltüntették* a Hauszmann Alajos által tervezett, tagolt látványos és valóban egyedi *térrendszert*. A helyreállítás igénytelensége egy már elmúlt kort idéz, de még így is ritkaság. Konzervált régészeti leletek, stilizáltan kiegészített középkori falmaradványok, újjáépített közép- és újkori részek –, amelyek legjobban sikerült és köztudatba beépült elemeinek hitelessége a legkétségesebb –, soha nem volt neohistorizáló architektúra, formahű eklektikus homlokzati részletek, keveredtek igénytelen és kétes színvonalú modern belső részekkel és megoldásokkal. A épület részletei – például helytelen arányú kupola, a félbeosztott ablakok – nemcsak stílusukban kifogásolhatók, hanem helyenként kifejezetten kínosak. Az udvari és a tabáni homlokzat olyan együtt, mintha a dunai oldal után építése közben észbe kaptak volna; ennyire rosszszűt mégsem lehet csinálni, forduljunk mégis inkább Ybl és Hauszmann zsenialitásához... De így is: hiányzik a tetőtagolás, hiányoznak a tetődíszek és szobrok, valamint az egész kompozíció lényegét alkotó középrizalit előtti díszlépcső. Nehéz megérteni, miért kellett a világháborúban épen megmaradt barokk és eklektikus részeket – a palota barokk délkeleti szárnyát, a templomot és a szecessziós Szent Jób kápolnát – lebontani a hatvanas évek elején (!), miért kellett megsemmisíteni megmaradt belső tereket, miért kellett összetöretni a megmaradt szobrokat – amelyek között jeles mesterek kvalitásos

alkotásai is voltak, egyáltalán; miért kellett megbontani az érett, egységes kompozíciót? A magában álló palota ma kitett és kissé érthetetlen benyomást kelt egy domb tetején, előzmények, rávezető út és térrendszer nélkül. Az egész együttes építészeti megoldása, forma- és anyaghasználat tekintetében kritikus; mindent néhány szörnyű kivitelezési hiba is tetézi. Az egész folyamatra a nagy hazai műemléki helyreállítások hibái jellemzők; hosszú építési idő, kevés pénz, változó koncepció, cserélődő tervezők... Ezt nem ellensúlyozhatta, hogy a munkában a korszak legjobb építészei és műemléki szakemberei működtek közre. Csak egy jó mondás maradt e mű után, *Rados Jenő*, aki a kupolát – joggal – kritizálóknak azt mondta egy értekezleten; „elvtársak ez egy bizottsági kupola“, és ebben, ha akarjuk az egész kor benne van.

Az épületegyüttes belső elrendezése is problematikus. A három nagy kulturális funkció – két múzeum és egy könyvtár – sok a palotában; már mindegyik helyhiánnyal küzd, és járulékos funkciókat kíván. Régi részeivel, minden építészeti hibája ellenére is látványos a BTM kiállítási része, és még elfogadható – habár korántsem ideális – az OSzK olvasótermi megoldása. Már a palota keleti, galéria-oldala elhibázott; az egykori szoba és terem sorokból képzett kiállítóterek méretükben, arányukban, és főleg megvilágításukban alkalmatlanok kiemelt, országos jelentőségű közgyűjtemény bemutatására. A használhatóságon és az esztétikán túl érthetetlen, hogy a palota épületéből kialakított komplex kulturális együttesnek miért nincs építészeti eszközökkel is hangsúlyozott, látható központja, előadóterme, fóruma – mind az ott dolgozó, magasan kvalifikált szakemberek, mind a látogatók számára.

A megoldás útja

A palota eredeti, kialakult formájában nem önmagában való alkotás. Értelmet és művészeti súlyt a már említett mellék- és kiegészítő épületei biztosították számára. Az épületek közrefogott tereikkel együtt voltak látványosak, érthetőek és élvezhetőek. Az hogy

A Szent György tér a Teleki palota (balra) és a Honvédelmi Minisztérium épületével, 1895 körül.

Erdélyi Mór felvétele (BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény)

ma az egész helyreállított együttessel – nevezzük inkább torzónak? – gond van, laikusok, szakemberek, illetékesek egyaránt érzik. Nagy gond ez, építészeti és pénzügyi tekintetben egyaránt. E terület egésze – ideértve a ma álló épületeket és területtagoló elemeket is – rendezetlen és megoldatlan. Felhasználására, rendezésére, kialakítására, az elmúlt évtizedekben sok terv, pályázat, ötlet született. Már a sok terv is mutatja, hogy mennyire befejezetlen érzetet kelt e terület. A különféle elképzelések – szálló, Nemzeti Színház, kulturális központ, miniszterelnökség, kormányzati központ, múzeum – közös jellemzője volt, hogy – mindig egy épület és/vagy területrész megoldására koncentráltak,

- egyéb problémák sokaságát vetettek fel,
- nem bizonyultak elég meggyőzőek ahhoz, hogy szakmai és társadalmi egyetértést és összefogást váltssanak ki, egyszerűen azért, mert nem nyújtottak átfogó megoldást.

Két alapvető dologban hiányzott az egyetértés. Ezek;

- a terület rendeltetése,
- a terület építészeti kialakítása.

Bármiféle megoldásnak az eddig történetek alapján van néhány sarkalatos pontja, amelyet fel lehet használni döntéseknél.

- A Dísz tértől délre eső vári területet csak egységes koncepció alapján szabad helyreállítani, újra felépíteni, átalakítani, vagyis *a terület egyetlen egységként kezelendő*. Csak a palotára és egész környékére vonatkozó átfogó megoldás lehet jó és megfelelő megoldás. El kell dönteni, hogy alapvetően milyen célra akarják használni e területet. Egy fontos célt kell szem előtt tartani, a funkciók keverése közlekedés, védelem, protokoll és jelképi szempontból sem szerencsés megoldás.

- Hosszú távon érvényes és elfogadható megoldás alakítandó ki. Fel kell tételeznünk, hogy a királyi palotán és környékén zajló rekonstrukció évtizedes munka. Eleve ajánlott hosszú távú rekonstrukciós és építési terveit kidolgozni. E terv alapja a funkciók tisztasága, elkerülhetetlen része a meglévő palota külső és belső rekonstrukciója.

- A palota és környéke jelenlegi funkciói nem bővítendőek. Nincs szükség az amúgy is túlzott funkciók további erősítésére, sőt, inkább az ellenkezője lehet cél.

- A terület kulturális funkciója erősítendő, ezzel együtt újra értékelendő a Sándor-palota rendeltetése is.

- *A budai vári királyi palota történeti, építészeti és legfőképpen nemzeti jelkép*. Szükségünk van arra a reprezentációra, amit nyújt számunkra. Helyreállításánál a közérthető és múltidéző építészeti megoldásoknak kell dominálnia – a műemlékvédelem stilizáló, idézőjelbe tevő megoldásai helyett. Megoldásának méltónak kell lenni ezerszáz éves hagyományainkhoz

és korunkhoz is. A helyreállításban keveredhetnek az új és a régi elemek, ám az új ez esetben csak szolgálatát teszi a réginek. E logika szerint Linzbauer-Ybl-Hauszmann féle együttes a lehetőségekhez képest helyreállítandó, mind a tér- és tömegszervezésében, mind architektúrájában és annak részleteiben is – vagyis a külsejében az 1944-es állapotához minél közelebbi formában épüljenek át, illetve vissza a palota és melléképületei. Kívül döntően a következő részletek korrigálandók; Duna-parti homlokzati architektúra, kupola, nyílás-zárók, díszlépcső, tetőrendszer, szeccsiós applikációk, szobrok... A belső térben részlegesen helyreállítandók a barokk és a Hauszmann-féle eklektikus részek, mint elődeink reprezentációjának mindennél jellemzőbb emlékei –, ezek között a templom és a Szent Jobb kápolna is. A Sándor-palota sikeres rekonstrukciója megmutatta a régi forma visszaépítésének lehetőségét, nem csupán az épület homlokzatain, hanem annak belsejében is. A királyi palota rekonstrukciója a homlokzatok és kapcsolt elemek helyreállítását, valamint a belső terek átalakítását jelentik. Az egykori palotai melléképületek helyén a megváltozott viszonyok ellenére rekonstruálható az egykori térrendszer, az egykori épületekkel azonos és/vagy hasonló épületekkel, s az, hogy e hasonlóság épülettömegben a lehetőség szerinti legnagyobb mértékben, architektúrában tágabban értelmezve, belső elrendezésben korszerű elemekkel keveredve hozható létre. A tabáni oldalon emelendő épületek lezárhatják – vagyis térré, térsorrá emelhetik – a palotától északra lévő területet.

- Megvizsgálandó az Országos Széchenyi Könyvtár hosszú távú bővítéseinek és vári fenntartásának lehetőségei.

- A Szent György térrel együtt a Dísz tér kialakítása is megoldandó, s ez a megoldás elvben együtt kezelendő a palotával.

- A Szent György tér és Dísz tér súlypontjában az egykori Honvédelmi Minisztérium-Főhadparancsnokság helyén a vári, és kifejezetten a környező épületállományhoz igazodó arányú új épület emelendő. Az egykori minisztériumi épület ugyanis – és a Dísz tér több háza is – a történeti környezetéhez túlzott méretű (magasságú) volt. Ez lehetne az a karakteres kortársi modern épület, amelyet korunk hozzatessz a múlt helyreállított emlékeihez. Ez az új épület elválasztaná a Szent György teret a Dísz tértől és lezárna a polgárvárost dél felől, de méreteiben nem versenyezne a meglévő műemléki állománnyal. Mindenekelőtt az itt létesülő épület rendeltetését kell meghatározni – mert az az épület hangulatát, látogatottságát és kapcsolatait döntően befolyásolja. ■

A romos királyi palota, 1945. Farkas György felvétele. (BTM Kiscelli Múzeum Fényképgyűjtemény)

Az egykori szocialista ipari városok a 21. században – I. Dunaújváros

MEZŐS TAMÁS

Az I. Világháború után Magyarország területén három jelentős ipari zóna működött. Észak-Kelet Magyarországon Miskolc környéke, Budapesttől nyugatra Tatabánya és Budapest. A II. Világháborút követő a kommunista

egy új, gigantikus vaskohászati kombinát és a hozzá kapcsolódó lakótelep felépítéséről, amelynek célja az volt, hogy megteremtse a hazai szocialista nehézipart. A vízi úton szállított szovjet vasércet feldolgozó vasmű telepítésének eredeti helyszíne a déli határ közvetlen közelében lévő Mohács volt, de a Jugoszláviával kialakult konfliktus miatt nem vállalták a határ közelében a stratégiai jelentőségű ipar telepítését. Ezért esett a szintén Duna-parti településre a választás. „Magyarországon első ízben vetődött fel a kérdés, milyen legyen az új szocialista város, melyek azok a különbségek, amelyek mutatkozni fognak a kapitalista alapítású városokkal szemben. A várostervezés premisszájának tekintették, hogy:

1. A szocialista városnak nincsenek kül- és bel-

hatalom önellátó (autark) gazdaságpolitikát követett. Ennek következménye volt a gazdaságilag potenciális területek gyors ütemű fejlesztése. Ez nem csupán az ipari múlttal rendelkező, magyarországi viszonylatban jelentős ipari múlttal rendelkező területek fejlesztését jelentette, hanem olyan vidékeken is erőltetett ipartelepítés indult meg, ahol korábban ennek nem volt hagyománya. Így hozták létre a gyengébb minőségű barnaszén kitermelésére települt, dél-magyarországi bányászfalu várossá növesztésével Komlót, vagy Leninvárosban a Tiszai Vegyi Kombinátot a kis tiszamenti falu területének felhasználásával. Természetesen a hagyományos iparterületek fejlesztésére is nagy súlyt helyezett a kommunista rezsim. Így fejlődhetett relatíve nagy ipari területté a széntermelésre települt Miskolc környéke: Diósgyőr, Ózd és Kazincbarcika települések bevonásával, vagy a nyugati országokban Tatabánya és környéke. Közülük most csak a legismertebbet, Sztálinvárost vesszük szemügyre. A legnagyobb fejlesztést azonban a hazai acéltermelés új központjának a megteremtésével az egykori Dunapentele területén létrejött Sztálinváros, a mai Dunaújváros felépítése jelentette. A Magyar Dolgozók Pártjának Központi Vezetősége 1949 végén hozott döntést

területei, hanem a szocialista rend demokratizmusa nyilvánul meg abban, hogy a város minden része azonos minőségben épül.

2. A szocialista város és a szocialista ipartelep egy szervezeti egységnek két pólusa. Így a városcentrum és az üzem főbejárata közvetlen vonatkozásban kell, hogy álljon egymással.

3. A szocialista városok szerkezeti felépítésükben és építészeti megoldásokban alkalmassá kell tegyék a várost a közélet minden megnyilvánulása részére, az egyedi családi élettől kezdve az egész társadalmat összefogó legnagyobb demonstratív megnyilvánulásokig.¹

A város 1957-ben elfogadott rendezési terve pontosan tükrözi a fenti elképzeléseket. Nincs külön villaszerű, kertes épületekből álló tisztviselőtelep, hanem valamennyi ház előtt virágágyak, füves, fás parkok húzódnak. Az egész város lehetőleg egyöntetű stílusban épül, és a város középpontjától legtávolabb eső negyedekben ugyanolyan modern, kényelmes házak állnak, mint a város középpontjában. A főtér a vasúttól a városba vezető K-Ny-i harántengely és a régi közszécszelemmel összekötő É-D-i irányú hossz-tengely metszéspontjában helyezkedik el. A térre elképzelt Ta-

Dózsa György út -Vasmű út sarka, a Posta-iroda-bázzsal és az Arany Csillag Szállóval (Weiner Tibor gyűjteménye – a Magyar Építészeti Múzeum tulajdona.)

¹ Weiner Tibor (1), Sztálinváros, szocialista város. A városépítés módszere. *Építés Épitészeti* 1951. 11-12. p. 589

„Szomszéd-sági
egység“ az óvoda
épülete, mögötte
a lakóházakkal
(Weiner Tibor
gyűjteménye –
a Magyar Építé-
szeti Múzeum
tulajdona.)

nácsháza, a Pártház és a Kultúrpalota demonstrációs végpontja a vasmű főbejáratától induló felvonulási útvonalnak. A több mint 60 m, a járdákat is beleszámítva csaknem 90 m széles, közepén parkosított 2x2 sávós főutca tengelyét a tanácsháza, itáliai példákat idéző tornya jelölte ki. Az 1951-ben készített terven a jellegtelen háromszintes városházához, ferde nyaktaggal egy zömök ötszög alaprajzú torony csatlakozik, aránytalanul magas, nyújtott sisakkal, csúcsán a vörös csillag. A tervvariánsok nem csak eszmei értelemben utalnak a középkori olasz városok városházáira, hanem különösen a második tervet szemlélve, óhatatlanul a '20-as, '30-as évek itáliai racionalista építészete kapcsolódik a látottakhoz. A középkor városi demokráciáját idéző gondolat mellett kiemelt figyelem fordult a városi pártbizottság székházának az elhelyezésére. A Pártház kisebb épület, mint a tanácsháza, vagy a szintén a főtérrre tervezett Kultúrpalota. Az épület jelentőségét, eszmei tartalmát elhelyezésével kívánta hangsúlyozni a tervező. A Pártház melletti épületek L betűt formáló tömegével szemben a városháza bejáratának tengelyébe állított MDP székház önálló, centrális, önmagában zárt kompozíció. Rálátását, a görög templomok térbehelyezéséhez hasonlóan² oldotta meg Weiner Tibor. A monumentális fő út, valóban a szocialista város központját és az ipartelepét összekapcsoló gigantikus tengely. Nyugati oldalán lapos tetős, keleti szegélyén magastetős lakóépületek övezik, földszintjükön üzletekkel. A hatalmas promenád a jelentős városi ünnepek helyszíne, itt rendezték a május 1-jei és a november 7-ei fölvonulásokat.

Az új város középületeinek építészeti karaktere meglehetősen vegyes képet mutat. A falusias jelleget mutató óvoda épülettől a modernista gondolatokat megfogalmazó mozi épületig, a klasszicizáló hatást kereső szocreál gondolatok megfogalmazásán át (postaépület, vagy a pártház főhomlokzatának különböző tervvariánsai) a kiegyensúlyozott építészeti arculatot felmutató épületek (pl. a 20 tantermes iskola) a jellegtelen, kifejezetten elhibázott koncepciót tükröző megoldásig terjed (Tanácsháza). A tömegformálásban és a homlok-

zatképzésben – talán a bölcsődéket és óvoda épületeket kivéve – egyaránt a monumentalitás megjelenítésére való törekvés érvényesül.

Az új város területén tervezett korai lakóházakról, a lakásépítés korai történetét bemutató *Hámor István* elmondja, hogy: „Az állami tervezés első éve (ti. 1948. MT) ezen a téren csupán a kísérletek periódusának tekinthető. Abban az időben nem voltak sem konkrét tervezési irányelvek, sem tervezési normák és ezek hiányában a térszükségletek és gazdaságossági követelmények meglehetősen ötleterűek és a tervező egyéni képességétől függőek voltak. Ezek a tervek már úgy-szólván elkészültük időpontjában magukban hordták elmúlásuk csíráit és első felhasználásuk után többé már nem is kerültek kivitelre.“³ Az 1950-től elkészült lakóházaknál a lakásegységek variálhatóságára helyezték a hangsúlyt, illetve az időközben kidolgozott tervezési normatívák alapján meghatározták azokat az irányelveket, amelyek egyértelművé tették, hogy a lakószobák külön bejáratát biztosíthatták, a mellék-helyiségek világítását és szellőzését légaknák beépítésével oldották meg, a WC-k nem a fürdőszobába, hanem önálló helyiségbe kerültek. A zömében két, esetleg háromszobás lakások alapterülete alig érte el a 45-50 m²-t.

A korai épületek homlokzatképzését már az 1951-ben megjelent publikáció sem fogadja el: „... ma már a tervek szerzői sem tartják helyesnek a párkány nélküli tömbszerű silhouettet, a dísztelen, keretezés nélküli ablakokat, a formalista megszokásból fogalmazott erkélyeket és nem utolsósorban a lépcsőházaknál alkalmazott – megvilágítás és szellőzés szempontjából egyaránt használhatatlan – körablak mezőt.“⁴ Az építészettelmélet állandóan felszínre tartott vitáinak eredményeként értékelik Weiner Tibornak, Vasmű u. 1-5. szám alatti 17 tengelyes, csaknem 75 m hosszú ötemeletes épületét, melyből négy adja a főutca Ny-i térfalát. Az eredeti elképzelésektől eltérően a nagy kiüléssű erkélyek kerámialapokkal burkolt, tömör mellvédjeit báboskorlátokkal építették meg. ■

2 Weiner Tibor (1) i. m. p. 591.

3 Hámor István, *Lakóház-típusok fejlődése a Sztálin Vasmű tükrében. Építés Épitészet 1951. 11-12. p. 620.*

4 Hámoni i. m. p. 622.

Egy mindig más(ik) város?

Városantropológiai áthallások Michal Ajvaz regényéből

A. GERGELY ANDRÁS

Bizonyos, hogy a városok antropológiai kutatása, a városiség megértése idestova közel száz esztendeje a felmérések tárgya, s mintegy nyolcvan éve evidenciaként tudjuk, hogy mindaz, amit egy városban ismertnek, tudottnak, közhasználatúnak minősíthetünk, nem több, csupán egyetlen, és korántsem az egyszer-s-mindenkorra érvényesnek tekinthető *olvasat*. A jelenségek maguk, a város a saját széles és hőmpolygó mivoltában is megismerhetetlenek, miképpen a kutatói érdeklődés sem kimeríthető egynémely tudások birtokában, s ezért kérdéseink sem lehetnek megválaszoltak, ha kérdőzőként nem maradunk változatlanok. Mindannyiunk változásai s a megismerendő „város-objektum” ezért azután a megértés határaitra hívják föl a figyelmet. Egy várost megérteni olyan feladat, amelyet a benne élő is csak öncsalással, tévhitekkel, beképzeltségekkel tekinthet elvégzettnek. Mint városkutató, a várost élő mivoltában elemezni és mintegy „felmutatni” próbáló, úgy látom, e regényben, miként a városkutatásokban is a „ki és kihez, mit és miért szól?” dilemmájához érkezőnk, jobban mondva a tudomány kérdező és válaszadó funkciójához, a tudás és a tudatlanság mértéke, értelme, esélytelensége vagy időbeli érvényessége programjához találunk. Ajvaz regénye, egzisztencialista-szürrealista kalandja ezért legalább oly vad filozófiai rengetegbe csábít, mint amennyi felismerési élményt ad Prága egzaktul vagy topológiai pontossággal megrajzolt tájairól. „Csak a változások végtelen fonala létezik, mely újabb változásokat szül. Nem létezik semmiféle autochton város, csak helyek végtelen láncolata, kezdet és vég nélküli kör, melyen közönyösen ömlik át a törvények változó hulláma. Van dzsungel-város, és olyan város is, ahol az emberek az egymást keresztező emeletes viaduktok magas pilléreit lakják, meg pusztán hangokból összeálló város, de létezik mocsár-város, a betonon lassan guruló fehér golyók városa, olyan város, amelynek lakásai szét vannak szórva szerte a világban, sötét felhőkkel borított város, ahol az égből folyton szobrok potyognak, majd törnek darabokra a padlón, és olyan város is, ahol a hold pályája a lakás belseje felé visz. Minden város kölcsönösen közepe és széle, kezdete és vége is egymásnak, egyaránt anyaváros és kolónia.”

A ködösség, a fantázia-szabta létbizonytalanság az őszre hajló vagy párhuzamos hajnalok atmoszféráját idéző prágai miliőben ugyancsak jelen van, s ha „köznap” olvasatát keresném Ajvaz üzeneteinek (azok számára, akik kitartóan kedvelik az egyértelműségeket), semmi mást, csupán lehangoló helyzetjelentést adhatnék: ahogyan járkal Prága utcáin, helyzeti élményei szinte a turistautvonalakhoz kapcsolódnak, ezért bárki elhelyezheti mentális térképén, a regényben éppen hol jár most... – de azon mód csalódik is majd, amint a bédekker alapján kíván helyzetrajzot formálni. Ajvaz ködei nem

a folyó-szelte Prága parkjai fölött vagy a várdomb utcái között szállonganak, hanem az itt és most ismeretlensége, meg a múlt és a lehetségesen tudott vaksi jelen bizonyossága együttesen formálják a képtelen és bizonytalan jövőt, avagy a képzelet rendjét és természetes útvonalait. A ködösség mint értelmi és érzelmi alapélmény tehát úgy lengi át ezt a regényt és ezt a várost, hogy a speciális érdeklődéssel olvasott, városantropológiai „kihallásokat” megengedő szövegkezelés a „sűrű leírás” eszközeivel, a pontoskodó ábrázolás és a mögöttes jelentések kettős olvasatával érzékíti meg (az örökké másik) város terepét, miként a városantropológusok interpretációit is. Ajvaz kötetem pusztán „fordítása” a történések rendjének, nem csupán leíró elbeszélés, hanem folyamatos kontextualizálás is. Merthát, mint írja is: „Megnyílik előtted az összeomlott idők Labirintusa...”, s mert éppen a városantropológusok és városépítésszek élnek a Labirintus szinte biblikus jelentéstartalmának értelmezésével, e szakrális vagy legalább antik képzetrel, mely a biztos bizonytalanságot és labilis bizonytalanságot tükrözve örökkön-örökké, érdemes földélni, ahogyan a várost mint labirintust kezelik réges-régi idők óta. E *kiismerhetetlenségi szimbólum* épp azt jelzi, hogy a madártávlatból leírhatónak tetsző város, vagy a tervezők asztalán egybefüggő város-horizont épp attól válik látszólag áttekinthetővé, hogy elmulasztja a részletek bizonytalanságainak, az összefüggések kósza és kusza rendjének feltárását.

Csakhogy, a labirintus-formán kusza és kiismerhetetlen város az egyik alaptípusa a városhistoria történének, s ezért a városantropológia is csupán hasonlóképpen bizonytalannak tetsző fogalmisággal képes megragadni a saját releváns tudástartalmait. A városantropológiai perspektívából szemlélt, mentálisan megépített, megélt és elbeszélte városról szóló leírás, mely a labirintus-dimenzióktól nemcsak elválasztva, de velük egyidejűleg is egzisztál, adott esetben ugyanabban a társadalmi és imaginációs térben leli meg terepét. A városi társadalom szimbolikus helyszíneit reprezentáló egyes csoportjai olyan *lokális világként* mutathatók be, amelyeket a stabilizálódott történeti állapot teátrális védelme és az átmeneti rítusok sokszínű szerepkészlete jellemez, s amelyek szerepadata a település identitásfenntartását és konfliktusos helyzetben is megmaradt mutatkozását szolgálja. Ezek a nézőpontok kiváltképp a „saját társadalmában kutató antropológus” kérdéseivel és narratív-értelmezési szándékával gazdagok, aki ugyanis a városi társadalom tereit nemcsak térképek olvasatával, hanem a terek értékeihez kapcsolódó „értéktérképek” alapján tekinti át, szembesítve mindezt a hétköznapi történések rendjének látszólagos érdektelenségével, mellette a modernitás-folyamatokhoz kapcsolódó ideák, utópiák, oksági érvek érintésével, főként résztvevő megfigyelésre és elbeszélés módokra alapozott feltáró munka alapján. Ezt a „városképi archeológiát” olyasfajta kutatástörténeti előképekhez lehet kötni, amelyekben a város nemcsak házak és utcák szimpla építmény-együttese, városlakó emberek modernizációs telephelye vagy gyűjtőformája, hanem társadalmi rítusok, belülről sokszorosán tagolt szimbolikus cselekvések, kulturális narratívák univerzuma is.

A prágai városlakók – mint lokális közösség – számára viszont a város nem pusztán utak és utcák, terek és falak, lakóhelyek és köztisztviselők vagy egymás

mellett élő (ám igencsak el-eltérő) létformák szintere, hanem *kulturális hagyományból és topológiai metaforákból álló szimbolikus struktúra* is. Ebben az egyének és csoportok, korosztályok és szakmák, érdekek és szubkultúrák, vallások és etnikai csoportok olyan reprezentációkat építettek ki és formálnak ma is, melyek dorozzák vagy megtestesítik a város történeti-kulturális életrajzát, rendjét és identitását. Számukra az épületek térbeli-topológiai egysége és maga a város „labirintusa” épp annyira az anyagi kövületekben (a Várban, a folyóban, az óvárosi épületekben, a Károly-hídban vagy a régi zsinagógában) rögzül, mint amennyire elképzelésekben, imaginációs formákban, bejáráható és beélhető tartalmakban is. A „közösség önmagára ismerése”, és a mindenki részvétele által megmutatkozó tartalmak viszont ennél sokkal bajosabbak, konfliktusosabbak, mondhatnák: nemcsak kulturálisan hangoltak, hanem modernizációsán érdekléltek is. Ez a kulturális hangoltság mint alaptónus, s az emögött meghúzódó magánéleti szférák adják Ajvaz regényében is az olvasati hátteret, avagy fejezik ki illő mélységig a magánlétek narratíváit, melyek spontánul városi sajátosságai visszakereshetők persze Budapesten vagy Baján, Sopronban vagy Nyíregyházán is, tehát összehasonlíthatók a különbözők is. De a *baszolásokban rejlő különbségek* idővel még fontosabbak tudnak lenni: a kutató érdeklődéssel, vagy a jelentések hálózatát firtató megértő móddal első körben is ott találkozhatni, ahol már megérthető, miért szembezők Prága titkos és ismeretlen világában, „másik városában”, hogy a Lewis Mumford jellemezte módon „szükségletre szükségletre, lehetőségről lehetőségre lépve” formálódott építészeti história, amely *kulturális színpaddá* vált a mai polgári mentalitást éltető városi lakosság számára. Ettől persze szükségképpen vegyes, stílusosan konfúzus lesz a városról alkotható impresszió – de csupán a turistabusz ablakából. Mert az „öslakosok” számára (vagy épp a jelentések titkos terét firtató író és kutató számára) mindez tisztán olvasható kép, imaginárius birtok, virtuális tulajdon, a „saját csoport” (szociálpszichológiai értelmű) tere. Itt, ahol a helyi társadalom otthonosan berendezkedhetett az anciennitás élményében, ahol a vár árnyékában a védettség, a kiépíthetőség, a történeti identitást alakító együtthatások és a lokális közérzet szervezte *folymatok* drámai konfliktusba kerülnek a társadalmi viselkedésmintákban kifejeződő gyakorlattal és *társadalmi ritmus* szabta dramaturgiákkal... itt találja meg igazi szerepkörét az író, s itt lesz otthonos a kutató szemléletmódja is.

A társadalomkutató éppúgy nem lehet biztos abban, hogy a megfelelő, a lehetséges olvasatokból is a legjobbat kiválasztó felkészültség elegendő a város tényleges leírásához. De a városokról való tudás például, ami nem csupán a várostörténetek, vagy mikrotörténet-írók, esetleg városnéprajzosok kiváltsága, egyúttal a kutató érdeklődésnek vagy a megértő befogadásnak-átélésnek is terepe. Olyan terep, amelyen belül nem csupán a város-élmény egésze, hanem a lehetetlen világok is éppúgy megvannak, mint a megértésre nyitottabbak számára a szimpla „város-olvasat”. A társadalmi térben a város történeti-turisztikai értékeit hangsúlyosan belakó érdekcsoport mint közösség van jelen, ugyanakkor a várost az ősiség, a rejtekező más-ként-lét útjára ösztökélő, pragmatikus ideákat forgalmazó készletések gyámolaként jelentkezik a további megannyi átélés és interpretáció. A két érdekszféra természetesen nemcsak a városi tér virtuális fölcsúszásában érdekelt, hanem a térátélés és a téri beszédmód különböző elemeit, narratív készletéseit a *város mint komplex jelentés-struktúra* egészére kiterjesztő gesztussal mindezen küzdelmek *téri dramaturgiáját* is meg-

alkotó módon szervezi. Olyan, a város nagyságával, térbeli helyével, fizikai adottságaival, térszerkezetével és intézményeivel összefüggő, *kommunikált színpatékről* van itt szó, amely a történeti és urbanisztikai értelemben rögzített funkcionális értékek mellé *narratív tereket* rendel, s a reprezentációk szereplőit a fizikai terek képviselőivé teszi egyik oldalon, értelmezési konfliktus bajnokaivá vagy veszteseivé alakítja a másik oldalon. Az olvasó látszólag a kényelmes kívülálló, a távolról leskelődő, a kalandokat racionális derűvel felülbírálni törekvő néző karosszékben kap helyet – már ha képes ott nyugodtan, hi-degvérrrel megmaradni, rákényszerítve az önreflexióra, a kutatás folyamatos önkontrolljára... E *kétszereplős* teátrumban – mely spektákulum-jellegét annyiban is őrzi, hogy a városi közélet szereplőinek többsége visszafogottan dönt a jelenlét és képviselő, résztvevő megfigyelés és beavatkozó buzgalom terén – a múlt felé figyelő, és az újabb nemzedékek számára is ezt a pozíciót ajánló érdekcsoport számára ad menekülési teret. Az ellentétes másik oldalról szemlélve viszont a szakrális közösségek térbeli egysége és hatása olyan *szimbolikus univerzummá* kovácsolódott össze, amelytől téridegen és identitásfosztott jelenségként választják le a másik politikai-gazdasági aspirációk kialakította kör egész csendeszerét. E másik csoport, amely számára a város *mint funkcionális univerzum* képeződik le, a maga pragmatikus terveiben és érdekjátzmáiban szinte (vagy látszólag) tudatosan nem veszi figyelembe a *város mint átélhető élményközösség* (belülről sokszorosan tagolt) egészét, ellenben a maga policy-ját, dramaturgiai szerepét – vagy éppenséggel az „alapító atyák” hitvallását és feladattudatát folytonosan fenntartó kötelezettségét egy sajátlagosan lokalitás-idegen performance-hoz kapcsolja. Pragmatikusan átfurmált saját terti lényegi sajátossága az, hogy szerintük a fizikai értelemben vett város térbeli-kulturális profilját egyedül és kizárólagosan a turisztikai és modernizációs projektumok térségi-regionális modelljéhez lehet és kell kapcsolni, a városi tér lokális dimenzióit csakis a piaci-gazdasági trendekhez és útvonaltervekhez érdemes felzárkóztatni, követve ebben a példakép nagyvárosiság régi modelljét. De ehhez a hagyományos viselkedésminták és kulturális gyakorlatok lényegi megváltoztatására volna szükség. Ajvaz regényével, vagy másik, képzeletszegényebb szemléletmód birtokában... ■

Nem is tudom, milyen buborék kell nekünk?

NAGY GÁBOR

Mert buborék, az kell. Aki manapság építész létére lépést akar tartani az egyre gyorsuló tempóval, ott akar lenni, ahol éppen viszik az aktuális zászlót, az nem kerülheti meg a buborék effektust. Mindez egy korábbi nagyszerű építész konferencián tudatosult bennem, ahol is Jan Kapiczki látványos előadásának egyik fő témája a birgminghami Selfriges áruház buborékja volt. Először úgy gondoltam, az öreg Hristo megint becsomagolt valamit, ő is halad a korrall és már a mostani buborékos, korszerű anyagot használja. De nem, az maga az épület – a katedrális körül, a műemléki környezet minősített esetében – amelyet ráadásul az English Heritage is támogatott. Íme így jut el a Velencei Charta napfényes kontrasztossága a ködös Albionba, avagy ideje nekünk is számbavennünk saját buborékjainkat.

Az első eset nem akárhon, az Andrássy úton történt, az Eric von Egeraat által tervezett műemléki épület átértelmezése, a tetőszinten az azóta „bálnának” elhíresült buborékszerű tárgyalóval. A megvalósulás, az eredmény a művészettörténészek oldaláról sok kritikát kapott, hiszen itt a tetőtérlek sérthetetlenségének szent tehene kapott egy halálos dőfést. Én viszont úgy gondolom, hogy ez az élő műemléki gondolkodás büszkén vállalható eredménye, mikor is a felújítás, átépítés során az eredeti állapot változását, elvesztését, a létrejövő új értékek nagyvonalúan kompenzálják. Az új épületrész extravaganciája ellenére is méreteivel, diszpozíciójával megtalálta helyét. *A buborék illeszkedik.*

A másik a Közraktárak sokáig reménytelennek tűnő esete. A Dunával párhuzamos két kis szerény, de mégis jellegzetes épület közé, a szanosíthatóság okán egy új beépítést terveztek. Buborékosat, amely egyik végétől szelíd előtetőből indul, és a másik végénél már egy szép vonalú buborékká növi ki magát. Az első változat még szimpatikus volt, de aztán a buborék elkezdett nőni, mint egy rákos sejt, a meglévő épületek, nevetéses, szinte fölvonulási épületek helyzetébe kerülnek. *A buborék fölfalja a környezetét.*

És akkor jöjjön a harmadik, a lényeg, a Szervita tér, a Zaha Hadid által tervezett új épület. A reakciók rettenetesen szélsőségesek. Fantasztikus, vagy rettenetes. Fantasztikus, hogy végre itt egy sztárépítész, az eklektika derékig érő ölmisságából végre irányt mutat. Végre kirángat bennünket ebből a Közép-Európai szürkeségből. És rettenetes. Janáky István mondatai kíváncsognak ide: „Egyszer végigjártam Európát egy barátommal meg a fiammal, és visszafelé megállapítottuk, hogy Prága volt a legszebb város, amit láttunk. Na most Jean Nouvel beépített oda egy horribilis épületet, ami annyira nem oda való, hogy azt elmondani nem tudom. Nemcsak építészetileg nem való oda, de semmiféle szellemében sem.” (Volt még itt két érzelmdús mondat, de nem citálnám, mert félrevinné tárgyilagosságra törekvő gondo-

latmenetünket.) Ezek szerint önmagában a sztár-építészettől nem kell hanyatt esni. Maradjunk inkább az épületnél. Ez a terv önmagában nagyszerű. Önmagában, azaz globálisan. És ezen a helyen? Regionálisan? Cságoly Ferenc írja: „*Ma két ellentétes tendencia hat a világ építészetében. Az egyik a globális irány, ami a felszínen csillogó, a másik a regionális-tradicionális fel-fogás, amely azt igényli az építészettől, hogy az idő teljes mélységében ismerje, érzékelje, érezze át azt a helyet, ezáltal azt a szituációt, ahol él és dolgozik. Ismerje annak múltját, a gyökereket, a hagyományokat, és ismerje annak jelenét, beleértve az aktualitások minden rétegét.*” Ezek után félve mondom el saját véleményemet, mert a legyen, ne legyen, vitázó felek egyformán meg vannak részegülve saját igazukról.

Globalitás, vagy regionalitás? Az a probléma, hogy ez a terv önmagában akar lenni, és nem az adott helyen. Egy szabadonálló szobor, amely nem tud szabadon állni, holott lehetne olyasmi is, mint a Hősök terén a kollonnádos oszlopcsoport, amely körülöleli a teret. Csak sajnos a szükségszerű magasságkorlátozás miatt, az eredetnél alacsonyabb buborék ducibb lett, ezáltal éppen a térhez illeszkedés finom ívét veszítette el. A érzékelésének jelzésszerű lehetőségét.

A hivatalos műemléki álláspont az volt, hogy a történelmi városszövetet, annak jellegét fenn kell tartani. Bojár Iván András erre azt mondta, itt már nincs szövet, a II. világháború óta.

Ezek után a Központi Tervtanács kimondta a verdiktet, pontosabban azt, hogy „*üdvözlö az új hangvételű, egyedi építészeti alkotást Budapesten, elfogadja, hogy az elegáns, organikus szerkesztésű épületegyüttes együtt éljen a Szervita tér történelmi épületegyüttesével a meglévő térstruktúra sérelme nélkül.*” Ehhez nincs mit hozzátenni. Sőt, nem is szabad.

Nem is tudom, lehet, hogy túlságosan hozzászoktunk ahhoz a csökött képhez, sztereotípiához, azaz térhatású képhez, hogy a város házakból áll. Különböző házakból, de házakból. És ez egy drámai helyzet, mert keressük, de nem találjuk. Mert nincs. A nincs drámája. Esterházy Péter szerint: „*A drámanélküliség drámájáról szól, azt hiszem, az egész modern irodalom. A nincsben lévő vanról.*” Úgy tűnik, ez illik a nagyon modern építészetre is. Remélem nem az egésze. ■

„...amely azt igényli az építészettől, hogy az idő teljes mélységében ismerje, érzékelje, érezze át azt a helyet...”

Házunktája történelem

Volt egyszer a Gerevich-gárda

A MOB munkatársai 1934 - 1949 között

Magától értetődik, ha a magyar műemlékvédelem körülnézve saját házatáján, leás a maga múltjába, felidézi az intézmény története mellett a nagy elődöket is. Az évfordulós megemlékezéseken kívül adósok vagyunk a műemlékes közelmúlt alaposabb megismertetésével és főként értékelésével. Lapozzuk fel most a Műemlékek Országos Bizottsága közel hetven esztendő történetének utolsó – részben megíratlan – kötetét, működésének legjelentősebb időszakát. Nem vitatható, hogy ezt a korszakot Gerevich Tibor neve fémjelzi, az ő irányításával, az ő koncepciójára alapozott és szakhivatallá átalakult szervezet ekkor élte fénykorát.

ÉRI ISTVÁN

Az 1934-1949 közötti 15 esztendőben elvégzett munkálatokról ugyan több részfeldolgozás készült, de hiányzik az események mögött az ember. Eltekintve néhány szakmai életrajztól vagy annak megfelelő nekrológtól, nincs teljes képünk arról, kik, hányan voltak annak idején a MOB munkatársai? Közülük ki, mikor, miben és milyen mértékben vette ki részét a MOB tevékenységéből?

A tárgyalt időszakban a hivatalnak egymást váltva közel húsz kinevezett munkatársa volt. Hányról tudunk valamivel többet, mint a nevüket?

Egyfajta újkori archontológia keretében kívánom pótolni ezt a hiányt. Az egykori szereplők egyike sem él már, s kevesen hagytak hátra maguk után tudományos kutatás alapjául szolgáló visszaemlékezést. Információim tehát főleg a MOB irattárának többnyire száraz adataira alapozódnak és számos esetben módosítják az eddig publikált életrajzi adatokat.

Néhány kivételtől eltekintve nem túlzás azt állítani, hogy a MOB munkatársai valóban Gerevich gárdájához tartoztak, túlnyomó részben egyetemi tanítványai sorából rekrutálódtak. (Esetről-esetre azonban az is kiviláglik, hogy a professzor szubjektív megítélő képessége és a kiválasztott egyéni ambíciói nem mindig voltak összhangban.) Ám a MOB-nál eltöltött időszak, a feladatok és a lehetőségek mindegyik kiválasztott számára egy életre érvényes útravalót adtak. Ideértve azt a körülményt, hogy az egyetemen eltöltött időszak professzora, mint hivatali főnök, mennyiben maradt meg örökre a „tanár úrnak“?

Az az elhatározás, hogy a MOB megújítása a kezdő, fiatal tanítványok alkalmazása révén oldható meg, nemigen érhető tetten Gerevich megnyilatkozásaiban. Egyetlen alkalommal hivatkozik beadványában egy azóta nyomavesztett tervezetére. „Amint azt már 549/1934. számú felterjesztésemben bátor voltam kifejejteni, a műemlékvédelem tervszerű kiszélesítése és kimélyítése szükségessé teszi egy, a műemléki ügyekben járatos fiatal művészettörténésznek, mint állandó segédmunkaerőnek alkalmazását részint az irodai, részint a szakmunkák végzése körül.“ (Az idézet a Nagy Zoltán alkalmazásával kapcsolatos fogalmazványból származik, dátuma 1935.január 14.) A felterjesztésre vonatkozó fogalmazványt nem találtam.

Mielőtt rátérnénk arra a sziszifuszi, felterjesztések tucatjaiban olvasható hivatalsszervezői munkára, amellyel évek hosszú során át a MOB eredetileg háromfős ap-

parátusát hét-nyolc tudományos szakembert foglalkoztató intézménnyé sikerült fejleszteni, ismerjük meg azt az állapotot, amellyel Gerevich Tibor 1934. január 11-i hivatalba lépésekor találkozott.

A sorok rendezése

A MOB 1881-es alapításakor megállapított alkalmazotti létszámban egy (tudományos) előadó, egy műépítész és egy titkár szerepelt. Kivételes időszakokban, az 1900-as évek elejétől előfordult még egy másodépítési státus is, utójára 1923-ban. Gerevich hivatalba lépésekor is négy szakalkalmazottja volt a MOB-nak. Ám a „felállás“ kissé eltért az évtizedeken át megszokottól. A Tanácsköztársaság idején történt szerepválalása miatt eltávolították Eber László előadót, helyére 1922-ben Pécsről Szőnyi Ottó (1876-1937) került. Lux Kálmán (1880-1961) másodépítész hivatalvesztésre ítélték. Utóda Szeblő Ottó 1923-ban bekövetkezett halála után egyik építési állást sem töltötték be.

A titkári munkakört Gerevich kinevezésekor már dr. Szentiványi Gyula (1881-1956) látta el, nem akármilyen előzmények után. Jogászként állította össze

*Jobbra fent:
Az esztergomi
Bakócz-kápolna
feltárásakor –
Középen Gerevich
Tibor*

az 1915-ben megjelent *A magyar képzőművészek lexikona* első kötetét. Ezért pályáját a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségén folytathatta 1915 augusztusától, mint „tollnok.” 1922 júliusától a Szépművészeti Múzeum I. osztályú irodatisztként, a tudományos segédszemélyzet állományában működött. E mellett elsajátította a restaurálást. Miután a MOB irodái és gyűjteményei 1921-től – *Petrovics Elek* főigazgató jóvoltából – 1935-ig a múzeum emeletén voltak elhelyezve, praktikus megoldásnak tűnt, hogy Szentiványi 1929-32 között mindkét intézmény titkáráként tevékenykedjék – egy fizetésért. Később már csak a MOB titkáráként szerepelt, de létszám tekintetében a Szépművészeti Múzeumhoz tartozott.

Az elnöki munkakör 1922-34 között betöltetlen volt. Elnökhelyettesként a VKM egyik államtitkára látta el a vezetéssel járó feladatokat úgy-ahogy. Furcsa módon viszont, 1932 végén szükségessé vált egy főtítkári státusz létesítése. Ilyen eddig nem volt, hamarosan meg is szűnt. A kizárólag egy bizonyos személy számára kreált munkakörbe 1932. december 10-én dr. *Mészáros Gyula* (1883-1957) turkológust neveztek ki. Ez a derék férfiú tudományos tevékenysége mellett másfajta érdemeket is szerzett. 1920-21-ben résztvett a csehszlovák állam pénze, a sokol hamisításában. Emiatt Bécsben letartóztatták, kaucióval szabadult. Majd rövidesen ott találjuk az 1925-ös frankhamisítók között is. A letartóztatás elől Törökországba szökött. 1932-ben visszatért és – fájdalomdíjként – a MOB főtítkári pozícióját foglalhatta el.

Ezt a meglehetősen kusza állapotot kellett Gerevichnek felszámolnia, mielőtt koncepciója megvalósításához kezdetet volna. Valószínű, hogy a minisztériummal már előzetesen tárgyalt a rendteremtés ügyében, de az ügyintézés lassan, a szokásos bürokratikus úton folyt. Elsőként a „főtítkári” távozására került sor: 1934. március 20-án Mészáros Gyula szabadságra ment, ahonnan nem tért többé vissza. (De a Gyűjteményegyetem helyett az 1934-es VIII. törvénycikkkel megszervezett Magyar Nemzeti Múzeumi önkormányzat szervezetébe magával vitt státuszában továbbra is megmaradt, egészen 1944-ig. Ekkor nyugatra távozott.)

Ezután a MOB-ban tényleges vezető szerepet betöltő előadó személyének cseréje következett. *Hóman Bálint* miniszter 1934. augusztus 30-án így rendelkezett: „Tudomás és megfelelő további eljárás végett értesítem Méltóságodat – írja Gerevichnek – hogy dr. Szőnyi Ottó előadót a Bizottságnál eddig viselt tisztsége alól felmentem és további szolgálattételre a magyar királyi Iparművészeti Iskolához és dr. Genthon István magyar nemzeti múzeumi segédőrt előadói minőségben további szolgálattételre a Műemlékek Országos Bizottságához osztottam be.” Szőnyi (1876-1937) már nem tudott alkalmazkodni az új vezetés elképzeléseihez. A megelőző években érett be és fejeződött be tudományos pályafutása. Az Iparművészeti Iskolában kapott megbízatása – az egyházművészet tanára lett – kitölthette hátralévő éveit. Az 1922-es XIX. törvénycikkkel létrehozott Országos Magyar Gyűjteményegyetem alkalmazotti névsorában a MOB munkatársai nem szerepeltek, így ő sem. (Csak az 1934. évi VIII. t.c. működési szabályzatának értelmében került a MOB a MNM Tanácsának fennhatósága alá.) Az átadás-átvételi eljárás szeptember 11-én, tapintatos módon csupán Szőnyi, Gerevich és Szentiványi, mint jegyzőkönyvezető között zajlott le. Dr. Genthon István (1903-1969) szeptember 15-én foglalta el hivatalát első Gerevich tanítványként

1934 folyamán személyi ügyekben további intézkedésekre nem került sor, de az akták másolataiból kitérjük, hogy dr. Nagy Zoltán már július elsejétől

Gerevich Tibor
az 1930-as évek-
ben

buzgólkodik a Bizottságnál. Ismerjük az 1922. szeptember 1-jén kinevezett irodai segédtsízt/díjnok *Kautezky Larder Dezsőné* nevét is, *Saláth Ferenc* hivatalsegédével együtt, aki 1919-től áll a MOB alkalmazásában. A Bizottságot a VKM azonban szívesen látta volna a Szépművészeti Múzeum épületén kívül: 1934. január 8-án, tehát Gerevich hivatalba lépése előtt már sürgetik kiköltözésüket. (Erre csak egy jó év múlva kerülhetett sor, amikor Petrovics Eleket nyugdíjazták. No és amikor *Zichy István*, a Történeti Múzeum főigazgatója átengedte a MOB számára az Iparművészeti Múzeumban lévő szolgálati lakását – jobban mondva lakosztályát.

A megfelelő munkakörülmények kialakításához nemcsak a költöztetés, hanem a még elintézetlen személyi ügyek intézése is hozzátartozott 1935 első felében. Elsősorban dr. Lux Kálmán újbóli munkába állítása! Logikus volt, hogy Gerevich a vele egy korosztálybeli Szentiványi és Lux szakértelmére, munkabírására alapozott, elsősorban a folyó mindennapi ügyek intézésében. Ügyelt tekintélyük, pozíciójuk külső és belső elismertetésére Nemcsak az újjászervezés idején, hanem jóval később, az 1945-48 közötti u.n. rehabilitációs lehetőségeket felhasználva igyekezett a 2500/1945 ME rendelet alapján eljárni, miszerint „...a köztisztviselők rangsorolásán régebben esett sérelmek orvosoltassanak.”

Lux Kálmánt 1919. október 22-én azonnali hatállyal bocsátották el a MOB-tól. Az azóta eltelt másfél évtizedben – önállósítva magát – továbbra is foglalkozott műemlékekkel. 1925-től már a MOB bizottsági ülésein is részt vett, tanított az egyetemen, kormányfőtanácsosi címmel is kitüntették. Végleges és hivatalos visszatérésére szeretett hivatalába mégis 1935. július 9-ig kellett várni. Ekkori keltezésű a Hóman Bálint által aláírt kinevezési okmánya: műszaki tanácsosi minőségben a VII. fizetési osztályba. (Más, 1947-es történet Lux korábbi szolgálati idejének elismertetése. Lásd: *ÖRÖKSÉG* 2007. december.)

1935. július 1-jei hatállyal részben orvosolták Szentiványi korábbi sérelmeit: őt is előléptették a VII. fizetési osztályba, miután a VIII.-ban 14 éven át rostokolt, arra való hivatkozással, hogy 1919-ben nem viselkedett makulátlanul.

A három öreg ezután boldogan élt, munkálkodott, amíg a MOB 1949. december 15-én meg nem szűnt... ■

A Wekerle-telep

A kontinens egyik legelső és legnagyobb kertvárosát ma külföldön nem ismerik. Az arra tévedt építészek csodálják, az ottlakók pedig szeretik. A centenáriumi év óriási eredménye lenne, ha külföldön is újra rangján ismernék, az építészek látványosságként csodálnák és kívülről is egyre többen szeretnék a Wekerlét. A centenárium kiváló alkalom arra, hogy minél többen ismerjék meg ezt a világot, mert e nélkül védelme sem biztosítható.

NAGY GERGELY

Nem egy városrész, nem lakótelep, nem kisváros. Munkás-, tisztviselőtelepként kezdték építeni, s mire megépült már csak Wekerleként emlegették. Hosszabb szünet után ma újra Wekerle-telepnek ismerjük. Kezdetben nem volt ez hivatalos elnevezés, szépen, lassan lett a pénzügyminiszter-miniszterelnök neve földrajzi név.

„Kós Károly teljesen zárt térfalak építésével tette érzékelhetővé a teret...”

Később hagytuk és segítettük elfelejteni. Rossz kicsengetése volt a Wekerlének is és a telep szónak is, az 50-es években még az elbontása is szóba került. Az emlékezet és a hagyomány azonban erősebb volt, s ma ismét természetesen, hogy a Wekerle az Wekerle.

Ez az év kiváló alkalom arra, hogy tegyünk is azért, hogy üzenetét, értékét és tartalmát is megismerjük. Idén száz éve, hogy törvény született 10 000 munkáslakás felépítésére. A Wekerle kormány érdeme a program elindítása. Ennek részeként épült 20 000 lakos részére a teljesen új város – korabeli hivatalos nevén

„kispesti munkás-, és tisztviselőtelep“. Az akkori Budapest határán kívül, a Határ úton túl – egy művelhetetlen homokos területet választottak. Az önálló Kispesthez tartozott, de Budapesttel kiváló közlekedési kapcsolata volt a helynek. Mivel elsősorban a fővárosban lévő állami vállalatokban, gyárakban dolgozóknak építették a lakásokat a közlekedés megszervezése is fontos szempont volt.

A szociális programon túl az állami vállalkozás egyik nem titkolt célja volt, hogy letörjék az elszabadult fővárosi lakásárakat és lakásbérleti díjakat. A jobb elérhetőség miatt a fővárosba költözők nagy csoportja megnövelte a bérlakások iránti keresletet. Az épületek tulajdonosai nem voltak érdekeltek épületük megújításában. A megcsontosodni látszó elavult beépítési rend a dinamikus fejlődő város megújulását veszélyeztette. A fővárost Bárczy István polgármester képviselte a program kialakításában. A lakásépítési gyakorlatot tanulmányozva bejárta Európát és az angol kertvárosépítési példát javasolta követendőnek. Ekkor már öt éve épült Letchworth, az első kertváros. Ebenezer Howard volt a gondolat atyja, aki külön könyvet írt a városok megújulásáról, építési lehetőségeikről, a szervezeti rend és a gazdasági feltételek biztosításáról. Gondolatának előképét azok a filantróp gyárosok új települései hordozzák, akik a bűzös ipari városokat elhagyva teljesen új helyen építették fel modern, levegős ipari központjukat. Titus Salt, George Cadbury, Lever Leverhulm Saltaire-t, Bournville-t, Port Sunlight-ot építette fel, s ezek a városok mai szemmel is kivételes együttesek lettek. Howard, parlamenti írnokból lett a városépítészet meghatározó alakja, aki szerint a kertvárosépítés távlati célja a városrendszer teljes átalakításának segítségével az élet megújítása. A mezőgazdasági települések közössége és egészséges életvitele csak a kertvárosokban öröklődhet tovább – ott, ahol a nagyvárosok előnyei is élvezhetők. Tomorrow című munkája inkább összegző mű, ahol a korábbi városépítészeti elgondolásokat egységes rendszerbe foglalta. Korszakalkotó a tekintetben, hogy ehhez az elképzeléshez megvalósítást segítő gazdálkodási, fenntartási rendet is elképzelt. Gondolatának hatására a világ számos országában kertvárosépítő társaságok szerveződtek és segítettek eredményesen az új tudománnyá alakuló városépítészeti megszületését. Ennek bizonyítására kezdtek Letchworth felépítéséhez vállalkozási alapon 1903-ban.

Ez az építészeti modell és a látott példa lett a Wekerle-telep elméleti alapja. Tudatosan vállalták a kertvárosépítészet szellemét, annak programja szerint hirdettek 1908-ban két építészeti tervpályázatot. A településrend kialakítására és a típusépületek megformálására írtak ki építészeti pályázatokat. Az állami háttér az angol kertvárosépítészeti gyakorlattól kedvezőbb körülményeket teremtett a megvalósításhoz. Ezért míg Letchworthban az első világháború előtt még csak cca.

9000 lakos élt, a Wekerle már majdnem 15 000 ember otthona volt. A gyors megvalósulási ütem gyorsan megvalósítható tervet is követelt. A tervpályázat tapasztalatait felhasználva Győri Ottmár, a pénzügyminisztérium szakembere kapta a feladatot a teljes program megvalósítására. A tervezést, a kivitelezést irányította, később ő lett a kertváros első gondnoka is. A tervpályázat legsikeresebb résztvevői kaptak megbízást a tervek elkészítésére. Győri Ottmár alakította ki a geometrikus szerkezeti rendet, határozta meg a szabadonálló épületekből álló teljes település világát. A sugárutak, a körutak jelentőségét a szabályozási szélesség, a beépítés magassága és a kertészeti kialakítás hangsúlyozta. A legkisebb utcákban már csak hat méter volt a közterület szélessége, de kisebb földszintes épületeket építettek és megnövelték az előkertek méretét. Az épületek a fővároson kívüli területen nem kellett, hogy kövessék a fővárosi előírásokat. Kevésbé szigorú követelmények szerint építettek a lakásokat, a zöldterület értékeinek a kihasználása miatt mégis egészségesebb lakókörnyezet alakult ki. Minden lakáshoz külön kertrész tartozott, a telep kerterésze minden telken segítette a zöltség-és gyümölcs-termesztést.

A főtér építésének külön története van. A miniszterelnök folyamatosan figyelte a tervezést, az előkészítést és a kivitelezést. Győri Ottmár több változatot készített a főtér megformálására, de egyik elképzelése sem bizonyult sikeresnek. Ezért külön pályázatot hirdettek a főtér kialakítására. Ezt a meghívásos pályázatot nyerte meg Kós Károly, aki teljesen zárt térfalak építésével tette érzékelhetővé a teret. Két oldalt az utak fölött kapukkal kötötte össze a térfalat, a főváros felé vezető út felől szabadon hagyta az út kapcsolatát. Erre az irányra, a főtér közepére javasolta a – soha meg nem épült – kaszinó tornyát szervezni. Ez az egyetlen hely, ahol Kós városépítészeti gondolatai megvalósultak. Megkötötte a gerincvonalat, a párkánymagasságot, útsatlakozásoknál átforduló oromfalat, tetőépítményeket írt elő. A tér 1926-ban lett kész, de a lakóépületeknél megtartották elképzelését még akkor is, amikor már nem vehetett részt a világháború után a másik két téroldali

munkákban. A templom tornya vette át a kaszinó tornyának városépítészeti szerepét, bár maga az épület idegen az eredetileg elképzelt beépítéstől.

A területen megszervezték a teljes közintézményellátást, a telepnek saját közműrendszere volt saját víztoronnyal, szennyvízelvezető rendszerrel. A lakóhely és a munkahely közösen segítette a ma kissé szigorúnak tűnő rend megőrzését. Ez azonban a nyugodt életet a környezet rendjét és a közösség kialakulását segítette, vagyis az ittlakók érdekét szolgálta. A gondnokság a társasági életet is szervezte, minden korosz-

tály továbbképző kör, sport, dalárda, és más klubrendezvény közösség formáló programjában vehetett részt. Az ország minden tájáról érkező lakosok igen hamar közösséggé szerveződtek.

A Wekerle közvetítésével a kertvárosépítészeti világa tovább élt. Fleischl Róbert a győri Ágyúgyári lakótelep, Barát Béla és Novák Ede az albertfalvai OTI telep kialakításakor hasznosíthatta wekerlei tapasztalatát.

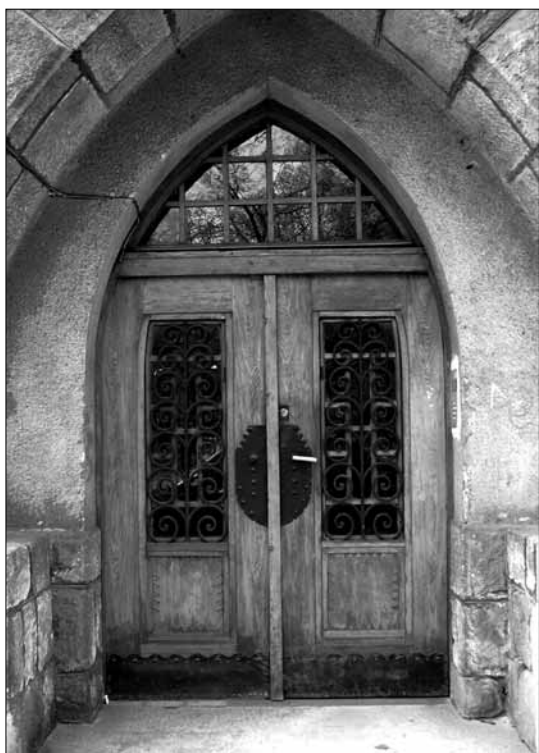
A Wekerle mint a gondolat őshazájából is szívesen jöttek tapasztalat cserére addig, amíg érdemes volt. Mára elfelejtettük, hogy az 1945 utáni sajnálatos átrendeződés, az 1990-es évek lakásértékesítési kampánya sokat ártott a helynek. Nincs hajdan volt szemléletű és igényességű gazdája a területnek. Időközben a főváros is körbenőtte, amikor kiterjesztette határait. Mégis a terület megőrizte önállóságát, városépítészeti egységességét.

Újjalakult a Wekerlei Társaskör, s ha hagyják, igen sokat segít a helyi építészek szervezete. Ez azonban a húszezres lélekszámhoz képest még nagyon kevés. A terület fővárosi védelem alatt áll, folyamatban van országos védelem alá helyezése.

A kontinens egyik legelső és legnagyobb kertvárosát ma külföldön nem ismerik. Az arra tévedt építészek csodálják, az ottlakók pedig szeretik. A centenáriumi év öríási eredménye lenne, ha külföldön is újra rangján ismernék, az építészek látványosságként csodálnák és kívülről is egyre többen szeretnék a Wekerlét. A centenárium kiváló alkalom arra, hogy minél többen ismerjék meg ezt a világot, mert e nélkül védelme sem biztosítható. ■

„Győri Ottmár ...kapta a feladatot a teljes program megvalósítására...”

A felvételeket a szerző készítette

Műemléki-régészeti értékeink nyomában

A Védési Osztály rovatának legújabb nyári kalandozása ezúttal a Tihanyi-félszigetre, a tihanyi bencés apátság két egykori birtokára, illetve Balatonfüred mai központjába viszi el az olvasót, ahol a kirándulókat különböző korokból származó történeti-régészeti-építészeti értékek várják.

A tihanyi Óvár őskori sánca

NAGY LEVENTE

A 219 m magas Óvár erődített települését már a tihanyi bencés apátság 1055-ben kiadott alapítólevele is megemlíti: „Körös-körül a tó van és a régiek keze munkájával épített és készített földsánc“. A Tihanyi-félsziget keleti részén emelkedő, 500 m széles, 800-900 m hosszú, nyugati és keleti oldalán meredek lejtővel határolt fennsík jó természetes védettséget nyújtott az őskorban itt megtelepedőknek: a kora bronzkori zóki kultúra, a középső bronzkori mészbetétes edények kultúrája, a késő bronzkori halomsíros és urnamezős kultúra, valamint a kora vaskori Hallstatt és a késő vaskori kelta kultúra közösségeinek. Feltehetően a vár kora vaskori történetéhez tartoznak hozzá az Óvár délnyugati lábánál álló halomsírok (egy tumulus az 1970-es években kialakított autóbusz parkoló keleti szélénél egy füves-bokros területen, a másik pedig a parkoló melletti temetőben magasodik, az 1970-es évek elején elpusztult, de előtte részben feltárt három halom közül kettőből Kr. e. 8-7. századi leletek kerültek elő).

A fennsík nyugati és déli szélét a késő bronzkorban vagy a kora vaskorban egy 1120 m hosszú sánccal és egy 170 m hosszú árokkal erősítették meg, majd később, talán már a kelták idején, egy patkó alakú újabb sánccal két részre osztották. A plató északnyugati sarkában kialakult így egy 200 x 200 m nagyságú, önálló erődítéssel rendelkező felső vár, amelyet dél felől egy kelet-nyugati irányú sánc és árok választotta el az erődített település többi részétől, az alsó vártól. A két vár-részt elválasztó egykori sánc mai is jól látható, egy részét azonban kertek kialakításakor lefaragták, árkat feltöltötték, részben beépítették. A fennsíkot érintő

építkezések, vízvezeték-fektetések alkalmával többször is átvágták a fa-kő szerkezetű sánccot. Metszetében mésztufa- és mészkődarabokat, vesszőlenyomatot paticsdarabokat figyelhettek meg, építésének pontos kora azonban továbbra is ismeretlen maradt. A felszínen előkerült cserepek alapján a biztonságot nyújtó erődítmény a kora Árpád-korban népesült be újra.

Az Óvár délkeleti szélén állt egykor az alsó vár kapuja, amelyet egy modern kocsiút építéskor kiszélesítettek. A műút déli oldalán található erdőben emelkedik az Attila-domb, ahol a sánc nyomvonala szintén jól követhető. A domb délkeleti legmagasabb pontján épült fel a tihanyi kálvária, ahonnan jó rálátás nyílik a bencés apátságra. A régebbi megfigyelések szerint a sánc ezen a részen elérte a háromméteres magasságot is, de nagy részét a kálvária építéskor elpusztították, innen már nem követhető tovább.

Az Attila-domb megmászása után a Z jelű ösvényen haladunk tovább észak felé, követve a nyugati sánc észak-déli nyomvonalát. Jobb kéz felől a sánc tetejét elcsúfító, engedély nélkül épített kerítések éktelenkednek, de bal kéz felől a félsziget belsejére nyíló páratlan kilátás a kis ösvényt Magyarország legszebb turistaútjainak egyikévé teszi.

A fennsík északi szélén hamarosan magunk mögött hagyjuk a sánccot, és az erdőbe bekanyarodva (továbbra is a zöld jelzést követve) fokozatosan ereszkedünk lefelé a hegyoldalra. A turistaút elhalad a bazaltsziklába vajt II. század eredetű remetebarlangok mellett, ahol táblák mutatják be az ösvény mellett található négy barlangcsoport történeti-régészeti értékeit. A hegyoldalon lefelé sétálva érintjük a Ciprián-forrást, majd néhány perces gyaloglás után már a Balaton partján találjuk magunkat, a tihanyi hajóállomásnál. ■

Az Óvár sánca engedély nélkül épült kerítéssel

A balatonfüredi fürdőtelep

Tihanyból Balatonfüred felé hajózva, fokozatosan tűnnek fel előttünk következő úti célunk, a 2005-ben műemléki jelentőségű területté nyilvánított füredi történelmi fürdőtelep épületei. A part mentén évszázados faóriások alatt, szobrokral ékesített nagy parkon haladunk keresztül a Gyógy-tér felé. Itt már a műemléki jelentőségű területen járunk, amely nagyjából a Séta utca – Szabadság utca – Balaton-part – Honvéd utca – Huray utca – Petőfi Sándor út által határolt területet öleli fel.

A mai Balatonfüred egyesítése előtt három fő településrészből állt: a parttól északnyugatra fekvő, középkori eredetű Füred faluból, a szintén középkori előzményű Arács községből, és a Gyógy-tér környékén a 17. század második felében felfedezett hét gyógyvizes forrás körül kialakuló Savanyúvízből, amely a 18. század közepén került a tihanyi bencés apátság tulajdonába. A szerzetesek jó érzékkel kezdtek hozzá a birtokukba jutott különleges kincsek kiaknázásához: 1770-1790 között vendéfgadókát és fürdőházakat kezdtek el építeni a források körül; az egykori szerény szállások helyén állnak a Gyógy-teret övező épületek, például a teret kelet felől lezáró Európa-hírű Szív-kórház hatalmas loggiás, nyitott erkélysoros épülete.

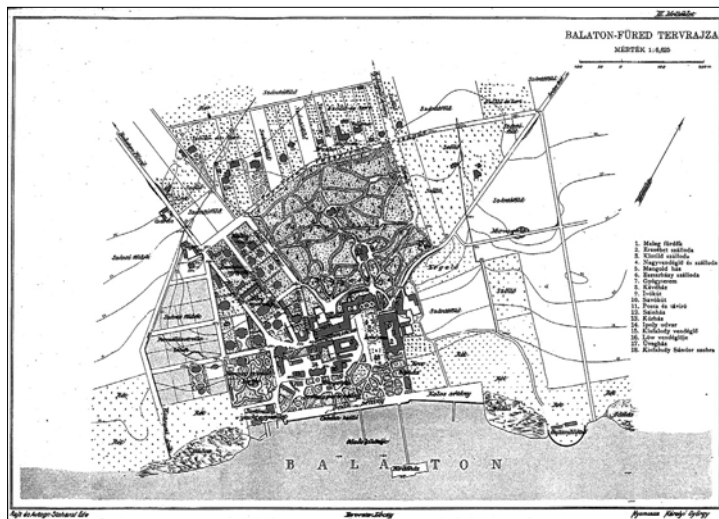
Miután II. József feloszlatta a szerzetesrendeket (1786), a fürdőhely kezelése a Vallásalaphoz került, magántulajdonosok is építkezni kezdtek a területen. 1795-98-ban épült fel késő barokk stílusban a vasrácsos, oszlopos erkéllyel díszített homlokzatú Horváth-ház (Gyógy-tér 3.), de a legjelentősebb építkezés kétségtelenül a Szív-kórház mögött, a Gyógy-tértől keleti szomszédságában elterülő késő barokk Eszterházy-kastély volt (1793).

1789-ben elkészült a fürdőházaktól északra elterülő terület rendezési terve, amely a korabeli társasági igényeket figyelembe véve szerint egy ívelt vonalvezetésű sétautakkal, kör alakú pihenőkkel, sűrű erdőrészletekkel, mesterséges tóval, és különleges kerti épületekkel (Nymphák terme, Daphnis-völgy, Egyetértés temploma, Diadalív, Obelisz) színesített angolkert vonzotta volna magához a Rousseau által kiadott „viszsa a természetbe” – jelszót követő vándorokat. A fürdőhely a 19. század első éveiben már birodalom-szerzte ismert volt, a konjunktúra hatására mind a birtokaikat 1802-ben visszakapó bencések, mind a környéken telkeket vásárló magánosok korszerűsíteni, bővíteni kezdték meglévő épületeiket. A bencés rend azonban számottevő anyagi erőforrások hiánya, illetve a felvilágosodáshoz kapcsolódó természetkultusz divatos szellemiségével szembeni visszafogottsága miatt nem valósíthatta meg az 1789-es grandiózus terveket (későbbi térképek tanúsága szerint csak a sétautak, tisztások, pihenőligetek készültek el az angolkertben, amelynek megmaradt része a Petőfi Sándor útig terjedő Fenyves park). Elkészült viszont az a négy hársfasorból álló szabályos alaprajzú liget, amely a mai Gyógy tér közepén felbugyogó, kellemes ízű, egészséges „savanyúvizet” adó forrás 1802-ből származó hangulatos klasszicista ivócsarnokát vette körül.

Az 1830-as évektől kezdve a neves vendégek (Deák Ferenc, Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós), újságírók, a rendi nemesség reformirányának képviselői, valamint a gazdag polgárság képviselői egyre gyakrabban gyűltek össze a népszerű fürdőtelepen, ahol a császári kémekek nehezebben tudták a megfigyelt személyeket szemmel tartani. 1825-től kezdve jelentős társasági eseménynek számított a Horváth-házban megrendezett Anna-bál is. Az ingyenc vendégsereg gyomráról az 1770-es évek óta folyamatosan bővülő Nagyvendéglő

(Gyógy tér 1, Blaha Lujza u. 6.), szellemi élményeiről a mai Gyógyterem helyén közadakozásból megvalósult magyar nyelvű kőszínház (1831), lelki-vallási igényeiről pedig a Fruman Antal által épített klasszicista Kerektemplom gondoskodott (1841-1846, Blaha Lujza u. 1.). Ez utóbbi épület elegáns kupolájának kazettás-rozettás mennyezetével és az oromzatos előcsarnokot tartó négy ión oszloppal Balatonfüred legismertebb építészeti értékei közé tartozik.

Füred második fénykora az 1860-as évekre esett, ami-

kor Erzsébet királyné 1866. évi tervezett látogatásának hírére újabb építkezések kezdődtek az ekkoriban már átlag évi 2500-3500 fős vendégforgalmat bonyolító üdülőhelyen. A tihanyi apátság is tovább bővíti ingatlanait: ebben az időben készül el a mai Szív-kórház kiépítése a ma is látható nyugati és déli homlokzattal (a legfelső emelet az 1912-13. évi bővítés eredménye), a Gyógy teret észak felől lezáró Gyógyterem (1878), illetve a szálláshelyeket a fürdővel összekötő fedett sétány. 1861-ben klasszicista stílusban felépül a később Blaha Lujza villaként híressé vált nyaraló (Blaha Lujza u. 4.), Balatonfüred egyik jelentős látványossága.

1869 után az apátság által eladott, felparcellázott területeken, majd a század utolsó éveitől kezdve az Angolkert körül sorra nőttek ki a földből a klasszicizáló, romantikus, historizáló, ún. svájci stílusú villák, nyaralók, s kialakul az üdülőhely mai településszerkezete. Ha a Gyógy teret elhagyva nyugat felé folytatjuk sétánkat a Blaha Lujza utcán és a Jókai úton át a Honvéd utcáig, lépten-nyomon belebotlunk a K.u.K. korabeli villaépítészet reprezentatív alkotásaiba. A már régóta műemléki védelem alatt álló romantikus villák (Huray-villák, Blaha Lujza u. 2, 1868; Dóry-villa, Jókai u. 32, 1869) megtekintése után nem hagyhatjuk ki a historizáló nyaralókat sem. A híres Jókai-villa (Honvéd u. 1, 1870-71) és káptalani villa (Honvéd u. 4, 19. század vége) mellett külön figyelmet érdemel a 2005-ben műemlékké nyilvánított Vaszary-villa (később honvéd-üdülő) kétszintes, loggiás, tornyos épülete (Honvéd u. 2, 1891-92).

A 20. század első felében újabb nagy építkezések zajlottak le az üdülőterületen: 1912-13-ban a Gyógy-teret övező épületeket, 1928-ban a Vaszary-villát bővítették. Balatonfüredi időutazásunk végére maradt a történelmi fürdőterület területén kívülre eső, de az MJT-be építészeti kvalitásai miatt mégis befoglalt kakukktójás:

A füredi történelmi fürdőtelep alaprajza

Balatonfüredi villák a század-előn

az Annabella Szálló 1965-1968 között, V. Pázmándi Margit tervei szerint elkészült épülettömbjének hosszan elnyúló kék-fehér hasábjára, amely a Kádár-korszak építészetének emblematikus alkotása.

A késő barokk fürdőházakból a klasszicizmus, romantika és eklektika korában kifejlődő, nemzetközi népsze-

rűségű üdülőhelyen a magas társadalmi rangú látogatóközönség igényeinek megfelelő, magas színvonalú építészeti alkotások születtek, amelyek az üdülőépületek szinte minden típusát, megjelenési formáját reprezentálják. Az Annabella szállóval kibővült balatonfüredi történelmi üdülőttelep a magyar fürdőélet két évszázadát bemutató komplex építészeti együttes, amelynek egy 18. század végi eredetű, folyamatosan fejlesztett, bár befejezetlenül maradt angolkertje ad pompás természeti keretet. Balatonfüredi kirándulásunk befejezésekképpen érdemes egy hosszabb sétát tenni az egykori angolkert faóriásai között. A Fenyves park déli szélén, egy mesterséges domb tetején az egykori füredi színházról származó, bájos gloriette-be foglalt hat kőoszlop dacol az idővel, a reformkori kulturális élet egykori virágzásának néma emlékműve. Az 1951 óta régészeti védettség alatt álló tihanyi Óvár revíziója Nováki Gyula és Uzsoki András, a balatonfüredi MJT védési dokumentációja Kovács Klára kutatásai alapján készült. A füredi MJT rövid leírását Kovács Klára fontos topográfiai-építészettörténeti megjegyzésekkel segítette. ■

A tihanyi Óvár fényképét a szerző készítette, a balatonfüredi MJT-ről készült képek a Védési Osztály adattárából származnak.

Bibliai kert nyílt a Sárospataki Református Kollégium udvarán

A bibliai kert a Sárospataki Kollégium udvarán, a Múzeum előtt található. A kert Győri István teológiai tanár vezetésével, a teológiai hallgatók kétkezi

Érdeklődők a kollégium udvarán, a bibliai kert előtt

Fotó: a szerző

munkájával jött létre azzal a céllal, hogy a kollégium diákjainak, az ideérkező vendégeknek, látogatóknak bemutassák azokat a bibliai növényeket, amelyek az itteni éghajlati viszonyok mellett is nevelhetők, ezzel is segítve a Biblia jobb megismerését.

Természetesen nem lehet a Biblia minden növényét bemutatni, hiszen ezek egy része nálunk csak üvegházban nevelhető. A fagyérzékeny növények (pl. olajfa, pálmafa) szabadon csak tavasztól ősziig láthatók,

ezeket télre zárt helyre kell vinni.

A bibliai növények egy része ma már nagyon nehezen azonosítható be, vagy a különböző fordításokban eltérő néven szerepel.

Több növénynevét gyűjtőnév a Bibliában, azaz többféle növényt is takar. Ilyen pl. a „mezei virág“ kifejezés. Ezért több olyan virágfajtát is találunk itt, amelyek a Szentföldön őshonosak, vadon is élnek. Hozzánk a keresztes háborúk és a törökök közvetítésével kerültek (pl. pipacs, nőszirmfélék, tátika).

Jelenleg az alábbi növényeket találjuk a kertben: alma, aloé, árpa, babérfa, barátságserje, búza, cédrus, ciprus, diófa, festőfű, eperfa, füge, gránátalma, hagymafélék, izzóp, kakukkfű, katáng, konkolybúza, koriander, koronás margitvirág, köles, krisztustövös, lencse, levendula, liliom, magyaltölgy, mályvarózsa, mandula, menta, mirtusz, nárcisz, olajfa, oleander, pálmafa, papi-rusznád, perzsa nád, platán, ricinus, ruta, szellőrózsa, szilfa, szőlő, üröm, vadolajfa, zsálya.

A kert átadása a „2008 a Bibliai éve“ programsorozat keretében történt június 6-án, azóta látogatható.

Győri István

Jakováli Hasszán dzsámija a pécsi EKF-programban

Megállapodás született Pécs város önkormányzata és a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága között a Gondnoksághoz tartozó Jakováli Hasszán dzsámi és az Idrisz baba türbe helyreállítási programjára. A legutolsó, június 12-i egyeztetés – amelyen Gonda Tibor alpolgármester és dr. Varga Kálmán, a Nemzeti Gondnokság vezetője vett részt – értelmében az Európa Kulturális Fővárosa program keretében mintegy 200 millió forint keretösszeg szolgálhat majd arra, hogy a jeles török emlékek 2010-re megújuljanak, és eredeti szépségükben várják a látogatókat. (MNG)

Milliárdos kormánydöntés: Kulturális központtá válva újul meg az edelényi kastély

Három év múlva megnyílhat a Kastélysziget kulturális – turisztikai központ a csaknem háromszáz évvel ezelőtt épített edelényi kastélyban. A Kormány június 25-i ülésén minősítette „kiemelt” projektté a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága „Kastélysziget kulturális – turisztikai központ Edelény” elnevezésű projektjét, így 2,2 milliárd forintból újulhat meg az Aggtelek kapujában, található L’Huillier-Coburg-kastély. Az edelényi kastély helyreállítása a Cserhát és a Galyaság turisztikai fejlesztését szolgálja.

A L’Huillier-Coburg-kastély az ország egyik legnagyobb és legjelentősebb barokk kastélya, melyet Kelet-Magyarország Fertődjeként tartanak számon. Az 1727-28-ban épült együtttest a lotharingiai származású L’Huillier Ferenc János egri várkapitány építette, aki Buda visszafoglalásában, s e harcok során szerzett érdemeiért kapott bárói címet. A kastély terveit *Giovanni Battista Carlone* egri püspöki építész készítette. A cour d’honneur-ös, két saroktoronyos épület egyéni megjelenésű, főhomlokzatánál a héttengelyes, négyszintes középrizalit dominál. Az 1770-es években alkotta meg *Lieb Ferenc* festő a kastély emeleti hét szobájának rokokó díszítőfestését, amely a legteljesebben fennmaradt világi falképegyütteseink közé tartozik. (Érdekessége, hogy a falképek női figuráinak mindegyike Mária Terézia arcmását mutatja.)

A 19. században Edelény a Szász-Coburg-Gothai hercegi család birtokába került. A família a kastély egy részét 1861-ben Járásbíróóság céljaira engedte át. 1928-ban az Igazságügyminisztérium tulajdonába került, amelyben még börtönszárnyat is létesítettek. A második világháború után lakások, óvoda, Járási Ügyészség kapott helyet a kastélyban, parkjának jelentős részét pedig felszabdalták.

Az 1990-es években hosszú ideig üres álló és romló műemlékegyütttest 2001-ben vette át a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága, és elvégezte a legégetőbb állagvédelmi munkákat. 2004-2006 között egyes részek helyreállítására – például a középrizalit tetőszerkezete – is sor került, s az intézmény 2006-ban megkezdte egy 2,2 milliárd forintos nagyságrendű uniós projekt kimunkálását.

A régió egyetértését is bíró projekt fő tartalma a főépület külső-belső felújítása, a termeiben található művészeti értékek restaurálása, illetve a hosszú távon történő fenntartás és értékmegőrzés érdekében az épület megfelelő turisztikai-kulturális hasznosítása, az idegenforgalmi potenciál növelése. Lényeges elem a kastély és környezete sziget jellegének visszaállítása.

Fontosabb elemek:

1. – A kastélyépület múzeumi és látogatóközponti hasznosítása: az épület homlokzatának és termeinek felújítása, fal- és mennyezeti festmények restaurálása,

állandó és időszakos kiállítások elhelyezése, a térség információs pontjának telepítése.

2. – A kastélypark rendezése: a barokk kor hangulatának visszaidézése, ismeretterjesztő programhelyszínek létesítése.

3. – Rangos tudományos és művelődési rendezvényhelyszín kialakítása: kulturális rendezvények, fesztiválok, helyi programok, barokk esküvők, filmforgatások, tárgyalások stb.

4. – Kiegészítő szolgáltatások telepítése: parkoló, pénztár és információ kialakítása, a szigetre jutást elősegítő híd megépítése, vendéglátó egység (kávézó) kialakítása, bérbeadása, ajándékbolt létesítése stb.

A projekt kerete 2,2 milliárd forint, melyet kiegészít a Környezet és Energia Operatív Programból a Bód-

Fotó: MNG

va-folyó Kastély-sziget körüli holtágának revitalizációjára már elnyert 130 millió forintos támogatás. A projektet nevesítő kormánydöntést követően hat hónap áll rendelkezésre ahhoz, hogy a támogatási szerződést is megkössék. Ennek várható időpontja ez év vége, s ez azt jelenti, hogy a konkrét munkálatok 2009 koratavaszán elkezdődnek. A beruházás befejezése az ütemezés szerint 2011.

A Műemlékek Nemzeti Gondnokságának a „Kastélysziget kulturális-turisztikai központ Edelény” elnevezésű projektje a második, amely a Kormány támogatását megkapta. Az első a fertődi Eszterházy-kastély megújítási programjának I. üteme volt, 1,7 milliárd forint nagyságrendben. Az eljövő időszakban – a számítások szerint év végén – várható a II. ütem jóváhagyása 2,3 milliárd forint keretben. Ezen túlmenően a Regionális Operatív Programokban és az ún. Norvég Alapnál az intézménynek több más esélyes pályázata fut – ha ezek sikeresek lesznek, az eljövő években összességében 8-10 milliárd forint lesz fordítható a Gondnokságnál lévő műemlékekre. ■

Miniszteri kitüntetés

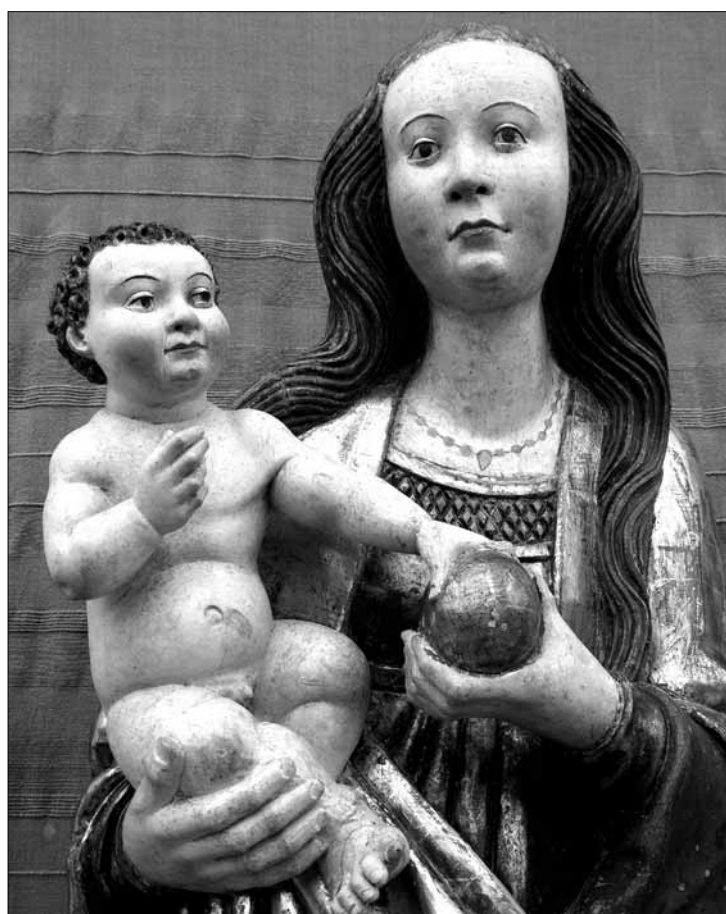
A Köztisztviselők Napja alkalmából, a Nemzeti Emlékhely és Kegyeleti Bizottság munkatársa, Fehérné Kádár Éva példamutatón végzett, kimagasló színvonalú munkájáért az Oktatási és Kulturális Miniszter miniszteri kitüntetésében részesült.

„Megmaradni és életben tartani“ – II. rész

„A konferenciához (Megújuló Örökség – Csíkszereda, május 30–június 1. – A szerk.) fényképkiállítás kapcsolódott, amely a 2007-tel lezárult 17 év műemléki értékmentő programjának erdélyi eredményeit mutatta be. A munkát a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal részéről Sebestyén József készítette elő és a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal részéről Káldi Gyulával, a Teleki László Alapítvány részéről Diószegi Lászlóval és Barabás Bélával együtt koordinálta. Az erdélyi magyar nemzeti kultúra megmentése érdekében dolgozó művészek intézmények és cégek munkájáról – reményeink szerint minél gazdagabb képanyaggal – következő számunkban számolunk be.“
Cikke első részében ezekkel a mondatokkal zárta tudósítását Balázsi Tamás. A csaknem két évtizednyi értékmentő munka jelentőségét és nagyságát mi sem jellemzi jobban, mint az itt következő képek, térkép és felsorolás.

Csikszenmárton, római katolikus plébániatemplom. Részlet az 1515-ben készült Mária szoborról, a restaurálást követően

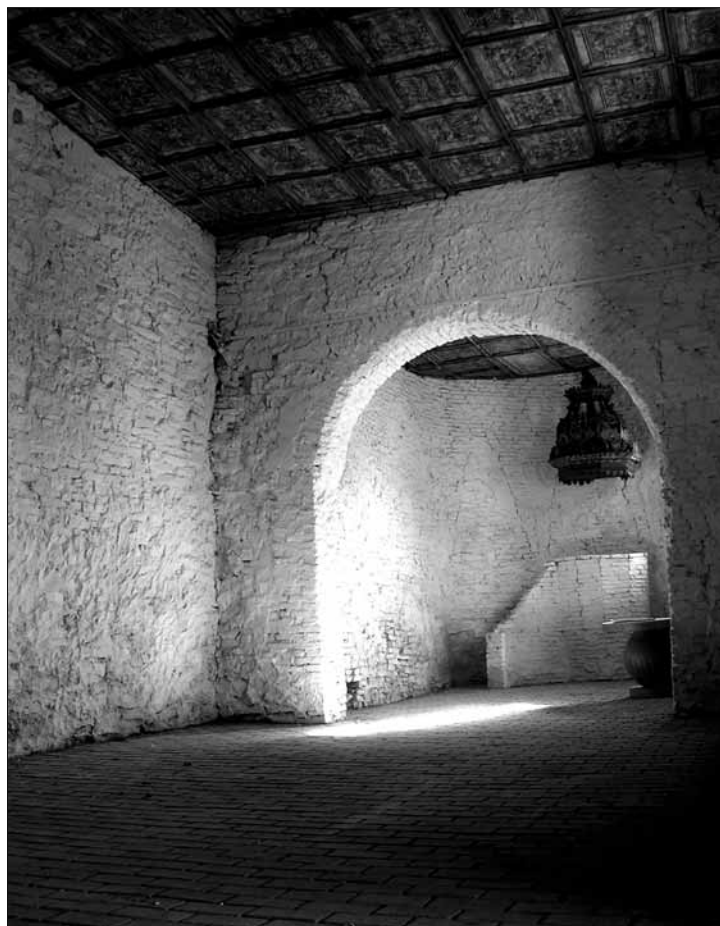
BALÁZSIK TAMÁS

Programokban a megbízók a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma mellett főleg az egyházak voltak: a Gyulafehérvári R.k. Érsekség, az Erdélyi Ref. Püspökség, a Királyhágómelléki Ref. Püspökség, a Szebeni Ev. Püspökség, az Erdélyi Unitárius Püspökség, az Aranyosgerendi Ref. Egyházközség, a Borbándi R.k. Plébánia, a Csíkdelnei R.k. Plébánia, a Csíksomlyói R.k. Plébánia, az Érszőlősi Ref. Egyházközség, a Homoród-szentpéteri Un. Egyházközség, a Kerelőszentpáli R.k. Plébánia, a Kolozsvári R.k. Szent Péter Plébánia, a Marosszentannai Ref. Egyházközség, a Marosvásárhelyi Keresztelő Szent János Plébánia Hivatala,

a Medgyesi Ev. Egyházközség, a Nagydisznódi Ev. Egyház, a Nagyalambfalvi Ref. Egyházközség, a Nagypetri Ref. Egyházközség, a Nyárádköszvényesi R.k. plébánia, a Nyárádszentannai Ref. Egyházközség, a Nyújtódi R. k. Plébánia, a Rugonfalvi Egyházközség, a Segesvári Ev. Egyház, a Székelydályai Ref. Egyházközség, a Tordai R.k. Plébánia. Alapítványok: a Homoródkarácsonyfalvácrt Alapítvány, az Illyés Közalapítvány, a Messerschmíth Alapítvány, a Szentendre Művészetéért Alapítvány. Különbőféle egyesületek, gazdasági szervezetek: az Arcus Egyesület, Fialalok Internet Központja, a Gastrolux Vendéglátó és Szolgáltató Bt., a Keöpeczi Sebestyén József Műemlékvédő Társaság, a KÉSZ Kft, az M Építész Iroda, a Magyar Műhely. Magánszemélyek: báró Apor Csaba, Csató Béla főesperes, gróf Kálnoky Tibor, s végül, de nem utolsó sorban a Csíki Székely Múzeum, a Hargita Megyei Tanács, a Marosvásárhelyi Tanács, a Román Művelődési Minisztérium és a Román Középítési Minisztérium.

A kiállítás két egységből állt: a nagyobb részt a festett templomi faberendezések, illetve állagmegóvási munkáinak bemutatása tette ki, amelyeknek konzerválásánál, állagbiztosításánál Mibály Ferenc volt a vezető restaurátor. Hangsúlyozni kell, e munkák túlnyomó részt az állagvédelmet, a konzerválást szolgálták, kevésbé a restaurálást. A kiállítás kisebb része a falkép- és kőkonzerválási munkákat mutatta be, amelyeket az Ars Antiqua Kft, az Imago Picta Kft, Pál Péter, Tüzes István és a Corintos Kft végzett. A fényképeken bemutatott konzerválások kapcsán bemutatott alkotások között olyan remekművek szerepeltek, mint a csíkmenasági r.k. templom 15. század második feléből származó Szűz Mária szobra, amely az erdélyi faszobrászat legkorábbi és legkiválóbb darabja, vagy a vízzel elárasztott bözödújfalusi templomból származó 1500 körül készített, a Napba öltözött Máriát ábrázoló, életnagyságú erdőszentgyörgyi szobor, valamint a csík-szenmártoni rk. templom 1525-ből származó életnagyságú Mária-szobra. A bemutatott konzerválási munkák révén az erdélyi művészet számos mesterének neve kerül reflektorfénybe: közöttük Johann Reichmuth segesvári asztalos, akinek a 15. század végétől a 16. század közepéig működő műhelyében készültek a segesvári Hegyi templom északi kapujának 1495-ös év-számú ajtólapjai; Berecki András, aki a székelydályai ref. templom mennyezetét készítette 1630-ban; Elias Nicolai, Régeni János és a lengyel asztalos, Sztaniszlajszki, akik a kolozsvári Farkas utcai templom szószékét készítették 1644-ben Rákóczi György fejedelem meg-

bizásából; *Gyalui Asztalos János*, aki a kőrösfői ref. templom éneklőszékét és részben a magyarvistai templom berendezését készítette a 17-18. század fordulóján; *Galambfalvi István*, aki a nyárádszentannai ref. templom karzatmellvédjét készítette 1701-ben; *Búza Mihály* festőasztalos, aki a magyarszentbenedeki unitárius templom kazettás mennyezetét készítette 1702-ben; *Pataki Asztalos János*, aki a krasznai ref. templom (1736) és a hadadnásdi ref. templom méltatlan sorsra jutott mennyezetét (1753) készítette; *ifj. és idős Elekes András*, akik homoródszentpéteri unitárius templom mennyezetét készítették a 18. század közepén; *Asztalos Lőrinc*, aki a páncélcsehi ref. templom szószékkoronáját készítette 1761-ben; a híres *Umling* családból *Lőrinc* és fia *János*, akik a nagypetri ref. templom berendezését valamint a templom *Zilabi Asztalos János* által 1713-ban készített karzatmellvédjét javították 1769-1770-ben, és akik a nyárszói ref. templom berendezésén is dolgoztak 1778-ban; *Budai Sámuel*, a legény, és testvére, *Budai András*, akik a szilágyolmpétri ref. templom kazettás mennyezetét készítették 1778-79-ben; *Asztalos Meneges Mátyás* és *Sigmond István* legény, akik a diódi (1779) és a tövisi ref. templom mennyezetét készítették; *Szászbudai Öreg* és *Ifjább Rösler György* a nagygalambfalvi ref. templom berendezésén dolgoztak 1789-ben. Szintén az ő munkájuk a rugonfalvi ref. templom berendezése. *Prause János* brassói orgonaépítő és *Papp Márton* marosvásárhelyi kőműves munkája a marosvásárhelyi ref. vártemplom orgonája 1789-ből illetve 1791-ből. *Anton Schuchbauer* és *Jobann Nachtigall* műve a marosvásárhelyi Keresztelő Szent János plébániatemplom 1754-1755-ben készítettett főoltára, és valószínűleg ők készítették a templom mellékoltárait is, 1742-ben a Szent Kereszt-, 1749-ben pedig a Szent László és a Nepomuki Szent János oltárt. Schuchbauer műve a gyulafehérvári Mária-oltár a 18. század közepéről, és az ő műhelyében készült a csíksomlyói főoltár is 1767-ben. Az ő, vagy a bajor *Jobann König* műve lehet a most Borbádon található Nepomuki Szent János-szobor és a kerelőszentpáli rk. templom kapuzata. Szintén König készíthette a jelenleg a kolozsvári Szent Péter templom előtt álló barokk

kapuépítményt 1747-ben, a gyulafehérvári Károlykapu mását. A gyulafehérvári kanonoki stallumokat *Hoffmayer Simon* kolozsvári szobrász műhelye bővítette ki 1783-ban.

A fényképiállítás az erdélyi műemlékeket, műalkotásokat fenyegető egyik negatív tendenciát is hűen dokumentálta: a gyűlekezetek kihalása miatt gazdátlaná vált tárgyak fokozottan ki vannak téve a bűncselekmények fenyegetésének: A sövényesi templom 1522-es és a rádosai ev. templom 16. század eleji szárnyasoltárának darabjait 1998-ban ellopták. Miután szerencsésen előkerültek, 1999-ben Nagyszebenben biztosították számukra helyet. A hasonló esetek megelőzése érdekében számos tárgyat környezetéből kiszakítva, biztos helyre mentettek: így a nemesi evangélikus templomnak a 16. század első felében készített szárnyasoltárát, amelynek Krisztus keresztelését ábrázoló lunettaképe a nagyzebeni *Vincentius* mester műve. Hasonló sorsra jutott a segédsi ev. templom is: két külön darabból összeépített 16. század eleji kitűnő oltára a Segesvári Hegyi templomba került. A Szebeni Szász Nemzeti Múzeumban kapott helyet a Johann Reichmuth segesvári asztalos műhelyében készült, nagyszerű, gótikus stílusú, 1537-es évszámú, stallumpár a tóbiási ev. templomból. A páncélcsehi ref. templom 1753-ban és 1861-ben készített berendezését és a *Sipos Dávid* által faragott szószékkosarat egy marosvásárhelyi templomba, illetve Besére, a diódi ref. templom berendezését pedig Tövisre kellett átszállítani.

Végigtanulmányozva e kb. ötven folyóméternyi anyagot, amely ráadásul nem is teljes, csak reprezentatív, a nézőben joggal támad az az érzés, hogy a feladat és a terület nagyságához viszonyítva ilyen kevés embernek ilyen sokat ritkán köszönhet a magyar kulturális örökségvédelem. ■

Magyarszentbenedek, unitárius templom.

Az 1702-ben készült festett famennyezet a restaurálás után, a négy lelket számláló gyülekezet templomában

A felvételeket Mibály Ferenc készítette

Balra: Marosvásárhely, református vártemplom. Az 1789-91 között készült orgona a restaurálás után

Marosillye ünnepére

„Ki-ki basználjon, szolgáljon bazájának, amint legjobban tebet!”

(Zrínyi Miklós)

SEBASTYÉN JÓZSEF

Jeles év az idei nekünk, magyaroknak. 550 éve, 1458 januárjában lépett a magyar trónra Hunyadi Mátyás, választott királyunk, az Itáliában fogant reneszánsz művészet magyarországi meghonosítója. Halálát, majd néhány évtizeddel később, a mohácsi vész követően azonban a meggyengült, három részre szakadt ország törökkel való viaskodása állandósult. S a korszak reneszánsz építőgyakorlata a városok erődítésében, erősségek emelésében teljesedett ki, élt tovább. Az egykoron itt, Marosillyén állt, egyik legkorábbi erdélyi reneszánsz, olaszbástyás magánvár 19. században lebontott lakótornyában – Bethlen Gábor fejedelem, s az illyei vár emlékének megörökítésére – 1627-ben elhelyezett feliratos emléktábla Mátyásról is megemlékezett, ekképpen: „...Corvinus király bölcsőjével büszkélkedik Kolozsvár városa...”. Az emléktábla, amelyet a lakótorony bontásakor még kimentettek, azután Enyeden őriztek mégis elpusztult. „Idővel paloták, házak, erős várak, városok elromolnak, nagy erő, vastagság, sok kincs, nagy gazdagság idővel mind elmúlnak...” írta Balassi Bálint a Csak búbánat nótájára szerzett egyik versében. Nem vész el azonban minden, nyomtalanul, csak az, ami emlékezetünkbenől kihullik. Megmaradt a lebontott vár helyén, a 19. század közepén felépített klasszicista kastély, s tőszomszédságában a vár egyetlen maradványa a – mára szépen helyreállított – Veresbástya is, itt, a település nyugati szélén, amelyet a közemlékezet – lásd az enyedi Református Kollégium ifjúsága által 1909-ben elhelyezett, a dél-nyugati oldalon ma is meglévő emléktáblát – Bethlen Gábor fejedelem szülőházaként tartott fenn.

Az elpusztult, kolozsvári kőfaragók által készített régi emléktábla, melynek feliratát lejegyezték még így emlékeztetett: „...ez volt szülőhelye a Római Szent Birodalom és Erdély fejedelmének, Gábornak, aki a nevezett atyai várban Krisztus 1580. évében szerencsésen megszületett, mint ősi Bethlen családjának tündöklő csillaga. ... Illye a maga hatalmas neveltjének örvend hűségese Aki csatában vitéz, békében jóindulatú fejedelem. Ő a haza atyja, de egyszersmind az ősi szabadság Védelmezője...”. A tábla részben latin nyelvű szövege, s fordítása a bástya helyiségeiben mostantól látható kiállítás egyik tablóján olvasható, látható. Mint ahogy az is, hogy a 20. század végéig milyen állapotban maradt fenn az egykori illyei Bethlen birtok területének ma is álló épüleategyüttese, mely a Rákóczi szabadságharc leverése után, 1716-ban a kászoni báró Bornemissza, majd tőlük a báró Jósika család tulajdonába került. Az őáltaluk építtetett, jelenleg használaton kívül lévő klasszicista kastély felépítésével szinte nyoma veszett a valaha volt, s védelmi szerepet is betölteni képes késő-középkori, kora-újkorai uradalmi központnak. Ami pedig abból mégis megmaradt, az 1909-ben még felújított, de az 1850-60-as évekre eső

kisebb romantikus átalakítás nyomait is viselő, „Veresbástya”, az a Bethlen Gábor országlását méltányló utókor tiszteletének is köszönheti udvarháznai létét.

A Veresbástya sorsát illető újabb fordulat már a 2000. év eseménye. Akkor már második éve, hogy a magyar kormány, illetve a kulturális tárca által elindított, történeti építmények, műemlékek megújítását célzó millenniumi támogatási program élt, mely a határon túli magyar közösségek számára is elérhető volt. Ekkor találkozott a támogatási programot bonyolító magyarországi műemlékes szakemberek javaslata Csaba testvér gondoskodó szándékával, mely az ő szavai szerint egy jobb sorsra érdemes, megmentendő épületre is irányulhat. Főként, ha közösségi célok szolgálatába állítható, értékes, ráadásul veszélyeztetett építményről van szó, amelynek történeti vonatkozásai jelentősek, melyhez az erdélyi, s a magyarországi, de az európai történelem szempontjából is kiemelkedő történeti személyiségek sorsa kötődik. Így került magyar segítséggel a Veresbástya a dévai Szent Ferenc Alapítvány tulajdonába, s kezdődhetett az épület lépésről lépésre történő megújulása.

A magyar kulturális tárca támogatásával 2001-2002-ben végezték el a Veresbástya helyreállítást megelőző építéstörténeti kutatását. A levéltári és épületkutatások eredményeként Kovács András művészettörténésznek és munkatársainak sikerült körvonalazni az együttes építéstörténetét, fontos, korábban nem ismert részleteit feltárni. A kutatást követően Macalik Arnold, Kozma Zsolt építészek tervei alapján 2003-ban kezdődött a kivitelezés. S mára mind szerkezetében, mind homlokzatait, belső tereit, Kiss Loránd, Nagy Benjámín restaurátorok munkája nyomán a feltárt, kőből faragott részleteket, s falképtörödeléket illetően jószerivel teljesen megújult a most avatandó Bethlen Gábor emlékház.

Látjuk az előttünk álló megújult épületen kolozsvári építész és marosvásárhelyi restaurátor kollégáink értő munkálkodásai eredményét, de ejtsünk néhány szót az elvégzett kutatások eredményei alapján a történeti előzményekről is. Az ún. Veresbástya egymagában álló alapincézett, magasföldszintes építménye, egy az egykoron itt állott ó-olasz rendszerű erődítmény részét képezte. Az írott forrásokban a 15. század közepétől felbukkanó marosillyei vár tulajdonosai a 16. században még a Dienesi család tagjai voltak, akiknek birtokaként már a 13. században megjelent ez az egyik legjelentősebb hunyad-megyei uradalomnak számító illyei birtok. A Dienesi család magvaszakadtával az illyei birtok tulajdonához juttatott Bethlen Farkas a vár Maroshoz közel eső felén álló Veresbástyanak építtetőjeként lakófunkciót is akant a védelmi szerep mellett, ezért keresztoszolt, akantuszdíszes kő ablakkeretekkel, külső falképekkel továbbá egy magyar feliratú faragott kő ajtókerettel is díszítette. Bojti Veres Gáspár, Bethlen Gábor történetírója, a nagy fejedelem apja, Bethlen Farkas életének ezen szakaszát így

örökítette meg „A nagy Bethlen Gábor viselt dolgairol” c. csonkán maradt fõmûvének 1624-ben papírra vetett elsõ könyvében: „...A fejedelem (mármint Báthory István, késõbb lengyel király) annyira kedvelte és szerette (Bethlen Farkast), hogy a lázadó Bekes Gáspárral szemben, nevének nagy dicsõségére, a gyalogosok fõkapitányává nevezte ki, és vitézi tetteiért 1575-ben hivatalosan Illye várával és más gazdag birtokokkal ajándékozta meg.“ (Itt jegyzem meg hogy, az adományozás dátuma helyesen 1576. február 1. Fennmaradt ugyanis az adománylevél eredetije, s 1726. évi átírata is.) „Egész életében minden halandó elõtt nagyon jó hírnek örvendett. Négy fejedelem, János Zsigmond, Báthory István, Kristóf és Zsigmond elõtt talált kedvességet. Délceg természetû, magas növésû, erős kezû, rettenthetetlen szívû, igazi dicsõségre törekvõ, és annak elérésében buzgó ember volt. Szép õregségben, hatvanadik életévén túl, 1590-ben távozott az élõk sorából, és Illyén, a maga által építtetett kápolnában temették el nagy tisztességben. Két fiút hagyott hátra, Gábort és Istvánt, akik nemcsak javait, hanem vitézségét is örökölték.“ Illye várának hadászati szerepe, a közeli Lippa erõsségének 1552. évi törökõk általi elfoglalása után nõtt meg, s határvárként a Maros folyása mentén haladó út legfontosabb védelmi pontjává vált. Rövidesen ezután kezdõdhetett meg a négy sarkbástyás vár kiépítése, amely az 1580-as évek elején feltehetőleg be is fejezõdött. Legutoljára a Veresbástya épült meg, amint ezt a leveles gyámkövekkel, s iktári Bethlen Farkas címerét ábrázoló zárókövel díszített felsõ, lakó „bolt“-ba nyíló ajtókereten látható felirat jelzi: „Betlen Farkas cinaltat(ta) ezt 1582“. A címer eredetire vonatkozó hagyományt ugyancsak Bojti Veres Gáspár örökítette meg a már idézett mûvében: „Ennek a családnak a régiségét és fényes hírnevét a Zaránd megyében levõ egykori Bethlenõsi városka neve is bizonyítja... A nevezetes család alapítója mindenekelõtt Bethlen János, egy nemes

és bátor férfi volt 1380 körül. Rõla a nyíllövésben jártassága miatt az a hír járta, hogy egyszerre két vadludat lőtt le, s mindkettõt a nyakán találta el. Ezeket Zsigmond királyhoz és császárhoz küldte, és tõle családí címerül kapta, méltán meg is érdemelte...“. A vár közepén még a 18. század végéig épen állott legkorábbi magja, az a többszintes középkori lakótorny, melynek földszintjén látta meg a napvilágot a nagy fejedelem, Bethlen Gábor. E tényrt örökítették meg még az õ életében, 1627-ben a kolozsvári kõfaragók által készített, s elõzõekben már emléktáblával. A marosillyei vár sorsát azonban megpecsételték az 1670-es évek eseményei, amikor is az ismétlõdõ török betörések nyilvánvalóvá tették, hogy az oszmán terjeszkedési törekvéseket inkább segítené, mintsem megakadályozná a vár fennmaradása, s ezért az erdélyi országgyûlés kénytelen volt elrendelni a vár három bástyájának és falainak lebontását. Az illyei birtok a fejedelem, s István fivére halála után az iktári Bethlenek leányágára szállt, majd 1677-re egészében a Thököly-ek kezére került. Politikai menekülteként hosszabban idõzött itt Thököly Imre, sõt építkezett is. Végezetül Balassi Bálintot idézem. „Széjjel tündökleni nem ládd-é e földet gyönyörû virágokkal? Mezők illatoznak jószagú rózsákkal, sokszínû violákkal, Berkek, hegyek, völgyek mindenütt zöngenek sokféle madárszókkal. ...Azért ne bánkódjál, én jó vitéz társam, ürülj minden gondoktól, Eléggé hordoztuk hiába a sok bút, legyen már tõlünk távol... Mert e napot Isten örvendetességre serkentgeti föl nekünk!“ A megújult épület fenntartása, gondozása és tovább örökítése közös felelõsségünk. Erre buzdítanak bennünket a ránk maradt épített emlékek, történelmünk tanúi. Szó szerint is. Ahogy az egykori ország nyugati végén, Fraknón a vár belsõ kapubejárata feletti, 1637-bõl való felirat utolsó mondatában olvasható: „...Örizzetek meg engem épségben!“ ■

„...Az elpusztult, kolozsvári kõfaragók által készített régi emléktábla, melynek feliratát lejegyezték még így emlékeztetett: „...ez volt szülõhelye a Római Szent Birodalom és Erdély fejedelmének, Gábornak, aki a nevezett atyai várban Krisztus 1580. évében szerencsésen megszületett, mint õsi Bethlen családjának tündöklõ csillaga...“

Fotó:
Sebestyén József

Egy szelet epertorta

VÁRALLYAY RÉKA

Későn születtem ahhoz, hogy már a hetvenes évektől nagy erdélyjáró legyek, vagy emlékezzem a régi-régi feketetői vásárok mára elvesztett hangulatára. Könyvet sem csempésztem át a határon, bár gyerekként sokat terveztem, hogy miként fogom Ceaușescunak megmondani, ne bántsa már az erdélyi magyarokat. (Ugyanígy rengeteg tervet szőttem a harmadik világháború megakadályozására és a Déli pályaudvari hajléktalanok jobb útra térítésére is.) Egyszóval, világot jobbító szándékkal léptem be az élet nagybetűs részébe, éjszakánként füzeteket teleírva gondolataimmal. Mindig rengeteg minden foglalkoztatott, s bár sokan figyelmeztettek, hogy ne szórjam szét magam, nagyon nehéz volt lemondanom bármiről is, ami lelkesített.

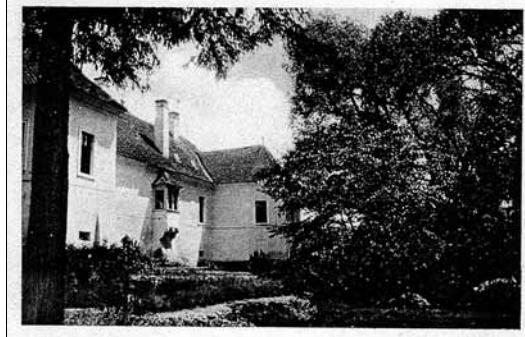
Az örökségvédelemmel is lelkesedésből és belső indítástól foglalkozom. S hogy miért pont Erdélyben? Ez bizony egy szelet habos epertortán múlott annak idején...

1999-ben művészettörténet szakos egyetemistaként többen is részt vettünk a Sebestyén József kezdeményezte erdélyvidéki értékelésén. A mi feladatunk a templomi berendezés és a liturgikus tárgyak, textíliák – klenódiумok, terítők, miseruhák stb. dokumentálása volt, a kolozsvári művészettörténész hallgatók végezték a települések bejárását és az épületek leírását. A háromszéki Erdővidék – nomen est omen – csodaszép hely, egyike Erdély önálló életet élő, sajátos tájegységeinek. A 24 kijelölt falu mindegyikét bejártuk, fogadva a lelkészek kávéját, pálinkáját, vendégszeretetét. Az egyetemi évek alatt megszokott „jó minőségű fekete-fehér fotókhoz“ képest hihetetlen élmény volt a kezünkbe venni egy-egy 17. századi ezüstszerű, ónkannát, vagy a holland szeretetszomagok ruhakupacai mellett felfedezett régi láda úrihímzéses terítőit... Azután az aranyló őszi napfényben felmászni minden toronyba, kilesni a szűk ablakokon, és a billegő deszkákon ügyesen egyensúlyozva leírni a harangok feliratát. Azt hiszem, ennél szebb munkáról nem is álmodhat egy egyetemista.

Azelőtt a varázslatos hegyek jelentették nekem a legfőbb Erdély-élményt, hiszen gimnazista koromban minden nyáron az erdélyi Kárpátok valamelyik csúcsán túráztunk, heteket töltve távol a civilizációtól. No, de akkor ősszel minden megváltozott. Háromszék rabul ejtett, mégpedig egy elég jó csellel. Akkoriban épp szakdolgozat témát kerestem. Az olasz kelengyeládáktól a főúri ősgalériáig minden szóba jött, de egyik sem volt az igazi. A felmérés utolsó napján azonban megpillantottam a miklósvári Kálnoky-kastélyt, és ezzel eldőlt a sorsom. Már esteledett. A rózsaszín félhomályban, az egykori tó helyén nőtt bokrok között gázolva értük el a hátsó homlokzatot. A sarkokon egy-egy bástya, alul lőrésék, középtájt pedig egy faragott kőkonzolokon nyugvó késő reneszánsz kis zárterkély. A legbájosabb 17. század végi költemények egyike.

Miklósvár (Nagyajta)

Meglátni és megszeretni – másfél évvel később ebből a kastélyból írtam szakdolgozatot, pedig az ún. szakirodalomban egy sor sem volt róla. Szerencsére épp akkor folyt a kastély feltárása, és nem sokkal korábban *S. Tüdős Kinga* megjelentette a Kálnoky családra vonatkozó levéltári anyag egy részét, közöttük inventáriumokat is. Életem egyik legszebb időszaka volt a helyszíni kutatás néhány hete, amikor a restaurátorok és építészek mellett az egyetemi gyakorlati oktatás újabb hiányosságait sikerült pótolnom. Az Erdélybe hazatelepült gróf Kálnoky Tibor vendégházában laktam, és semmi más gondom nem volt, mint az, hogy az inventáriumot és a jelenlegi állapotot összevetve körvonalazzam az építéstörténetet.

Kicsit előreszaladtam a történetben, szinte átugorva az epertortát, és kollégámat, *Káldi Gyulát*, akihez mindez köthető. Vele először az erdélyvidéki felmérés után egy hónappal megrendezett gyergyószárhegyi „Tornyot raktam“ diákkonferencián találkoztam, csakúgy, mint a hivatal munkatársainak színe-javával. Természetesen kis felmérő csapatunkkal minden programon részt vettünk, még a szárhegyi kastély sorsán merengő komoly beszélgetésen is. Friss lendületünkben nem is értettük, hogy miért látja mindenki olyan bonyolultnak a kastély jövőjét. *Mérai Dóri* barátnőmmel hozzá is szóltunk valami okosat – sőt, úgy emlékszem, felajánlottam reneszánsztánc-tudásomat is a lovagterem felélesztésére –, mire Káldi Gyulától (valószínűleg jogosan) azt a választ kaptuk, hogy „*Kisasszonyok, az élet nem babostorta...!*“ Persze, akkor mi még ezt nem tudtuk, és nem is hittük el. Sőt, én nagyon szerettem volna ennek az ellenkezőjét bebizonyítani! Fél évvel később jött el az alkalmas pillanat. A Homoród menti értékelésről lelkesülten hazatérve, az akkor még félig-meddig ismeretlen Káldi Gyulának a beszámolóval együtt felvittem egy szelet habos epertortát a hivatalba. A csomagolópapírra ráírtam, hogy az ÉLET ilyen, különösen ha a Homoród mentén járhat az ember.

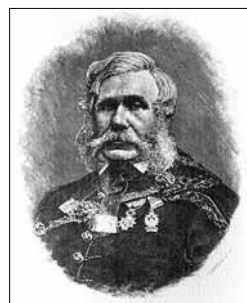
Állítólag, emiatt kerültem én nem sokkal később Gyula mellé a határon túli műemlékek védelmére. Hiszen ezen a területen különösen fontos észrevenni és megmutatni az élet *habos tortáit*. Az elkövetkező hónapokban ezeket tálalom a kedves olvasó elé. ■

Az aranyosgyéresi kastély angol ura

John Paget azaz Paget János emlékezete

200 éve 1808 április 18-án Loughborough-ban született John Paget, az Edinburghban végzett orvos, író, Széchenyi barátja, magyar nemzetőr, a Torda melletti Aranyosgyéres – mára jócskán átalakított – kastélyának egykori birtokosa.

MESSIK MIKLÓS

Neve többször felbukkan Széchenyi István Naplójában, de a szabadságharcos emigráció nagy levelezője és írója Jósika Miklós két művében is megörökítette az olykor már romantikus hőssé formált Paget alakját.

John Paget Közép-Angliában, a Leicester grófság-béli Loughborough-ban látta meg a napvilágot, éppen 200 éve 1808. április 18-án. A község templomában szép emléktábla hirdeti a „Balaton, Magyarország és Erdély első alapos, angol nyelvű leírójának” emlékét. A művet, amelyre e tábla is utal, először Londonban adták ki 1839-ben, „Hungary and Transylvania...” címmel. Ez a napló-szerű, de rendkívül olvasható utóéletírás igen kedvelt könyv volt Angliában az 1840-es években! Elbeszélő jellegű fejezetei izgalmas betekintést adnak a reformkori magyar életbe egy angol utazó szemével. (A Helikon kiadó gondozásában 1987-ben újra megjelent.)

Thorpe Satchville-ben szívesen fogadják a magyar turistát. A rókadadás-történetektől hangos kis fogadóban, többen tudtak a messzire elszármazó író életéről, családfája történetéről. Segítőképpen elvezetik az érdeklődő utazót a templomhoz, megmutatva a Paget család kriptájának egykori lejárátát, s Paget-család részben-megmaradt emlékeit, lakóházát.

De hogyan is került hazánkba ez az angol származású úr, útleíró, író?

A gazdag földbirtokos családból származó ifjú a neves yorki Manchester College-ben eltöltött diákévei után az edinburghi egyetem orvosi fakultásán védte meg "jeles készültséggel" diplomáját. Ezután tanulmányutak következtek: Párizsban, a német egyetemi városokban majd Itáliában. Paget ekkoriban nagyobb vagyont örökölt, mely lehetővé tette további utazásait.

Az angol ifjak körében is divatos tanulmány-utazásainak egyike nagy fordulatot jelentett életében. 1835 februárjában Velencei tartózkodását követően Rómában járt Arthur öccsével, amikor is megismerte későbbi feleségét.

A műemlékek csodálatának hódoló utazók, arisztokraták nagy társasági életet éltek az itáliai városokban. Paget egy ilyen fogadás alkalmával ismerkedett meg özv. báró Bánffy Lászlónéval, Wesselényi Miklós másodfokú unokahúgával, Wesselényi Polixénával. A kislánnyal utazó (házasságának válságos évei után, műtörténeti utazásba menekülő) Polyxena és Paget között egy életre szóló kapcsolat kezdődött. Polixéna előtt, ekkoriban még a nagy ideál képe lebegett, s bár a viszonzatlan szerelem másodfokú unokatestvére, Wesselényi Miklós iránt sejtethető volt, a rokonszenves, biztonságot sugárzó angol fiatalember mégis megnyerte szívét.

Paget Polixénával Magyarországra jött, majd feleségül vette. Az angol orvos Erdélyben, Gyéresen telepedett le, gazdálkodni kezdett, mintaszerűen művelve, kialakítva birtokát. 1835-36-ban beutazta egész Erdélyt, sőt

az egész Magyar Királyságot. E nagy utazásának tanulságairól írta a már említett – őszintén kritikus, de a magyarsággal érezhetően szimpatizáló – könyvét.

1847-ben nyert honosságot. Barátságba került Széchenyi Istvánnal, jól ismerte Wesselényi Miklóst. A szabadságharc alatt Bem egyik szárnysegédjeként vette ki részét a küzdelmekben.

Megrendítő és a sors paradoxonja a további történet: egy magyar honosságot kapott angol, a szabadságharc bukása után családjával szülőhazájába, Angliába menekült! (Londoni címe a Westminster Archives Library korabeli lakcímejegyékében felfedezhető: a British Múzeumtól kicsit északabbra a Gordon Place egyik épületsorában a 7. szám alatt lakott.)

1855-ben visszajött Magyarországra, Erdélybe. Teljesen kifosztott birtokán mindent újra kezdve a legkorszerűbb módszerekkel mintagazdaságot alapított. Az erdélyi olvasóklubot szervező Paget egyben alapító tagja volt az Erdélyi Gazdasági Egyletnek, és mint ilyen, különösen az erdélyi szőlészet és borászat fejlesztése érdekében tett sokat. Több magyar irodalmi és szakmai írás angolra fordítása is neki köszönhető. Paget János Aranyosgyéresen adta vissza lelkét teremtőjének 1892. április 10-én. Emlékét a városban, a magyar lakosság körében, a John Paget Kulturális Egyesület őrzi, ápolja, immár egyesületünkkel együtt. Az épület ahol élt – részben átalakítva – még ma is áll, a Torda közeli Aranyosgyéres (Campia Turzii) központjához közel. A 200. évforduló előestéjén meghívták a Magyar Emlékekért a Világban Egyesületet Budapestről egy közös előadás megrendezésére. Ebből az alkalmából mutattuk be a „Magyar múlt Britanniában, brit emlékek Magyarországon” c. kiállításunkat, amely éppen a budapesti Skót Misszió Vörösmarty utcai épületéből utazott Aranyosgyéresre. Két héttel korábban ugyanis e gyűjtést Budapesten még Greg Dorey nagykövet úr köszöntötte és méltatta.

Az összejövetel után három szervezet képviselője fogoztat egy időálló emléktábla elhelyezése érdekében a két egyesület valamint a helyi RMDSZ elnöke. Paget porai Kolozsvárott, a Házsongárdi temető egyik díszes sírhelyében nyugszanak. ■

Száz éves a Bajor Műemlékvédelmi Hivatal

– a német műemlékvédők tanácskozása Münchenben

Királyi rendelettel 1908-ban alakult meg Bajorország műemlékeinek védelme, feltárása, tudományos feldolgozása érdekében a tartomány műemlékvédelmi hivatala (jelenleg: Bayerisches Landesamt für Denkmalpflege). A centenáriumi év egyik központi eseménye volt a Tartományi Műemlékvédők Egyesületének (Vereinigung der Landesdenkmalpfleger in der Bundesrepublik Deutschland) konferenciája, ez év júniusának elején.

A raistingi műholdvevő állomás antennája a kupola belsejében

Fotó: a szerző

LÓVEI PÁL

Az évente mindig változó helyszínen, más-más szövetségi tartományban megrendezett tanácskozást pontosan húsz évvel korábban szervezték utoljára a bajorok, nem csoda tehát, hogy a népszerű társasági programokkal („bevezetés a müncheni sörkert-kultúrába“) is kísért rendezvény óriási érdeklődést váltott ki: az amúgy is mindig népes, három-négyszáz fős hallgatóságot vonzó konferenciák sorában is kiemelkedő a müncheni esemény résztvevőinek ötszázat jelentősen meghaladó száma. Az ülészakon ezúttal Ausztria, Horvátország, Dél-Korea, Luxemburg, Magyarország, Norvégia, Olaszország (Dél-Tirol), Spanyolország és Svájc mintegy tucatnyi küldötte volt jelen. Külön a külföldi résztvevőknek szervezett megbeszélésre ezúttal nem került sor, mert az európai műemlékvédelmi intézmények éppen az előző héten Koppenhágában összeülő

vezetői a korábban gyakran a német konferenciák keretében felvetett közös problémákat részletesen áttekintették és megvitatták.

Az utóbbi évek hasonló programjaihoz képest a háromnapos müncheni tanácskozás szokatlanul rövid volt. Ennek oka ugyanúgy lehetett a bajorok kényszerű takarékoskodása, mint a német műemlékvédelmet valamennyi tartományban egyaránt sújtó gazdasági megszorítás. A hangnem az elmúlt évek hasonló konferenciáihoz képest „nyugodtabb“, magabiztosabb volt, de a kollégákkal folytatott beszélgetésekből világosan kiderült, hogy a német műemlékvédelemre nehezedő politikai, pénzügyi és a gyakran ezek hátterében álló befektetői nyomás korántsem csökkent, a problémák igen jelentősek. A bajorországi rendezők, a hivatalvezetés tagjai azonban – kicsit a tartomány viszonylagos gazdasági előnyére is építve – igyekeztek a valóságosnál elégedettebbeknek látszani, mintegy a „szőnyeg alá seprerve“ a problémás kérdéseket.

A jubileumra utalóan „Az elkövetkező 100 év“ című ülészak az elmúlt évek egy-egy mindenkit egyként érdeklő, de mégiscsak „részműveltség“ kérdésfeltevésével szemben (például tavaly „A műemlék mint töredék – a töredék mint műemlék“ címmel a romok kezelése a baden-württembergi Esslingenben, „A határok műemlékvédelme és a műemlékvédelem határai“ 2006-ban Saarbrückenben) a német műemlékvédelem általános problémáival foglalkozott. Külön szekciók témája volt a vidéki térségek struktúraváltása, a belvárosok kiürülése az ennek látszólag ellentmondó, központi helyzetű bevásárlóközpontok kérdéskörével együtt, a műemlékvédelemben felhalmozott tudás és ennek médiavisszhangja, a szabadidő-gazdaságnak a műemlékvédelemre történő hatása, a műemlékek fenntartását segítő túlélési stratégiák, a megelőző konzerválás. A bemutatott problémák jelentős részét magyarországi példákkal behelyettesítve is elő lehetett volna adni, beleértve a gazdasági nehézségeket is. A jelenlévők közül alighanem egyedül a német konferenciákra évek óta mindig visszatérő luxemburgi kollégán mondhatta el némi iróniával, hogy náluk mindennel baj van, egyedül pénzből van elég. Azoknak az ismételt felmerülő elképzeléseknek az értékeléséhez, amelyek a magyarországi műemlékvédelmet önálló régiós hivatalok lényegében szakmai ellenőrzés és érdemi koordináció nélküli hálózatoként szerveznék újjá, meggondolandó adalékkal szolgálhat, hogy a konferencia végső vitájában ismét felvetődött, milyen fontos lenne Németországban a tartományi helyett szövetségi szintre helyezni legalább a műemlékvédelem elvi irányítását.

A tanácskozáshoz kapcsolódó, helyszíni bemutatási lehetőségek közül az ipari építészeti emlékekhez vezető kirándulást választottam. Ennek legérdekesebb programpontja a raistingi műholdvevő földi telekommunikációs állomás volt. Az Alpok vonulatának

A bajorországi Raisting műemléki védelem alatt álló műholdvezető földi állomásának kupolája

Fotó: a szerző

előterében, festői környezetben emelkedő, harmonikus építmény egy 48 méter átmérőjű, monumentális fehér gömb, amelynek feladata a belsejében elhelyezett óriási parabolaantenna időjárásról való megvédése volt. 1963-ban építették, mindössze 1,8 mm vastagságú műanyagból, amelyet a szél- és csapadékviszonyoktól függően változó belső túlnyomás feszít ki. Az 1985-ben leállított, de valamennyi berendezésével együtt megőrzött állomás mára a „nyugati világban” egyetlenként maradt meg a szinkronműholdak telekommunikációs rendszerének úttörői közül, amerikai, francia, afrikai társait már régen lebontották. Az emberiség technika- és társadalomtörténetében játszott szerepe kiemelkedő – ez a hálózat teremtette meg a percre kész képtovábbítás információs rendszerét, a Telstar és Intelsat műholdakon át így közvetítették kísérletképpen már a tokiói olimpia képeit 1964-ben, majd folyamatosan a mexikói olimpiát 1968-ban –, az egész berendezés maga azonban ma már kevesebb használati értékkel bír, mint egy egyszerű kalapács vagy egy 120 éves gőzmozdony. 1999-ben nyilvánították műemlékké, és a mára „összekalapozott” egymillió

euró segítségével hamarosan múzeumként nyithatja meg a kapuit. Az érdeklődés óriási, a nyílt napokon az utóbbi években napi kétezer látogató kereste fel – a túlnyomás beléptető zsiliprendszerei többet nem is tesznek lehetővé –, hogy a műholdas kommunikációnak a szovjet szputnyikkal kezdődő első három évtizedét bemutató, most még csak házilagos kiállításon és az eredeti berendezéseken végigvezessék. A múzeumi nyitás előtt azonban még fontos műemléki kérdéseket is meg kell oldani: a lassan félszázados, de csupán tízéves élettartamra tervezett műanyag kupola tömítése már újabb és újabb ragasztórétegekkel sem biztosítható, rádásul hőszigetelése sem megfelelő – cseréje elkerülhetetlen, de külső-belső képét, a túlnyomásos technológiát meg kívánják őrizni.

Jó érzés, hogy ezen a téren mi is fel tudunk mutatni valamit: a taliándörögdi úrtávközlési földi állomás ugyancsak egyedülálló épülete az eredeti berendezésekkel 2005 óta már nálunk is műemléki védelem alatt áll, és a Kapolcsi Napok programjába történő bekapcsolása azt mutatta, hogy a közönség iránta megnyilvánuló érdeklődése is igen nagy. ■

Helyi Építészeti Örökség Díj 2008

Idén már második alkalommal jutalmazták „Helyi Építészeti Örökség” névű díjjal az önkormányzati rendelettel a helyi védelem körébe vont, jelentős értéket képviselő épületek szakszerű, hiteles helyreállításában részt vevő építetők, tervezőket és kivitelezőket. A díj pályázatát idén az Önkormányzati és Területfejlesztési Minisztérium Építésügyi és Építészeti Főosztálya (ÖTM-ÉÉF) hirdette meg, melyre nyolc településről tíz pályamű érkezett. A pályázatot a VÁTI Magyar Regionális Fejlesztési és Urbanisztikai Kht. gondozta. A zsűri elnöke Fegyverneky Sándor országos főépítész, az ÖTM-ÉÉF vezetője a díj átadásakor, június 13-án tartott beszédében hangsúlyozta a kisebb közösségekben kialakuló értékvédelmi törekvéseknek a helyi építészeti múlt emlékeihez kötődő érték tudatosságát, mert ez nagyban hozzájárul az országos műemlékvédelem problémáinak megoldásához is.

Az alábbi pályázatok nyerték el a díjat:

1. 1.500.000 Ft díjazásban részesült: Szerencs, Fürdő és Wellnessház, volt Községi Fürdő felújítása (3900,

Rákóczi út) ■ Építető: Szerencs Város Önkormányzata ■ Tervező: Salamin Ferenc, AXIS Építésziroda Kft. ■ Kivitelező: Szivárvány Kft.

2. 900.000 Ft díjazásban részesült: Balatonalmádi, nyaralóépület felújítása (3220, Arany János u. 1.) ■ Építető-tervező-kivitelező: Ácsné Vuk Ágnes és Ács István

3. 700.000 Ft díjazásban részesült: Miskolc, Gyermek és Ifjúsági Missziós Központ felújítása (3525, Kossuth L. u. 15.) ■ Építető: Nyilas Misi Alapítvány ■ Tervező: Rudolf Mihály, HADAS Műterem Kft. ■ Kivitelező: Juhász László

4. 500.000 Ft díjazásban részesült: Kőszeg, Taverna Flórián Étterem felújítása (9730, Várkör 59) ■ Építető: Sybille Stewart ■ Tervező: Szima Andrea, Németh István ■ Kivitelező: Vágfalvi Gábor

5. 400.000 Ft díjazásban részesült: Szentlászló, Népművészeti Alkotóház és Csuhamúzeum felújítása (7936, Petőfi u. 1.) ■ Építető: Szentlászló Község Önkormányzata ■ Tervező: Építész Kör Kft. ■ Kivitelező: Aqua-Híd Kft.

Folytatódó örökségvédelmi lelkész(tovább)képzések

Idén is folytatódnak a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal által a papok, illetve lelkészek részére szervezett örökségvédelmi továbbképzések. A rendezvények szükségességét nem hangsúlyozható eléggé, hiszen a hazai műemlékállomány közel fele történelmi egyházaink tulajdonában, kezelésében van, ugyanakkor az egyházi oktatásban örökségvédelmi képzés nem szerepel. Mindez sokszor okoz gondot a gyakorlatban, s a helyzetet még tovább nehezíti a felek közötti párbeszéd hiánya, a szakemberekkel időben történő konzultáció elmaradása.

Lelkészképzések először Erdélyben és a Felvidéken indultak. Hazánkban Dobogókőn és Sárospatakon részesültek a résztvevők az épületek karbantartásával és a műtárgyak gondozásával kapcsolatos, főleg gyakorlati ismeretekben. Már ekkor kiderült, hogy mind ezekre igen nagy szükség van, és a Hivatalnak – hatósági szerepvállalásán túl – segítenie kell az elsősorban műemlékvédelmi és műtárgyvédelmi szakmai szempontok alaposabb megismertetésében az egyházi vezetőket (is).

Áprilisban a Tiszántúli Református Egyházkerület lelkészei számára Debrecenben rendeztek kétnapos továbbképzést. A képzést az egyházkerület lelkész-továbbképző programja keretében is meghirdette, így

a lelkészek külön kreditpontot kaptak a részvételért. Az első napon a műemlékek védelmével, használatával, karbantartásával ismerkedhettek a résztvevők, a második nap a műtárgyaké volt.

Külön szeretném kiemelni a régióvezetők szervezésében betöltött szerepét (*Szatmári István, Szépbegyri László, Figler András, korábban Paszternák István*), hiszen mindenki a saját "háza táját" ismeri a legjobban.

Június 19-én Sopronban, 26-án pedig Győrött, a KÖH Nyugat-dunántúli Irodájának és a Társadalmi Kapcsolatok Igazgatóságának szervezésében folytatódott az egyházi vezetők számára rendezett örökségvédelmi továbbképzés.

Az egy-egy napra sűrített programokat azért látszott célszerűnek két helyszínen megtartani, hogy az egyébként is leterhelt lelkészeknek, egyházi vezetőknek viszonylag kis távolságra kelljen csak utazniuk. A részvételi arány jónak mondható: a levélben, telefonon, e-mailben, valamint a püspökségen keresztül is megszólított papok közel fele elfogadta meghívásunkat, így Sopronban és Győrött is mintegy 25-25 meghívott vett részt a rendezvényen.

A megjelenteket Debrecenben *dr. Bölcskei Gusztáv* református püspök, a soproni alkalmon *Gabnai Sándor* evangélikus esperes, Győrött pedig *Pápai Lajos* római katolikus megyéspüspök köszöntötte, ezzel is rangot adva az eseménynek.

A képzéseken elhangzott előadások a műemlékgondozás és folyamatos karbantartás; a hivatal és az egyház kapcsolata; a templomokat érintő legfontosabb épületfizikai kérdések; az épületkutatás fontossága; faanyagvédelem és történeti nyílászárók; illetve a műtárgyakkal kapcsolatosan a műtárgyvédelem; műtárgy-inventarizálás; orgonák karbantartása, és a legfontosabb restaurátori feladatok témaköreit dolgozták fel.

A résztvevő lelkészek füzetbe összefoglalva megkapták az előadások rövid vázlatát. A füzet az építési-, örökségvédelmi hatósági-, kutatási- és restaurálási engedélyhez kötött tevékenységek felsorolásával, valamint az előadók elérhetőségeivel egészült ki. Az egyházak örökségvédő munkáját megkönnyítendő, minden résztvevő megkapta az *Útmutató épített és tárgyi örökségünk megóvásához* című kiadvány elektronikus változatát.

A további jó kapcsolatok kiépítése érdekében az örökségvédelmi lelkészképzések ősszel tovább folytatódnak.

Bagdány Judit, Veöreös András

Városvédő diáktábor Fertőd-Eszterházá

AVáros és Faluvédők Országos Szövetsége – együttműködve a Műemlékek Nemzeti Gondnokságával – június 29.-július 6. között rendezte meg immár hagyományos diák városvédő táborát Fertőd-Eszterházá, az Esterházy-kastélyban. A táborban azok vehettek részt, akik jól szerepeltek a „Fiatalkok az épített és természeti környezet védelméért” pályázaton. A bő hetes tábor alatt a diákok nemcsak kertrendezési, takarítási munkát végeztek, hanem – szakszerű irányítással –

gyűjtő- és feltáró munkákat is. Ez utóbbiak között is külön érdekességnek számított, hogy a szájhagyomány szerint 1945 után több helyütt elásott vagy föltöltéshez „használt” különböző kastélyemlékek után kutattak. Mint Varga Kálmán, a Nemzeti Gondnokság és a konkrét kutatás vezetője elmondta, a diákok több olyan belsőépítészeti töredéket, berendezési darabot találtak, amely akár még forrásértékű is lehet a kastély építéstörténetének pontosításában.

Kastély-nyitás Dégen

A június 14-i megnyitón mintegy 350-en voltak kíváncsiak a dégi Festetics-kastély ismét összenyitott földszinti fő-teremsorára s a benne megrendezett, a helyszín történetét, különleges jelentőségét sokoldalúan bemutató kiállításra. A több mint egy évtizede üresen álló és emiatt romló állagú kastélyban korábban csak néhány kortárs művészeti kamarakiállítás volt látható. Az 1945 után szétszabdalt teremsor egybenyitásával, az eredetileg tervezettnél jóval nagyobb szabású, II terem részleges felújítását magába foglaló munka készült el, bár minimális költséggel. A DÉG Zrt nagylelkű támogatásának köszönhetően új, igényes vizesblokk is készült. A kastély *Fekete J. Csaba* tervei szerint helyreállított reprezentatív teremsora (enfilade) már önmagában is lenyűgöző térélményt nyújt, a *Maracsó Izabella* által feltárt és bemutatott falkép-szondák pedig sokat sejtetnek egy majdani teljes helyreállítás lehetőségeiről.

A kiállítás rendezője és egyben a kastély felelőse a nemrég Europa Nostra díjjal kitüntetett *Alföldy Gábor*, valamint munkatársa, *Bányai Balázs* történész. A kiállítás a Festeticsek dégi ágának történetét, a birtok, a kastély, a park historiáját mutatja be, de kiter a Festeticsek botanikai szenvedélyének, szabadkőműves kötődéseinek és két világháború közti mindennapi életének, valamint a kastély 1945 utáni életének bemutatására is. A kék szalon, a botanika-szalon és a szabadkőműves kiállítás berendezéséhez számos országos és megyei múzeum, valamint magángyűjtők biztosítottak nívós tárgyakat, de a rendezők segítségére volt a Festetics-család és számos szakember is.

A kastély körül az ország egyik legszebb és legnagyobb angolkertjében sétálhatunk, amelynek helyreállítására hamarosan pályázik a Műemlékek Nemzeti Gondnoksága. Az új kiállítás hétfő kivételével minden nap 10-18 óráig, a park korlátozás nélkül látogatható. (MNG)

Kilenc munka a Haydn-szoborpályázatra – Fertődön

Joseph Haydn és a zseniális zeneszerző tehetségének kibontakozását lehetővé tevő Esterházy Miklós herceg személyiségét megörökítő köztéri szobor terveire kilenc pályamunka érkezett be a Műemlékek Nemzeti Gondnokságához.

A pályázatra az apropót a 2009. évi Haydn-évforduló adta, tekintettel arra, hogy a fertődi Muzsikaház nyugati oldalán lévő emléktáblán kívül sem a zeneszerzőnek, sem Miklós hercegnek nincsen köztéri szobra a településen. A tervek alapján a fertődi Esterházy-kastély és szűkebb környezete lesz a szoborpár helyszíne. A művészeti program szerint Miklós herceg bronzba öntött alakja a hátsó parkra néző erkélyen áll majd, ahonnan a hagyomány szerint a településnek az Eszterháza nevet adta a kastély felépülte után. A zeneszerző méltóságot sugárzó, életnagyságú figurája pedig egykori otthona, a Muzsikaház felől tart majd a parkban a kastély felé. Mint *Varga Kálmán*, az intézmény vezetője elmondta, a pályázó szobrászok örömmel fogadták a rendhagyó kiírást, s egyöntetűen az a vélemény alakult ki, hogy ez a klasszikus emlékművektől eltérő, érdekes művészi megoldás mindkét személyiséget emberközbe hozza a barokk kastély látogatóihoz. Az igazgató tájékoztatása szerint a szakmai zsűri július közepén értékeli a pályázatokat és tesz javaslatot a kiíróknak. Ezt követően a látványterveket, a maketteket a kastélyban időközi kiállításon mutatják be a fertődieknek és a kastélyt felkereső turistáknak. Az MNG szeretné, hogy a fertődiek szavazzanak a nekik legjobban tetsző tervről, s a végső döntést a helyiek véleményének figyelembe vételével szándékoznak meghozni. Ami a bronz szoborpár megvalósítását illeti: az igazgató bízik benne, hogy a zeneszerző halála 200. évfordulója alkalmából rendezendő Haydn-év központi költségvetéséből jut fedezet erre a művészeti programra, ugyanakkor nem tartja lehetetlennek, szponzorok bevonását is a finanszírozásba. A kiállított pályamunkák augusztus 22-ig tekinthetők meg az Eszterházy kastélyban.

A reprezentatív földszinti teremsor egyik szalonjának részlete – Fotó: Alföldy Gábor

2008. évi Podmaniczky díjasok

A Város-és Faluvédők Szövetsége (Hungaria Nostra) 1982. óta minden évben átadja az arra érdemes magánszemélyeknek, és közösségeknek a Podmaniczky díjakat.

Idén az Országos Találkozó alkalmával 14 db díjat adtak át azoknak a magánszemélyeknek és közösségeknek, akik és amelyek foglalkozásuktól, munkahelyi kötelezettségüktől függetlenül, vagy azt jelentősen túlteljesítve a legtöbbet tették épített és természeti környezetünk, kulturális örökségünk értékeinek védelmében.

A Város-és Faluvédők Szövetsége (Hungaria Nostra) XXVII. Országos Találkozójának és Szakmai Konferenciájának idén Tapolca adott otthont. A Podmaniczky díjakat polgármesteri ünnepi fogadás keretében Ráday Mihály a Szövetség elnöke adta át.

2008. ÉVI DÍJAZOTTAK:

É. Kovács László helytörténész, Gömörszőlős: a község helytörténeti gyűjteményének létrehozásáért, gyarapításáért, a helyi jellegzetességet magukon viselő parasztházak megmentésért, és helyreállításáért;

Gellér Ferenc építész, Debrecen: Debrecen történeti városmagjának, így a Péterfia és Egymalom utca több épületének, megóvásért, műemlékké nyilvánításának kezdeményezéséért végzett sok évi munkájáért;

Ilyés Gábor történelemtanár, helytörténész: Nyíregyháza: helytörténeti könyvek, a Nyíregyházi Városvédő füzetek több számának, írásáért és szerkesztéséért; Jakab György, Sydney: Nyaranta látogat Magyarországra. Závodon vásárolt egy elhagyott, lakatlan házat, amelyet figyelemmel a falura jellemző díszítésekre, önréből újjított fel, illetőleg rekonstruált.

Károlyi György és felesége, Fehérvárcsurgó: A kastélyt építtető család Párizsban élő sarja és párja folyamatosan újítja meg, állítja helyre a kastély-együttest, a kastélyparkkal együtt. Megjelentettek egy olyan Magyarország-térképet, amely egyedülállóan összesíti a hazai történeti és botanikus kerteket.

A kastély új funkciójában szálláshely, konferencia és kul-

turális központ, Fejtő Ferenc hagyatékának gondozója. Kisvárdhelyi közössége: A közigazgatásilag Mihályfához tartozó parányi község példás összefogással a helyi önkormányzattal, az iszlám és keresztény közösséggel, a zalaegerszegi Mazsihisz segítségével feltárta és felújította a zsidó temetőt.

Lovassy Klára építőmérnök, Veszprém: A Magyar Építőipari Múzeum életben tartásáért és működtetéséért végzett munkájáért, többek között a Téglamúzeum, a Kályhamester-ház, és a külvárosi öngép-telep megóvásáért;

Magyar Villamosvasút-történeti Egyesület (MAVITE), Budapest: A 2004-ben alakult egyesületnek máris hat villamosa van. Munkájuk révén marad az utókorra a BKV/BSzKRt múltjának számos pusztulásra ítélt értéke.

Nagy Gy. Róza tanárnő, Kisújszállás: Az országban egyedülálló módon már 22 éve szervezi a városvédő és szépítő tábort, amelyeken 50-60 gyereknek és 10-15 felnőttnek ad évről-évre tartalmas, értéktelítő munkát. A Szövetség közösségi tevékenységéből példamutatóan sok munkát vállal.

Plestyák Károly, erdészeti szakember, Piliscsaba: többek között természetvédelmi értékeinkre vonatkozó adatok gyűjtésért, Piliscsaba fasorainak újra fásításáért; Ulicza József és felesége Velence: a helyi ifjúsági tábor gondnokaiként kimagasló munkát végeztek a már életveszélyessé vált Beck-kastély rendbehozataláért, az eredetinek megfelelő állapotba hozataláért, újra műemlékké nyilváníttatásáért;

Városlőd közössége: Az egész település és az elszármazottak összefogása eredményeképp sikerült megmenteni az összedőléstől és megújítani a település megrepedt, megsüllyedt műemlék templomát.

Wienerberger Téglaiipari Zrt. Budapest-Bécs: „Jövővár” pályázatukkal rendszeresen hozzájárulnak a hazai gyerek-intézmények építéséhez és a műemlék épületállomány helyreállításához. Hozzájárulnak Veszprém-ben a Tégularium életben tartásához, s felújították az Alsóvárosi Temetőben Nunkovics Klára 1858-as terrakotta síremlékét.

Zomborác Pálné, Mezőhegyes: A város páratlan agrártörténeti épület-együttesének megóvása, védelme, átörökítése terén kifejtett kimagasló tevékenysége elismerésül kapta a díjat. ■

Magyar Kastélylexikon 9.

Győr-Moson-Sopron megye kastélyai és kúriái

A közelmúltban jelent meg a Magyar Kastélylexikon-sorozat kilencedik kötete, amely Győr-Moson-Sopron megye kastélyainak és kúriáinak inventarizációját tartalmazza. A megye mai területén döntően nagyobb, főnemesi birtokok alakultak ki, ennek köszönhetően meglehetősen magas a kastélyok száma és aránya; amíg egy más megyében általában 10%-90% a kastélyok és a kúriák aránya, itt a kastélyok az épületek 23%-át teszik ki. Ugyanakkor több köznemesi falu is volt a megye mai területén, amelyekben a közbirtokos nemesi családok jelentős számú kúriát emeltek.

A megyebeli egykori nemesi rezidenciák száma 227, ebből a kastélyok közé sorolható 52 épület. Napjainkban is áll 137 kastély és kúria, az idők folyamán – főként a II. világháború után – 90 épületet lebontottak. Az egykori

nemesi rezidenciák közül 26 élvez műemléki védelmet, ezek a ma is álló épületek 19%-át teszik ki.

A legtöbb nemesi rezidencia egykor Bőnyben volt: 11 kúria állt a településen. Farádon, Rajkán, Répceszemerén, Szilsárcányban és Magyarkeresztúron is több bel- és külterületi épület állt. A mai megyében az Esterházy család hercegi és grófi ága rendelkezett a legtöbb kastéllyal és kúriával, szám szerint 31-gyel, a gróf Széchényi családnak 18 rezidenciája volt itt, a „dobogó harmadik fokát” pedig a Habsburg család főhercegi ága és a gróf Nádasdy család foglalja el 9-9 épülettel.

A kötet szerzője dr. Virág Zsolt, művészettörténeti lektora prof. dr. Winkler Gábor, családtörténeti lektora Gudenus János József és Szluha Márton, helytörténeti lektora Dominkovits Péter.

Szakcs, malom

A Tolna megyei Szakcs nagyközség ún. régi malmát a közelében álló magtárral együtt a 19. században építette a helyi földbirtokos Kremzer család. Az 1980-as évek óta üresen álló malom a rendszerváltozást követően magánkézbe került; tulajdonosa az elmúlt évben „téglaáron“ hirdette meg a bontását, amelyre idén májusban kivitelezőt is talált.

A település néhány éve még dísztányért nyomtatott a régi malom ábrázolásával, most pedig közönyösen szemléli a múlt e darabjának megsemmisítését. A sors iróniája, hogy az értékek felszámolása azokban a napokban kezdődött, amikor a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal a malom műemlékké nyilvánítására irányuló javaslatát regisztrálta.

A dísztányér malom-képe

Műemlékké nyilvánításra várva

Ennyi

V. Barbaricum Régészeti konferencia lesz Miskolcon

Nagy örömmel értesítünk minden érdeklődőt, hogy a Barbarikumi Régészeti Társaság idén is megrendezi hagyományos konferenciáját. A sorban ötödik vándorgyűlésünk címe:

„A Barbarikum peremvidékein“

helyszíne pedig Miskolc.

Idéje: szeptember 26-27. (péntek-szombat)

Az előadásokat előreláthatólag a miskolci Herman Ottó Múzeum régi épületének kistermében (Papszer 1.) illetve szekció előadásokat a KÖH miskolci irodájának új tetőtéri termében (Rákóczi utca 11) tartjuk.

A konferenciára tisztelettel meghívunk minden, a téma, illetve a korszak iránt érdeklődő kutatót, hallgatót. Kérjük, részvételi, illetve előadási szándékát legkésőbb július 31-ig jelezze a konferencia „hivatalos“ levelezési címén: a barbarikum@gmail.com -on. Az előadások rövid összefoglalóját, melynek terjedelme max. 1 gépelt oldal lehet, szintén e címre várjuk, legkésőbb szeptember 10-ig.

A Barbarikumi Régészeti Társulat önszerveződő tudományos társaság. Tagjai régészek, antropológusok, történészek és mindenki más – a mai országhatárokon innen és túl –, akit érdekel hazánk, illetve az Alföld szkíta korától az avar betelepedésig tartó időszak: népeinek (szkíta, kelta, dák, szarmata, germán, avar stb.), régészeti hagyatékának a kutatása. Igyekezünk összegyűjteni, összefogni az e korszakkal foglalkozó szakembereket, érdeklődőket. Tagságát a kor kiemelkedő kutatói mellett főként a fiatalabb régészgeneráció és az egyetemi hallgatók alkotják (ÉLTE, PTE, SZTE stb.). A célok megvalósítása érdekében előadásokat, konferenciákat szervez, kiállítások rendezésében segítkezik és kiadja a Barbarikumi Szemle c. tudományos folyóiratot. Konferenciák: 2003: Orosháza, Szarmata kori konferencia; 2004: Szeged, Földművesek, pásztorok, katonák; 2005: Kecskemét, A népek ösvényein; 2007: Szabadka, Népek, kultúrák a Barbaricumban.

A konferencia önköltséges.

Szörényi Gábor – Paszternák István

Prima Primissima Díj - 2008

Örömmel értesítem a Városvédő Egyesület Tagságot, hogy a Vállalkozók Országos Szövetségének Elnöksége, a Prima Primissima Alapítvány Kuratóriuma a „magyar oktatás és köznevelés“ kategóriában 2008-ban a Budapesti Városvédő Egyesületet primának jelölte!

Tíz kategóriában három-három primából választják ki a primisszimákat a 2008. december 5-i díjátadó ünnepségen. Az erkölcsi és társadalmi elismerés mellett a nyilvánosság jelentheti civil szerveződésünk elmúlt 25 évének értékelését és jövőnk megalapozását.

Tétényi Éva

Fotó: Civertan Bt.

Kecskemét Fő tere a Rákóczi úttal

Fotó: Winkler Gábor

Győr, Széchenyi tér-Liszt Ferenc utca, piazzetta

Fotó: Mihály Ferenc

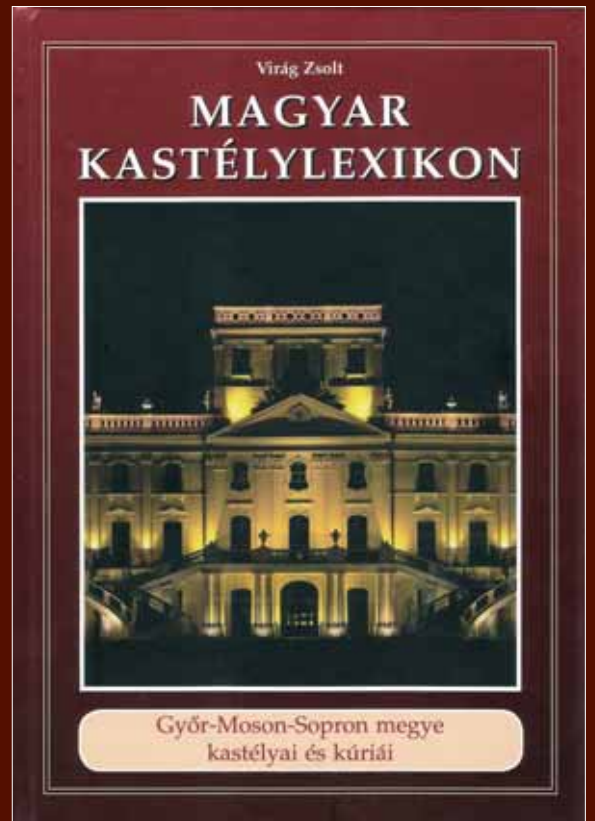

Restaurálás, ill. tisztítás közben, Marosvásárhely
– Keresztelő Szent János plébániatemplom (cikk a 44. o.)

A Festetics-kastély most megnyitott földszinti teremsora Dégen

Fotó: Alföldy Gábor

Csikmenaság, Adorjáni kúria kapuja

Fotó: Balázsik Tamás